

**Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu**

ELNURƏ HÜSEYNOVA

**MÜASİR TÜRK DİLİ:
TƏRCÜMƏNİN LİNGVİSTİK
PROBLEMLƏRİ**

Bakı – “Savad” – 2019

*Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu
Elmi Şurasının 28 iyun 2019-cu il tarixli iclasının 5 nömrəli protokolu
ilə çapa tövsiyə edilmişdir.*

Redaktorlar:

Əsgər Rəsulov
filologiya elmləri doktoru, professor
Roza Eyvazova
filologiya elmləri doktoru, professor

Rəyçilər:

Aynel Məşədiyeva
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Baba Məhərrəmli
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Cəmilə Rüstəмова
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
İsmayıl Kazımov
filologiya elmləri doktoru, professor

Elnurə Hüseynova. Müasir türk dili: Tərcümənin linqvistik problemləri. Bakı: “Savad”, 2019, 160 səh.

ISBN 978-9952-8337-2-2

Monoqrafiyada Türk dilindən Azərbaycan, rus və ingilis, eyni zamanda Azərbaycan, rus və ingilis dillərindən türk dilinə tərcümədə qarşıya çıxan problemlərə toxunulmuşdur. Kitabda müxtəlif sistemli dillərin bədii ədəbiyyat, hüquq, tibb, qəzet materiallarından istifadə olunmuş, həmçinin tərcümənin Türkiyədə və dünyada keçdiyi tarixi yol haqqında məlumat verilmişdir. Monoqrafiya müxtəlif sistemli dillərdə tərcümə problemlərini araşdıranlar üçün mənbə ola bilər.

© Elnurə Hüseynova, 2019

ÖN SÖZ

Tərcümə insanın varlığı boyunca öz aktuallığını qoruyan sahədir. Dünya üzərində milyardan artıq insan yaşamaqdadır ki, bu insanların da hər birinin öz dili, öz mədəniyyəti vardır. Bu cür dil müxtəlifliyi fonunda insanların bir-birilərini anlaması üçün tərcüməyə böyük ehtiyac duyulur. Tərcümənin tarixi də bəşər tarixi qədər qədimdir. İlk tərcümə nümunələrinə Şumer, Akkad, Misir mədəniyyətlərində rast gəlinir. İlk tərcümə materialları əsasən döyüşlərin xronologiyası, dini inancları, ticarət əlaqələrini əks etdirir. Zaman keçdikcə bədii əsərlər, elmi ədəbiyyatlarda tərcümə yolu ilə digər dil daşıyıcılarına ötürülür. Tərcümənin bir elm kimi öyrənilməsinə maraq ötən əsrin əvvəllərindən başlamışdır. Bir elm kimi tərcümənin predmeti, metodları, tədqiqat obyektləri, nəzəri və praktik məsələləri tədqiq edilməyə başlamışdır. Azərbaycan elmində də tərcümə sahəsində Ə.Rəsulov, F.Abdullayeva, F.Əsgərli, Q.Bayramov, R.Manafoglu, N.Tağısoy, R.Kamal, S.Mustafa və digərlərinin adlarını qeyd etmək olar. AMEA-da da tərcümə sahəsində bir sıra elmi tədqiqatlar aparılmış və bu sahədə monoqrafiyalar nəşr olunmuşdur. Müasir dövrdə də tərcümənin problemləri öz aktuallığını qorumaqdadır. Hal-hazırkı dövərdə də bu sahədə mövcud olan problemlər araşdırılmaqdadır. Bu mövqedən danışmış olarıqsa, AMEA-nın Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun Sosiolinqvistika və Dil siyasəti şöbəsinin kiçik elmi işçisi, əyani doktorantı Elnurə Hüseynovanın bəhs olunan monoqrafiyasında tərcümənin tarixi, mərhələləri, tərcüməşünaslığın sahələri, eyni zamanda türk dilindən Azərbaycan, rus, ingilis və Azərbaycan, rus, ingilis dillərindən türk dilinə tərcümə zamanı qarşıya çıxan problemlər ay-

rı-ayrı başlıqlar altında fonetik, leksik-semantik və qrammatik baxımdan araşdırılmış, bu dillər arasında tərcümə prosesində qarşılaşılacaq problemlərin aradan qaldırılması yolları müfəssəl şəkildə göstərilmişdir ki, bu da öz növbəsində, gələcəkdə bu sahəni araşdırmaq istəyənlər üçün elmi mənbə olmaqla yanaşı, müasir türk ədəbi dilində tərcümədə qarşılaşılacaq problemlərə yeni yanaşma şəkli dir. Monoqrafiya giriş, dörd fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Monoqrafiyanın giriş hissəsində tərcümənin qədim dövrlərdən günümüzədək uzanan, eyni zamanda Osmanlı imperiyasında görülən tərcümə işlərində toxunulmuşdur.

Monoqrafiyanın I fəsl i “Ümumi məlumat” adlanır. Burada müəllif ilk olaraq, şumerlərə aid ən qədim tərcümə nümunəsi sayılan Rosetta daşından II Dünya müharibəsinin məşinli tərcüməsinə qədər tərcümənin keçdiyi dövrə nəzər salmışdır. Bununla yanaşı, tərcümənin mərhələləri, tərcüməşünaslığın sahələri, Türkiyədə və beynəlxalq aləmdə tərcüməçilərin maraqlarını qoruyan qurumlar, həmçinin qaynaq mətnlə, məna və leksik baxımdan ortaya çıxan problemlərə toxunulmuşdur.

Monoqrafiyanın II fəsl i “Rus dilindən türk dilinə tərcümədə qarşıya çıxan problemlər” adlanır. Burada türk və rus xalqları arasında tərcümənin tarixi, bu dillər arasında tərcümə ilə bağlı fonetik, leksik-semantik və qrammatik cəhətdən qarşıya çıxan çətinliklər, rus və türk yazıçılarının əsərlərindən müəyyən parçalar, eləcə də frazeoloji vahidlər göstərilməklə izah olunmuşdur. Burada müəllif Anna Axmetovanın “Реквием” şeirindən, Anton Çexovun “Дама с собачкой” əsərindən bədii örnəklər gətirərək fikrini əsaslandırmışdır.

Monoqrafiyanın III fəsl i “İngilis dilindən türk dilinə və türk dilindən ingilis dilinə tərcümədə qarşıya çıxan problemlər” adlanır. Burada Osmanlı imperiyası ilə İngiltərə arasında tərcümənin tarixinə nəzər salınmış, türk və ingilis dilçilərinin tərcümə ilə bağlı fikirlərinə yer verilmiş, türk və ingilis atalar sözləri, frazeoloji vahidlər müqayisəyə cəlb olunmuşdur. Türkiyənin “Milli

Gazetesi” və ingilis dilli mətbuu orqan “Daily Express” qəzetlərində dərc olunan materiallara yer verilmişdir. Bununla yanaşı, hüquqi və buna bənzər terminlər də açıqlanmışdır. İngilis və türk dilləri arasında sintaktik aspektdə qarşıya çıxan problemlər yarımbaşlığında isə ingilis və türk dillərində olan zaman formaları qarşılaşdırılmışdır.

Tədqiqatın IV fəslı “Azərbaycan dilindən türk dilinə tərcümədə qarşıya çıxan problemlər” adlanır. Bu başlıqda ümummillı lider Heydər Əliyevin başlatdığı qardaşlıq siyasətinin bu gün də iki dövlət arasında yüksələn xəttlə inkişaf etdirilməsindən bəhs olunmuş, eyni zamanda Oğuz qrupu türk dillərinə daxil olan dillərin tərcümə prosesində rast gəlinən problemləri işıqlandırılmışdır. Eyni dil qrupuna daxil olan Azərbaycan və Türkiyə türkçəsinin tərcümədə rast gəlinən fərqlilikləri aşiq ədəbiyyatı, Məmmədhüseyn Şəhriyarın “Heydərbabaya Salam”, Əhməd Cavad, Mirzə Ələkbər Sabirin şeirlərindən bədii örnəklər, “Kitabi Dədə Qorqud” və “Koroğlu” dastanlarından nümunələr gətirməklə göstərilmişdir. Həmçinin Azərbaycan dilindən türk dilinə və türk dilindən Azərbaycan dilinə tərcümə prosesində rast gəlinən sintaktik problemlər yarımbaşlığında türk dilində olan qısaltmalar müxtəlif başlıqlar altında nəzərdən keçirilmişdir.

Əsərin “Nəticə” hissəsində monoqrafiyanın bütün fəsilləri əhatələnmiş, türk dilinə Azərbaycan, rus, ingilis dillərindən və Azərbaycan, rus, ingilis dillərindən türk dilinə tərcümədə rast gəlinən problemlərə ümumləşdirici nəzər salınmış və bu problemlərin perspektiv həlli yolları göstərilmişdir. Monoqrafiyanın tərcümə sahəsində gələcəkdə aparılacaq tədqiqatlar üçün elmi-nəzəri məxəz rolunu oynayacağına şübhə etmirik.

İsmayıl Kazımov

*AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu
Müasir Azərbaycan dili şöbəsinin müdiri,
filologiya elmləri doktoru, professor*

GİRİŞ

Tərcümə çox qədim keçmişə malik bir elmdir. Tərcümə əsasında dildəki hər hansı bir mətinin başqa bir dilə tərcümə edilib və nəticədə qarşıdakı şəxsə öncəki dildəki fikir anladılmağa çalışılır.

Tərcümə ediləcək, mətn və ya dil “qaynaq mətn” və ya “qaynaq dil”, tərcümə olunan və əldə edilən mətn isə “hədəf mətn” və ya “hədəf dil” adlandırılır.¹

Tərcümə sözü ərəb mənşəlidir. Tərcümə ilə məşğul olan insana tərcüməçi deyilir. Tərcümələr əsasən, yazılı və şifahi olaraq həyata keçirilir. Yazılı tərcümə edən şəxsə “mütərcim”, şifahi tərcümə edən şəxsə isə “tərcüman” deyilir.

Tərcümənin böyük bir tarixi vardır. Tərcümə tarixi əsasən Qərb və Şərq mədəniyyətlərinin təsiri altında iki yerə ayrılır.

İlk əvvəl Qərbdə tərcümənin növləri ilə tanış olaq. Qərbdə ilk tərcümə qədim yunan və Roma mədəniyyətləri ilə əlaqələndirilir. Qərblə şərq daima əlaqədə olmuşlar. İlk Qərb yazılı tərcümə tarixi miladdan öncə 3000-ci illərə aid edilir.² Tapılan bu və yazılı tərcüməçilər Misir hökmdarları ilə əlaqələrini xarakterizə edir. Bununla yanaşı, qədim yunan mədəniyyətində də tərcümələr tapılsa da, onlar Misirdəki qədər inkişaf etməmişdi. Qədim yunanlılar özlərini mədəniyyət və başqa cəhətlərdən digər xalqlardan üstün gördüklərinə görə, başqa dilləri öyrənməkdənsə, başqalarının yunan dilini öyrənməsini istəyirdilər. Tapılan yazılı

¹ Sakine Eruz. “Çeviriden Çeviribilimə”. İstanbul. Multilingual yayımları. 2003. səh 16

² Nedim Gürsel. “Uygarlık ve Çeviri”. Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, II cild. İstanbul, İletişim Yayınları. 1983. səh 320-323

tərcümələrin əksəriyyəti, demək olar ki, hamısı ivrit, yəni yəhudi dilindən yunan dilinə tərcümə olunan qədim dini mətnlərdir.

Romalılar dönəmində isə yunan dilindən latın dilinə idarəçilik və dini mətnlərdən başqa, digər sahələrdə mətnlərin də tərcümə olunduğu aşkar edilmişdir. Andronikus miladdan əvvəl 240 ilində Odisseyanı yunan dilindən latın dilinə tərcümə etmişdir. Bundan başqa öz şəxsi təcrübəsindən və dünya görüşündən istifadə edərək ilkin tərcüməçilər arasında Siseronu (m.ə. 106-43) və Türkiyədə Əziz Jerome olaraq tanınan Hironimusu da (m.ə. 340-240) xatırlaya bilərik.

Qərbdə Roma dönəminin məğlubiyyətindən sonra orta çağda susqunluq və dağılma hökm sürərkən Şərqdə ərəb dilinin təsiri altında yeni tərcümələr edilməyə başlamışdır. Müsəlman fəthləri yeni ölkələrdə əldə etdikləri ədəbiyyatları, mətnləri ərəb dilinə tərcümə etmiş və beləliklə də, keçmiş mətnləri yenidən canlandırmışlar. Ümumilikdə götürdükdə isə dillərin fərqli formaları 100000 il əvvəl ortaya çıxmış, yazı isə bundan 5000 il əvvəl kəşf edilmişdir, deməli, tərcümə də çox qədim tarixə malikdir.

Şifahi tərcümə daha qədim dövrlərə gedib çıxsada, ilk yazılı tərcümə nümunələrinə qədim Şumerlərdə daş kitabələrdə rast gəlmək olar.³ Fərqli insanlar arasında ünsiyyətin təmin edilməsi baxımından bəzən bir neçə dildən tərcümə edilərək, sonda nəticə hasil olmuşdu. Buna görə də ilkin tərcümə nümunələrinin Şərqdən çıxmasını söyləmək olar. Mədəniyyətlərin toqquşması, istər dini, istər hərbi, istər ünsiyyət əlaqələrinin qurulması baxımından fərqli dillərin öyrənilməsi və həyata keçirməsinə insanları sövq etmişdir. Aparılan arxeoloji tədqiqatlar nəticəsində keçmiş Mesopotamiya dövlətinə aid olduğu güman edilən b.e.ə. 4500-cü illərə aid daş lövhələr aşkar edilmişdir. Qədim Misirdə də tərcümə ilə ən sıx məşğul olmuşlar. Misirdə miladdan əvvəl 3000-ci illərə aid bir sıra tərcümə mətnləri tapılmışdır. Qədim

³ Marilyn Gaddis Rose. "Translation: Agent of Communication (a special issue of Pacific Moana Quarterly, 5:1)" guest editor. 1980. səh 56

Misirdə tərcüməçilər “dragomane” adlandırılmışdır və onlar karvan başçısı və ya iş görüşmələri apararı, müasir günümüzdə mü-təxəssis adlandırılan şəxslər olmuşlar. Miladdan əvvəl 2000-ci illərdə isə nəhəng ticarət mərkəzi olan Babil şəhərində də tərcümənin inkişaf etdiyini görürük. Burada əsasən Şumer və Akkad dilində ikidilli lüğətlər hazırlanırdı. Miladdan əvvəl 1200-cü illərdən qalma keçmiş Misir və Het lövhələr və miladdan əvvəl 2-ci əsrə aid olan Rozetta daşı⁴ o dönmənin bütün xüsusiyyətlərini işıqlandırmaq baxımından olduqca əhəmiyyətlidir. İkidilli və çoxdilli tərtib olunan bu daş kitabələrin biri tərcümə edilərək beləcə, 2-ci dildə tərcümə edilmiş və müxtəlif mədəniyyətlər arasında əlaqələri tapmaq mümkün olmuşdur.

Artıq 7-ci əsrdən başlayaraq şərqdə tərcümə sənəti inkişaf etməyə başladı. Bu dönmədə ərəblər və yəhudilər keçmiş hind dili, yəni sanskrit dilindən, fars və yunan dilindən çoxsaylı elmi tədqiqatları ərəb dilinə tərcümə etdilər. İlkən orta əsrlərdə Qərbdə tərcümə və elmdə durğunluq yaşansa da, İslamın gəlməsi ilə Şərqdə nəinki tərcümə sənəti, elmin bütün sahələri inkişaf etməyə başladı. Bu tərcümə əsərləri ilə bərabər, Ərəbistanda, İranda elmi tədqiqatlar daha da sürətləndi, səkkizinci və onuncu əsrlər arasında Bağdadda Beytül Hikmət (Elm evi)⁵ adlı bir tədqiqat mərkəzi quruldu. Bu təhsil mərkəzində yunan, fars, hind və yəhudi dilindən bir çoxlu ədəbiyyatla ərəb dilinə tərcümə olundu. Daha sonra 8-ci əsrdə Pireney yarımadasının bugünkü İspaniya ərazisinin Əməvilərin əlinə keçməsi və burada Əndəlüs dövlətinin qurulması ilə bu mədəniyyətlər yarımada xalqlarına da ötürüldü. 12-ci əsrdə İtaliyada Toleda şəhərinin ispanların hökmranlığı altına keçməsi ilə latınca və yerli dildə aparılan tərcümələrlə Şərq mədəniyyətinin tərcümə etdiyi ədəbiyyatlar Qərbe ötürülməyə başladı. Bağdadda qurulmuş Beytül Hikmətdə tərcü-

⁴ Kelly, L.G. (1979). *The True Interpreter: a History of Translation Theory and Practice in the West*. New York, St. Martin's Press. ISBN 0-312-82057-7.

⁵ “Özkırımlı” dergisi. 1999.səh 218

mə edilmiş əsərlər daha sonra Əndəlüs dövlətinə, onun da təsiri ilə şərqdən qərbə, Pireney yarımadasına kimi çatmış və bu tərcümə edilmiş, ədəbiyyatlar Avropa dillərinə tərcümə edilərək, Qərbdə ilk Universitetlərin əsasını qoymuşlar. Və bununla da ilkin orta əsrlərin qaranlıqlarından sonra avropalılar keçmiş yunan mətnləri ilə tanış olmuşlar. Avropalıların keçmiş yunan mətnlərini kəşf etməsi bu ərəbdilli tərcümələr əsasında baş vermişdir, bundan sonra Toledo tərcümə məktəbi tərəfindən qiymətli əsərlər ərəb dilindən latıncaya və xüsusən ispan dilinə tərcümə edilmişdir. Və bu zamandan etibarən Qərbdə çoxsaylı Universitetlər qurulmağa başlamış, mətbəənin inkişaf etməsi ilə kilsədə və monastrlarda elmi biliklərin verilməsi artırılmışdır. Tərcümə edilən ədəbiyyatlar çoxsaylı nüsxələr şəklində kilsəyə gələn insanlara paylanmağa başlamışdır. 15-ci əsrdə Qutenberqin⁶ ilk mətbəəni kəşf etməsi ilə hərfləri, ştampları yan yana qoymaqla ilkin çapı formalaşdırmış, belə ki, kitabların üzünün köçürülməsi artmış və kitabların daha çoxsaylı kütlələrə çatdırılmasına başlanmışdır.

Bundan sonra 1450-ci illərdə mətbəənin kəşfindən sonra tərcümə və kitab nəşri daha da sürətlənmiş və reformasiyanın da təsiri ilə latın dilli mətnləri, başda alman dili olmaqla, digər dillərə də sürətlə tərcümə edilməyə başlamışdır. Tərcümə tarixi və tərcümə praktikası cəhətdən İncil kitabının tərcümə edilməsi, tərcümənin necə həyata keçirilməsi baxımından olduqca önəmlidir.

XVI-XVII əsrlərdən kilsələrdə keçmiş yunan dilinin və mədəniyyətinin təsirləri bariz şəkildə görünsə də, yeni dillərə tərcümələrin edilməsi və tərcümə prosesinin sürətlənməsinə təsir göstərdi.

Qərb mədəniyyətinin tərcümə sahəsində irəliləməsi XVII əsrdə Renessans dönməsində də özünü göstərir. Xalqın maariflənməsi baxımından yerli dillərin əhəmiyyəti böyükdür, buna görə də ən müxtəlif dillərdə qələmə alınmış fərqli ədəbiyyatların

⁶ Kasperek Christopher, "Prus' Pharaoh and Curtin's Translation," *The Polish Review*, XXXI cild. 1986. səh 35

tərcüməsi prosesi sürətlənməyə başladı. Artıq kitablar xalqın bütün təbəqələrinə çatırdı. Bu səbəbdən artıq tərcümələr latın dilindən başqa, danışıqda, ünsiyyətdə istifadə olunan digər dillərdən edilməyə başlanılır və Renessans dönməsində danışılan dillərdəki ədəbiyyatların tərcümə edilməsinə də diqqət yetirilirdi. Tərcümə tarixində 19-cu əsr dönüm hesab oluna bilər. Ədəbiyyatda romantik cərəyanın meydana gəlməsi ilə bərabər, eyni dövrdə tərcümənin necə olması və tərcümənin necə həyata keçirilməsi ilə bağlı ilkin diskussiyalar, müzakirələr aparılmağa başlandı. Daha öncə tərcümə ancaq ədəbiyyatların bir dildən digər dilə çevrilməsi üçün həyata keçirilirdisə, indi artıq bu, müzakirə olunan bir elm sahəsinə çevrilmişdi.

20-ci əsrin başlanğıcından etibarən dünya siyasətində baş verən bir sıra dəyişikliklər tərcümə sahəsindən də yan keçmədi. 20-ci əsrin əvvəllərində sənaye inqilabı və ardınca beynəlxalq münasibətlərin güclənməsi siyasi mətnlərin, xüsusi sahələrlə bağlı tərcümələrin artmasına səbəb oldu. 1-ci və 2-ci Dünya müharibələrində və müharibə bitdikdən sonra beynəlxalq qurumlar qurularkən, tərcümə sahəsində ciddi irəliləyişlərə nail olundu, tərcüməçilik ixtisası inkişaf etməyə başladı. Dünya siyasətinin dəyişməsi, beynəlxalq əlaqələrin güclənməsi, müxtəlif dövlətlər arasında əlaqələrin qurulması, tərcüməçilər vasitəsilə həyata keçirilməyə başlandı. Bilindiyi kimi, daha öncələr tərcümələr ancaq insanlar tərəfindən edilirdi, lakin 20-ci əsrin özü ilə bərabər gətirdiyi bir sıra dəyişikliklər artıq elmi texniki tərəqqinin artması ilə tərcümə sahəsində maşın inqilaba keçilməsinə səbəb oldu. 2-ci Dünya müharibəsinin bitməsi və ardınca başlanan soyuq müharibə illərində maşın tərcüməyə keçiş, tərcümə tarixində vacib bir dönüş nöqtəsidir. Belə ki, artıq tərcümədə maşın (ingiliscə- MT- Machine Translation) və kompüterlərdən (ingiliscə- CAT- computer aided translation) istifadə edilməyə başlandı.⁷

⁷ Uwe Muegge. "Translation Contract: A Standards-Based Model Solution". AuthorHouse publishing. 2005. ISBN 1-4184-1636-3. səh 157

Ancaq ilkin zamanlarda kompüterə maşınla edilən tərcümənin keyfiyyəti, insan tərcüməsindən çox geri qalırdı. Həmçinin eyni dövərdə tərcümə müddəti və tərcümənin predmeti və obyektini araşdıran nəzəriyyələrin meydana çıxması tərcümə sahəsinin artıq müstəqil bir elm sahəsinə çevrilməsinə səbəb oldu.

Tərcümə ümumilikdə fikrin bir dildən digər dilə, eyni məzmununda verilməsidir, tərcümədə məqsəd ilkin materialla maksimum oxşarlıq təşkil etməkdir. Ancaq dillərin xüsusiyyət, mədəniyyət fərqi və elmi terminlərin yayılması dərəcəsi tam tərcüməyə imkan vermir.

Tərcümə tarixi Türkiyə mədəniyyətindən də yan ötməmişdir. Tərcümənin ilkin nümunələrinə Səlcuqlu dövlətində və ondan daha əvvəl yaşamış türk boylarında da rast gəlmək olar. İslam dünyasında 8-ci əsrdən başlayan və 11-ci əsrdə inkişafın zirvəsinə çatan tərcümə sahəsi və elmi kəşflər, 12-ci əsrdən başlayaraq zəifləmiş və bu müddət 18-ci əsrə qədər davam etmişdir. Dürğunluq adlandırılan bu 600 illik müddət ərzində Fateh Sultan Məhməd və Qanuni Sultan Süleymanın qurduqları mədrəsələrdə fəlsəfə, tibb və dönmənin digər, müxtəlif elm sahələrini əhatə edən müxtəlif biliklər tələbələrə verilmiş, ərəb və fars dili tədris olunmuş, bu dillərdə olan ədəbiyyatlar tərcümə edilmiş və dərs vəsaiti olaraq istifadə edilmişdir.⁸ İlkin zamanlarda mədrəsələrdə tədris olunan dini və elmi biliklər zamanla öz əhəmiyyətini itirmişdi.

Əsası Fateh Sultan Məhməd dönməndə qoyulan Osmanlı imperatorluğunda tərcüməçilik fəaliyyəti, 16-cı əsrdə Venesiya Cümhuriyyətinin seçdiyi tərcüməçilərindən rəsmi yazışmalarda istifadə etməyə başlaması ilə sona yetmişdir. Venesiya hökumətinin başladığı daha sonra isə digər Osmanlı imperatorluğu ilə əlaqə quran Qərb dövlətlərinin davam etdirdiyi bu siyasətlə Osmanlı imperatorluğunda tərcüməçilik fəaliyyəti sona yetmiş, hər

⁸ “Çeviri Tarihe Dersi(2000-2009)”. Yıldız Teknik Üniversitesi. 30.05.2008. səh 5

bir xarici dövlət tərcüməçisini özü yetişdirməyə başlamışdır. Bu yolu ilk öncə venesiyalılar daha sonra, habsburqlular, fransızlar izləmişlər. İstanbulda təhsil alan müxtəlif mədəniyyətlərə xas tərcüməçilərin yetişməsi ilə bərabər Qərbə də şərq elmlərini öyrədən fakültələr açılmağa başlandı. Şərq xalqlarının mədəniyyəti, adət ənənələri, dillərinin tədris edildiyi bu fakültələr, şərqşünaslıq, Şərq elmləri adlandırılırdı. İlk belə Şərqşünaslıq Akademiyası 1754-cü ildə Vyanada açılmışdır. Daha sonra fransız hökumətinin dəstəyi ilə 17-ci əsrdə İstanbulda tərcüməçi oğlanlar məktəbi açılmışdır. Fransa tərəfindən əsas qoyulan bu təhsil ocaqlarında fransızca türkcə lüğətlər hazırlanmış, bir sıra mədəni və elmi çalışmalar həyata keçirilmiş, Qərb dillərinə Şərqlə və Osmanlı mədəniyyəti ilə bağlı əsərlər qələmə alınmış, tərcümə edilmişdir. 1831-ci ilə qədər fəaliyyətinə davam edən bu məktəb, 1795-ci ildə Fransada qurulan Yaşayan Şərq dilləri məktəbinə nümunə olmuş, Fransada şərqşünaslıq adlı yeni bir sahənin meydana gəlməsinə səbəb olmuşdur.

Osmanlı imperatorluğunun zəifləməsi ilə Qərb dövlətləri güclənməyə başladı və Renessans dönməindən etibarən 18- 19-cu əsrlərdə Osmanlı daha da geriləməyə başlamışdı. Artıq hərbi və siyasi baxımdan zəifləmiş Osmanlı imperiyası Qərbdən yardım istəməyə başlamışdı və bu sahədə də Qərb dillərinə tərcümə edən şəxslərin yetişdirilməsi vacib idi. Bu məqsədlə 18-ci əsrdən etibarən Osmanlı imperiyası dönməinin istedadlı və nüfuzlu şəxslərin övladlarının və ya bir sıra ziyalıların, Qərb ölkələrinə, xüsusən də Fransaya yollayaraq, onların Qərb dillərini mənimsəməsinə, ölkədə tərcüməçi olaraq fəaliyyət göstərməsinə maddi vəsait ayırmağa başladı. Osmanlı İmperiyasında 18-ci əsrdən etibarən Qərbə meyl hiss olunmağa başlandı. Bunun ən bariz nümunəsi, Lalə dövründə (1718-1730)⁹ görülməkdədir. Bu dönmə-

⁹ Nuri Akbaya. "Tanzimat`tan Cumhuriyet`e Çeviri". Tanzimat`tan Cumhuriyet`e Türkiye Ansiklopedisi. II cild. İstanbul. İletişim Yayınları. 1985. səh 447-451

də Osmanlı imperatorluğunun hakim dairələri ölkədə baş verən problemləri, Qərbə meyl edərək, Qərbdən yardım istəyərək həll etməyə çalışmış və bunun üçün Qərb dillərindən bir sıra ədəbiyyatlar tərcümə etmişdilər.

Lalə dövründən əvvəl də aparılan bir sıra təəqqipərvər araşdırmalar, Lalə dövründə daha da sürətlənmiş, ordu və donanmanın gücləndirilməsi ilə bağlı Qərb ədəbiyyatları Osmanlı dilinə tərcümə edilmişdir. Hərbi islahatlar sahəsində açılan Mühəndislik məktəbində uzun illər macar, fransız əsilli tərcüməçilər müəllimlik fəaliyyəti göstərmiş, bir başqa deyişlə, ali təhsil tərcümə ilə birlikdə həyata keçirilmişdir.

1821-ci ildə Osmanlı imperiyasında qurulan və diqqət çəkici mərkəzlərindən biri də Tərcümə Odası qurumudur. Bu qurum 1871-ci ilə kimi fəaliyyət göstərmişdir. Burada müsəlmanlara xarici dil öyrədilir, müxtəlif siyasi məsələlər tədqiq olunur, dövlətin səmərəli fəaliyyətini təşkil etmək baxımından bir çox dəyərli bürokratlar və elm xadimləri yetişdirilmişdir.

1839-cu ildən etibarən Osmanlı imperiyasına Tənzimat fərmanının elan edilməsi ilə II Mahmud dönəmində bir sıra reform çalışmaları başlandı. Onlar özlərini hüquqda, ordu quruculuğunda, mədəniyyətdə və bir sıra başqa sahələrdə göstərdi. Bu reformların aparılmasında tərcümənin böyük rolu olmuşdur. Tənzimat dönəmində həm də yeni təhsil qurumları açılıb, bu qurumların müəllimlərinin əksikliyi ucbatından əsasən, Qərb ölkələrindən müəllimlər dəvət olunur və bu müəllimlər türk dilini öyrənməyə qədər isə dərslər tərcümə ilə həyata keçirilirdi. Bu da öz növbəsində, şifahi tərcümə ilə yanaşı bir sıra Qərb ədəbiyyatının Osmanlı dilinə tərcümə olunması ilə nəticələnmişdir. Yeni açılan təhsil qurumlarından dərslər kitabları hazırlamaq və təhsili irəlilətmək məqsədi ilə dövlət Əncüməni- Daneş, Cəmiyyət-i İlmiiyyə-i Osmaniyyə, Təlif və Tərcümə cəmiyyəti, Dairəyi İlmiiyyə kimi qurumlar açmış və bunun nəticəsində Qərb dillərindən bir

çox elmi kitablar osmanlı türkcəsinə tərcümə edilmişdir.¹⁰ Tənzimat dönəmində keçirilən reformların, islahatların arasında hüquq sahəsinə aid olan məsələlərin çox olması diqqət çəkir. Bu dövəndə edilən tərcümələr hüququ məsələlər, hüquqi qanunlar və əsasən də Qərb hüquq sistemi ilə baęlı yeni qaydalar olması diqqətçəkicidir.

Osmanlı imperiyası 18-ci əsrin sonu 19-cu əsrin əvvəllərində almanlarla, ingilislər, fransızlar birgə mübarizə meydanında çıxış etdiyinə görə və bu dillərdə tərcüməni həyata keçirməsi daha da aktuallaşmışdır.¹¹ 1883-cü ildə Osmanlı ordusu Prussiya əsgərləri tərəfindən tərkislah edildiyindən bu prosesi həyata keçirmək və onlarla ünsiyyət saxlamaq üçün tərcüməçilərdən istifadə olunmuşdur.

19-cu əsrə qədər ərəb və fars ədəbiyyatının tərcüməsi ilə məşğul olan Osmanlı imperatorluğu, Tənzimat qanununun elanından sonra Qərb ədəbiyyatından əsərlər əsasən, hekayə, roman, povest, teatr tamaşalarını tərcümə etmişdir. Qərb ədəbiyyatının Osmanlı türkcəsinə tərcümə olunması, osmanlı yazarların üslubunu qərb ədəbiyyatçılarının dəsti xəttinə yaxınlaşdırmışdır.

Tənzimat dönəmində Osmanlı imperiyası Qərbi anlayaraq, onun çatdığı səviyyəyə çatmağı hədəfləmişdi. Tərcümənin özünə uzaq olan məsələləri anlamaq üçün yaxınlaşdırıcı amil olduğunu görəən imperatorluq istər öz gücüylə, istərsə də cəmiyyətdə savadlı, ziyalı insanları dəstəkləməklə, tərcümə sənətinin inkişaf etməsi üçün əlindən gələni etmiş və bununla da tərcüməçilik peşəsinin inkişafına səbəb olmuşdur.

¹⁰ Dündar Akünal. “Çeviri ve Batılama”. Tanzimat`tan Cumhuriyet`e Türkiye Ansiklopedisi. II cild. İstanbul. İletişim Yayınları. 1985. səh 452-454

¹¹ Sergül Vural Kaya. “Tarihi Deęerlendirmeler Işıęında Türkiye`de Çeviri Etkinlięi”. Mersin Üniversitesi Eęitim Fakültesi Dergisi. Mersin. 1 Haziran 2010. səh 96

I FƏSİL

ÜMUMİ MƏLUMAT

Tərcümə ilə məşğul elmə tərcüməşünaslıq deyilir. Tərcüməşünaslıq isə linqvistik bir elm sahəsidir.¹² Hər bir elm sahəsində olduğu kimi, tərcüməşünaslığın da, növləri və tədqiq etdiyi problemlər var. Tərcüməşünaslığın növlərindən danışmamışdan öncə onun inkişafı haqqında qısa məlumat vermək olar. Günümüzə qədər gəlib çatmış ilk tərcümə nümunələri, şumerlərə aid Rosetta daş kitabəsidir.¹³

Bu kitabədə Demotik (qədim misirlilərin istifadə etdiyi dil), Heroqlif yazı və antik yunan dilləri əks olunub. Məhz bu tapıntı sayəsində heroqlif yazının oxunması təmin olunmuşdur.

İlk başlanğıcda tərcümə ticari məqsədlər üçün istifadə edilsə də, daha sonralar dinlərin yayılmasında tərcümə prosesi böyük rol oynamağa başladı. Bunun bariz nümunəsi kimi 72 tərcüməçi tərəfindən 72 gündə bitirildiyi rəvayət olunan Septuaginta adlı qədim yəhudi dini mətnlərinin antik yunan dilinə tərcüməsini misal göstərmək olar. Daha sonralar İslamın yayılması ilə Qurani Kərim də fəth olunan ölkələrdə ərəb dilindən müxtəlif dillərə tərcümə edilməyə başlandı. Eyni zamanda, Renesans dönəmində (1450-ci il-

¹² Əsgər Rəsulov. "Tərcümə nəzəriyyəsi və təcrübəsi." Bakı. 2015. səh.7

¹³ www.wikipedia.org/wiki/%C3%87eviri

lərdən başlayaraq) qədim latın dili aktuallığını bərpa etdi və ərəb dilindən tərcümə olunan ədəbiyyatlar əsasında tibbdə, elmdə və digər sahələrdə avropalılar irəliləməyə başladılar. Tərcüməşünaslığın bir elm kimi inkişafı isə XIX əsrdə Avropada romantik cərəyanın meydana gəlməsi ilə başladı. Belə ki, XIX əsrin II yarısı XX əsrin əvvəllərindən tərcümə nədir, tərcüməşünaslığın problemləri, tərcüməşünaslıq hansı məsələləri araşdırır kimi suallar qarşıya çıxdı. Tərcüməşünaslığın inkişafında I və II Dünya müharibələri də böyük rol oynamışdır. Belə ki, bu dövərdə əvvəllər az aktual olan rus dilinin tətbiq sahəsi genişlənmiş və digər Avropa dillərindən bu dilə tərcümə işi ilə məşğul olan kadrların hazırlanmasına başlanılmışdır. Eyni zamanda yazılı tərcümənin bir növü olan sahəvi mətn və kompüter tərcüməsi növləri müharibə dönmində meydana gəlmişlər. II dünya müharibəsinin sona çatması ilə soyuq müharibə dönmənin başlaması kompüter tərcüməsində yeni bir eranın başlanğıcı olmuşdur.¹⁴ Məhz Soyuq Müharibə dönmindən başlayaraq, tərcüməşünaslıq artıq ayrıca bir elm sahəsi kimi tədqiqatə cəlb edilmiş tərcümə prosesi, tərcümədən qarşıya qoyulan məqsədlər və tərcümənin problemləri haqqında konkret məxəzlər müəyyən edilməyə başlamışdır. Bunlar haqqında danışmamışdan öncə, tərcümənin keçdiyi mərhələlər haqqında qısa bir xülasə təqdim edirik.

Tərcümə prosesi öz növbəsində 3 mərhələdən ibarətdir:

1. Qaynaq mətnin məxzini anlamaq;
2. Bunu hədəf dilə köçürmək;
3. Hədəf mətni formalaşdırmaq.¹⁵

Tərcümənin bu mərhələlərdən keçməsi müxtəlif müəlliflərin əsərlərində öz əksini tapır. Rus müəlliflərinin əsərlərində də bu mərhələ fərqli formada, ancaq eyni başlıqda toplanmışdır. (*В процессе перевода, вне зависимости от его формы (устной*

¹⁴ Czeslaw Milosz. "The History of Polish Literature" Berkeley University of California Press. 1983. ISBN 0-520-04477-0

¹⁵ www.ceatl.org

или письменной), можно выделить следующие базовые этапы:

- Декодирование или понимание (чтение, слушание) текста на исходном языке (ИЯ),
- Непосредственно перевод,
- Кодирование (запись, произнесение) полученного текста на языке перевода (ПЯ)¹⁶

Tərcümənin ayrı-ayrı mərhələləri olan bu sadaladıqlarımız bir-birindən fərqli şəkildə deyil, bir bütövün tərkib hissələri kimi nəzərdən keçirilməlidir. Çünki tərcümə prosesi bir bütövün ayrı-ayrı hissələrinin cəmini əmələ gətirir. Belə ki, tərcüməçi baş mətni oxuduğu anda digər tərəfdən də onu necə səhsiz və doğru olaraq hədəf dilə çevirə biləcəyini də düşünməlidir.

İstənilən tərcümə öz oxucusuna çatmadan əvvəl bu mərhələlərdən keçir:

1) **Tərcümə:** Bu proses tərcüməçi tərəfindən həyata keçirilir. Hədəf dil tərcüməçinin doğma dilidir. Ancaq eyni zamanda, mətnin yazıldığı dil də tərcüməçinin ixtisasına uyğun olmalıdır.

2) **Öncədən oxumaq:** Tərcüməçi tərcümə prosesini həyata keçirməmişdən qabaq ilk öncə mətnin tərkibi ilə tanış olur. Mətnin strukturu, yazının janrı, üslubu və imla xətalalarına göz gəzdirir.

3) **Redaktə etmək:** Tərcümə prosesində tərcümə işi ilə məşğul olan şəxs tərəfindən redaktə aparıla bildiyi kimi hədəf dil ilə mətnin yazıldığı dili bilən redaktorlar tərəfindən də həyata keçirilə bilər.

4) **Rəy vermək:** Qaynaq dilini bilməyən, ancaq hədəf dilin daşıyıcısı olan rəyçi tərəfindən həyata keçirilir. Rəy mərhələsində ərsəyə gələn tərcümə ilk öncə qaynaq mətndən kənar olaraq oxunur, daha sonra isə qaynaq mətn ilə tutuşdurularaq müqayisə edilir.

5) **Son oxuma mərhələsi:** İngilis dilində *Profreading* olaraq adlandırılır. Bu mərhələyə eyni zamanda “kontrol oxuma”

¹⁶ Гарбовский Н. К. “Теория перевода” Изд-во Моск. ун-та, 2004. səh 20

mərhələsi də deyilir. Bu mərhələni vizual dizayn mütəxəssisləri həyata keçirir.

6) **Keyfiyyətin yoxlanması:** İşin təşkilatçısı tərəfindən həyata keçirilir. Bu mərhələdə hazır tərcümə materialının keyfiyyət xüsusiyyətləri, ölçmələr müəyyən olunmuş şablonlara uyğunluq kimi bir sıra xüsusiyyətlər nəzərə alınır. Ərsəyə gələn mətnin oxucu kütləsinə yararlılığı nəzərə alınır. İşin keyfiyyətini müəyyən etmək üçün işin təşkilatçısı tərəfindən xətaların və s. xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla keyfiyyətlilik şkalası tərtib edilir. TSEN 15038 kimi şkalalarda bu xüsusiyyətlər ətraflı şəkildə əks olunur.¹⁷

Tərcümə prosesində xüsusilə əhəmiyyətli olan problemlərdən biri də məna bənzərliyini qarşı tərəfə çatdırmaqdır. Tərcümədə həyata keçirilən proseslər nəinki mətnin qarşı tərəfə ötürülməsi, eyni zamanda, mətnin yazıldığı forma, janr xüsusiyyətlərini qarşı tərəfə səhsiz və əlavəsiz olaraq çatdırılmalıdır.¹⁸ Məhz bu səbəbdən hədəf mətnlə qaynaq mətn arasında bənzərlik xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır. Bu xüsusiyyətlər alman tərcüməşünaslığında ətraflı olaraq bildirilmişdir.¹⁹

Azərbaycanda tərcüməşünaslıq araşdırılmaqdadır. Müasir dünya tərcüməşünaslığı bir-biri ilə bağlı 3 sahəni əhatə edir:²⁰

- 1) Nəzəri tərcüməşünaslıq;
- 2) Təsviri tərcüməşünaslıq;
- 3) Tətbiqi tərcüməşünaslıq.

Nəzəri tərcüməşünaslıq tərcüməşünaslığın qanunauyğunluqlarını, tədqiqat aspektlərini, tərcümə mətninin funksiyasını, auditoriyasını, ünvanlandığı yer və zamanı, təqdimat və çatdırılma şəkillərini, tərcümənin məqsədlərini tədqiq edir.

¹⁷ www.tcid.org.tr

¹⁸ Ольшанский Д. А. “Интерпретация и перевод: задачи читателя”. Moskva 2006. səh 10

¹⁹ Jörn Albrecht: Linguistik und Übersetzung. Tübingen 1973. ISBN 3-484-50063-8. səh 191

²⁰ Əsgər Rəsulov. “Tərcümə nəzəriyyəsi və təcrübəsi.” Bakı. 2015. səh 7

Dünya üzərində 10 artıq tərcümə nəzəriyyələri mövcuddur. Bu nəzəriyyələr tərcüməni müxtəlif aspektlərdən araşdırır və öz modellərini təklif edir.

Təsviri tərcüməşünaslıq Deskriptik tərcüməşünaslıq olaraq da adlandırılan bu sahədə ən mühüm xüsusiyyət budur ki, həmin nəzəriyyə bir tərcümənin orijinal kimi yox, tərcümə olaraq oxunmasının zəruriliyinin əsaslandırılması, onun ünvanlandığı auditoriya tərəfindən də məhz belə qəbul edilməsinin vacibliyini izah edir.

Tətbiqi tərcüməşünaslıq burada tərcümə işinin nəzəri praktik tədrisi, bu zaman istifadə olunan köməkçi əyani vəsaitlər, o cümlədən lüğətlər, elektron texniki avadanlıqlar, kompyuter lüğətləri, linqafon kabinetləri, tərcümə mətninin cəmiyyət həyatında sosial siyasi rolunun müəyyənləşdirilməsi, şifahi və ya yazılı tərcümə növündən asılı olmayaraq tərcümə mətninin tədqiq, təhlil, şərh, izah və qiymətləndirilməsi daxildir.²¹

Bilindiyi kimi, tərcümənin yazılı və şifahi növləri vardır. Yazılı tərcümə dedikdə, ilk əvvəl fikrimizə mətnlərin tərcüməsi gəlir. Halbuki, bu gün dünyadakı tərcümə fəaliyyətinin 90 % dən artığını texniki vasitələrin tərcüməsi təşkil edir. Buraya qloballaşma ilə əlaqədar olaraq müxtəlif məhsulların tibbi, geyim, elektron avadanlıqlar və s. məhsulların mübadiləsi ilə bağlı edilən tərcümə fəaliyyəti daxildir. Qloballaşma prosesi gücləndikcə, bu cür texniki mətnlərin tərcüməsinə zərurət daha da artır.²²

Tərcümə prosesini həyata keçirən şəxsin bir sıra xüsusiyyətləri olmalıdır, tərcümə ilə məşğul olan şəxs ana dili ilə yanaşı hansı digər bir dili ən az ana dili qədər mükəmməl bilməlidir. Lakin bəzən tərcümə prosesinin sadə mexanizm olduğu düşünülür. Ən az 2 dili bilməklə bərabər, tərcüməçi, onların mədəniyyətlərindən də agah olmalıdır. Belə ki, hər hansı bir dildə mövcud olan mədəni, etnik xüsusiyyətləri, qarşı tərəfə izah etmək

²¹ Əsgər Rəsulov. "Tərcümə nəzəriyyəsi və təcrübəsi." Bakı. 2015. səh 11

²² www.gala-global.org

üçün bu məlumatları bilməsi vacib şərtidir. Bu xüsusiyyət özünü hüquq, tibb, mühəndislik, sahəvi mətn tərcümələrində biruzə verir və tərcüməçinin kifayət qədər məlumat sahibi olması da burada öz sözünü deyir. Ancaq eyni zamanda, tərcüməçinin bir dildən digər dilə fikir ötürmək səriştəsi də olmalıdır. Bu bacarıq ya xüsusi təhsil almaqla və ya təcrübə, praktika əsasında meydana gəlir.²³

Şifahi tərcümə ilə məşğul olan şəxs isə yazılı tərcümə ilə məşğul olan şəxsin xüsusiyyətlərinə sahib olmaqla bərabər *sürətli qeyd aparmamaq, eşitdiyini hafizəsində saxlamaq, digər tərəfdən isə fikri qarşı tərəfə çatdırmaq xüsusiyyətlərinə* də malik olmalıdır.

Öz növbəsində tərcümənin bir növü də kitabın tərcüməsidir ki, buna başqa adlı ədəbi tərcümə də deyilir. Ədəbi tərcümənin əsas məqsədi qaynaq qələmə alınan əsəri, kitabı hədəf dilə tərcümə edib oxucuya kitabın məxzini çatdırmaqdır. Türkiyə qanunlarına əsasən tərcümə olunan kitaba *işleme eser*, kitab tərcüməçisinə isə *işleme eser sahibi deyilir*.²⁴ Türkiyədə tərcüməçilərin hüquqları Çevbir²⁵ tərəfindən, beynəlxalq aləmdə isə CEATL²⁶ (Conseil Européen des Associations de Traducteurs Littéraires – Avropa Kitap Çevirmenleri Birlikləri Konseyi) tərəfindən müdafiə olunur və onların haqqlarını bu qurumlar təmsil edir. Çevbir 2006-cı ildə, CEATL qurumu isə, 1987-ci ildə təsis edilmişdir.

Maşınli tərcümə insanın fəaliyyəti olmadan kompüter yardımını ilə həyata keçirilən tərcümə növüdür. Xüsusilə II dünya müharibəsindən sonra rusca mətnləri ingilis dilinə daha tez və sürətli tərcümə etmək məqsədi ilə meydana çıxan maşınli tərcümə insan tərcüməsinin yerini ala biləcək qədər inkişaf etməmiş-

²³ Gouadec Daniel, Translation as a Profession, Amsterdam, John Benjamins, 2007, ISBN 978-90-272-1681-6. səh 222

²⁴ www.wikipedia.org

²⁵ www.cevbir.org.tr/

²⁶ www.ceatl.eu/

dir. Bununla yanaşı, gələcəkdə bu tərcümə növünün insanın yerini alıb ala bilməyəcəyi də mübahisə mövzudur. Hal-hazırda maşınla tərcümədə xüsusi olaraq müəyyən olunmuş qısa mətnlər olan, məsələn meteoroloji proqnozlar kimi məlumatları doğru və tez tərcümə etmək uğurludur. Ancaq daha böyük mətnlərin tərcüməsi zamanı burada boş sözlərə, tərcümə edilməmiş ifadələrə rast gəlinir və anlam xətalарına yol verilir ki, bunları hər bir internet istifadəçisi özü də öz praktikasında şahidi olmuşdur.²⁷ Maşınla edilən tərcümədə meydana gələn xətalарın qarşısını almaq məqsədi ilə *insan tərəfindən idarə olunan maşınla tərcümə modeli* təklif edilir. İngilis dilində bu anlayış CAT(Computer Assisted Translation) termini ilə ifadə olunur.²⁸ Bu zaman istifadəçi tərəfindən ekvivalent sözlərdən ibarət verilənlər bazası təşkil olunur və hər bir istifadəçi bu sözlərin sinonimini, oxşar kəlmələri bura daxil edib dəyişdirə bilər.(Türk dilində bu anlayış *çeviri veritabanı* sözü ilə ifadə olunur.)²⁹ Bununla da geniş istifadəçi kütləsi olan internet resurslarında(məsələn Google Translate, Yahoo və s.) tərcümə prosesi genişlənir, zənginləşir və hər kəs özünə lazım olan əsas sözü geniş verilənlər bazasının içindən seçib yazı bilər. Beləliklə də insan tərəfindən idarə olunan maşınla tərcümə zamanı maşınla edilən tərcüməyə nisbətən xətalər aradan qaldırılır, səhvlər azaldılır və daha yüksək nəticəyə nail olunur.

Eyni zamanda tərcümə prosesinin bir sıra qarşılaşdığı problemlər də vardır, buna səbəb tərcümənin çox qarmaqarışq bir proses olması yüksək zehni əmək tələb etməsidir. ³⁰Tərcümə

²⁷ О. С. Кулагина. О современном состоянии машинного перевода // Математические вопросы кибернетики, вып. 3, М.: Наука, 1991, стр. 5 – 50. Библиография из 140 названий. ISBN 5-02-014323-5.

²⁸Влахов С. И., Флорин С. П. Непереводимое в переводе. Изд-во Р. Валент, М. 2009. səh 222

²⁹ www.wikipedia.org

³⁰ Cohen, J.M., "Translation". Encyclopedia Americana. 1986. vol. 27. səh 12–15

prosesində tərcüməçi davamlı müxtəlif problemlərlə qarşılaşır və bu problemləri həll edərək tərcümə prosesini yekunlaşdırır. Digər bir aspektdən yanaşdıqda tərcümənin həm də *problem həll edici* xüsusiyyəti vardır. Çünki tərcüməçi tərcümə prosesində davamlı yeni sözlərlə rastlaşır, müxtəlif sözlər və ifadələri doğru və səlis şəkildə qarşı tərəfə çatdırmağa çalışır bu da öz növbəsində sanki tərcüməçi tərəfindən daima problem həll edilməsinə bənzəyir. Tərcümələr müxtəlif sahələri əhatə etdiyi kimi, bununla bağlı qarşıya çıxan problemlər də müxtəlifdir, onları bir neçə başlıq altında ümumiləşdirək.³¹

1.1 Qaynaq mətnlə bağlı meydana gələn problemlər:

1) Tərcümə prosesində qaynaq mətnin üzərində düzəlişlər aparılması;

2) Silinmiş və ya oxunmayan sözlər (Bunlara daha çox qədim nüsxələrdə və əlyazmalarda rast gəlinir);

3) Yazı xətalari;

4) İtən mətn parçaları, əksik mətnləri;

5) Keyfiyyətsiz tərtib edilmiş mətn (üslubi səhvlər, məna uyğunsuzluğu);

6) Mətnə haqqında bəhs edilən predmet haqqında məlumat əksikliyi (Buna misal olaraq, hər hansı elektron qurğunun istifadə qaydalarında detal haqqında məlumat olsa da onun şəklinin yerləşdirilməməsi və s. nümunə ola bilər);

7) Qaynaq mətnə başqa bir mətndən də alınma məlumatlar vardır, ancaq bu alınmalar tərcümə ediləcək mətnin əsas məğzi ilə uyğunluq təşkil etmir (Buna misal olaraq orta əsrlərdə qələmə alınan cümlələrdəki şer nümunələrini göstərmək olar);

8) Çapda yol verilən səhvlər. Məsələn, mətnə bəhs edilən predmet əsli ilə uyğunluq təşkil etmir.

³¹ Bassnett S., Lefevere A. "Constructing cultures: essays on literary translation". Clevedon: Multilingual Matters .1998. səh 94

1.2 Məna və leksik baxımdan meydana gələn problemlər:

1) Fərqli şivələrə aid söz və ifadələrinin tərcümə ediləcək dilin leksik fondunda olmaması;

2) Mənası anlaşılmayan qısaltmalar(Belə ki, əgər müəllif qısaltmaların izahını verməyibsə o zaman qarşı tərəfə onun izahını vermək də mümkünsüz olur);

3) Şəxs, qurum və coğrafi yer adları;

4) Argo və jargonlar;

5) Hər hansı peşə daxilində şəxslərin işlətdiyi özünəməxsus sözlər, ifadə və anlayışlar;

6) Xalq dilində istifadə olunan deyimlər, el məsəlləri(məsələn *ciğərimin köşəsi*);

7) Forma xüsusiyyətləri. Bu kimi xüsusiyyətlər fərqli mədəniyyətlərin mənsublarında uyğunlaşmaya bilər. Salamlaşma üsulları, qohumlara verilən adlar, müəyyən qrupların öz aralarında və digər qrupdakılarla danışma xüsusiyyətləri və s. Məsələn, Azərbaycan dili ilə türk dili arasında müəyyən qohumluq terminləri vardır ki, fərqli anlayışlar ifadə edir;

8) İki fərqli dilin mənsubları arasında morfoloji və ya durğu işarələrinin fərqli aspektlərdə istifadə olunması ilə qarşı çıxan problemlər.

1.3 Tərcümə zamanı rast gəlinən digər problemlər:

1) Hərfi tərcüməsi zamanı frazeoloji birləşmə və ifadələrin düzgün anlaşılmaması (Məsələn *çəkirdək ailə, beyaz perde* və s.)³²

2) Qaynaq mətnin yazıldığı forma və janrı olduğu şəkildə qarşı tərəfə əks etdirə bilməmək(Buna daha çox reklam və bənzər mətnlərdə rast gəlmək mümkündür. Burada qafiyə, səs və tembr olduğu şəkildə qarşı tərəfə çatdırıla bilmir);

³² Немировская А. В. “Метафора турецкого художественного текста как объект перевода”. Вестник Иркутского государственного лингвистического университета. Выпуск № 4 (8) / 2009. səh 59

3) Qaynaq mətndə mədəni fərqliliklərin bariz şəkildə önə çıxması (Buna misal olaraq, Qərb dünyasının türk İslam mədəniyyəti ilə bağlı mədəni fərqlilikləri tam olaraq öz leksikonundakı ifadələrlə izah edə bilməməsi və ya əksinə, türkdilli oxucular üçün qərb mədəniyyətində olan bəzi məqamların türk cəmiyyətində olmamasıdır. Məsələn xına gecəsi və s.);

4) Yumoristik hekayələr, lətifə və zarafatlar...;

5) Qaynaq mətn leksikonu daşıyıcılarında mövcud olan mədəni etnonim və etno fərqliliklərin hədəf dil daşıyıcılarında alternativinin mövcud olmaması (Məsələn, türk İslam aləmində mövcud olan Xıdır Əlləz bayramının qərb mədəniyyətində olmaması və ya alman mədəniyyətinə xas Opernplazfest (*Opernplazfest*)³³ adlı ənənəvi bir həftə davam edən gəzinti bayramlarının İslam mədəniyyətində olmaması buna nümunədir.)

Bənzər sadalanan problemləri, Azərbaycan, ingilis və rus dillərindən türk dilinə, eyni zamanda türk dilindən Azərbaycan, rus və ingilis dillərinə tərcümə prosesində də özünü biruzə verir.

³³ <http://izhlib.ru/pages/gmnholidays/>

II FƏSİL

RUS DİLİNDƏN TÜRK DİLİNƏ TƏRCÜMƏDƏ QARŞIYA ÇIXAN PROBLEMLƏR

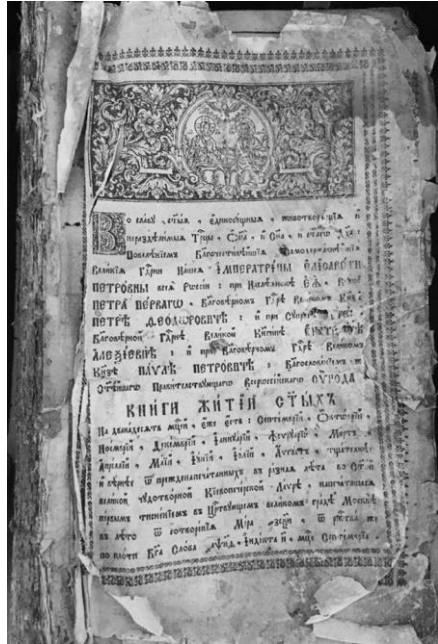
Kitabın ikinci və üçüncü fəsillərində rus və ingilis dillərindən türk dilinə tərcümədə qarşıya çıxan problemlər tədqiq olunur. Belə ki, rus və ingilis dilləri fərqli dil qrupuna daxil olduğundan türk dilinə tərcümədə bir sıra problemlərlə qarşılaşır. Bu problemlər müxtəlifdir. Elmi, ədəbi, publisistik, rəsmi və digər tipli mətn üslublarında fərqli problemlər qrammatik, fonetik, sintaktik, leksik anlamı tam olaraq ifadə edə bilməmək aspektlərindən özünü göstərir. Öz növbəsində, ingilis və rus dilləri eynifektiv dil qrupuna daxil olduğundan aqqlütinativ (və ya digər adıyla iltisafı) qrupuna daxil türk və digər türk dillərinə tərcümədə bir sıra fərqliliklər yaşanır.³⁴ Həmçinin müəllif öz əsərində Bertran Rasselin sözlərinə istinad edərək tərcümə prosesində dil daşıyıcısının söylədiyi sözün mənasını anlamadan, onun qarşı tərəfə düzgün çatdırma bilməcəyini də vurğulayır. “*Бертран Рассел как-то заметил: Невозможно понять, что означает слово "сыр", если не обладать лингвистическим знакомством с сыром.*” (Bir dəfə Bertran Rassel söylədi: “*Pendir*” sözünün qeyri linqvistik xarakterini anlamadan onun nə demək olduğun başa düşmək olmaz.)³⁵ Həmçinin yazılışı eyni olan bəzi sözlər vardır ki, onlar fərqli dillərdə müxtəlif mənalar daşıyırlar. Fərqli yazılıb, eyni cür tələffüz edilən sözlər də vardır ki, onların

³⁴ Яковсон Р. “О лингвистических аспектах перевода”. Москва. 1978. səh 16

³⁵ Bertrand Arthur William Russell. “The problems of philosophy.”. New York .1911. səh 24

lingvistik qarşılığı fərqli mənalara daşıyır. Fonetika, leksika, sintaksis və ümumiyyətlə, dilçilikdə yer alan bu kimi fərqli məqamlara görə də tərcümənin aspektlərində də müxtəlif çətinliklərlə rastlaşırıq. Bununla bərabər, əgər tərcümə edilən dil materiaları iki fərqli dil qrupunun xüsusiyyətləri daşıyarsa, o zaman ortaya çıxan problemlər daha da artır. Məhz bu səbəbdən rus və ingilis dillərindən türk dilinə tərcümədə qarşıya çıxan problemlər adlı II fəslə iki ayrı başlıq altında araşdıracağıq.

Rus dilindən türk dilinə tərcümədə qarşıya çıxan problemlərdən danışmamışdan əvvəl Rusiya və Türkiyə arasında münasibətlərin tarixinə nəzər salaq. Osmanlı imperiyası ilə Rus çarlığı arasında ilkin münasibətlər XV əsrə təsadüf edir. Rəsmi qeydiyyat sənədlərində, Osmanlı arxivində ilk rus türk müqavilələri 1497-ci ilə aiddir.³⁶ İlkin olaraq Qara dəniz yolu ilə ticarət əlaqələri qurmağa çalışan ruslar daha sonra Osmanlı İmperiyası ilə müharibələr aparmışlar. Həmçinin rus tacirləri Osmanlı imperiyasına gəldikləri zaman özləri ilə öz dinlərinə aid kitabları da gətirmiş, daha sonra bu kitablar osmanlıcaya tərcümə edilmişdir. Ancaq xalq arasında müsəlman türklər içərisində xristian rus inancı rəğbət qazanmamışdır. Həmçinin rusların istifadə etdiyi slavyan əlifba-

³⁶ Haluk F.Gürsel, Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri, Ak Y., İstanbul 1968. səh 15

sı müsəlman türklərin istifadə etdikləri ərəb əlifbasına da bənzər-mədiyindən xalq arasında bu dili öyrənməyə rəğbət olmamışdır. Ancaq Osmanlının süqutuna yaxın dövənlərdə baş verən ardı arası kəsilməyən müharibələrdə rus tərəfi iştirak etdiyinə görə mütərcimlər bürosunda rus dilini bilən tərcüməçilər yetişdirilməyə başlanmışdır. Daha sonrakı dövənlərdə Türkiyə Cümhuriyyətinin qurulduğu andan etibarən rus dilindən bir sıra bədii ədəbiyyatlar Türkcəyə tərcümə edilmişdir. Hal-hazırda isə rus dilindən bədii ədəbiyyat tərcümə edilməklə bərabər, publisistik üslubda çap olunan əsərlər qəzet, jurnallar, həmçinin rus dilində yayımlanan televiziya proqramları, bədii və sənədli filmlər də türkcəyə tərcümə edilir. Həmçinin Rusiya və Türkiyə arasında ticarət əlaqələrinin artması, turizm potensialının güclənməsi ilə əlaqədar istər türklərin rus dilini öyrənməsinə, istərsə də rusların türk dili öyrənməsinə maraq artmışdır. İki dil daşıyıcıları arasında münasibətlərin genişlənməsi, tərcümə prosesində özünü göstərmişdir, dolayısı ilə tərcümə materiallarının sayı artmışdır. Bu qədər çox tərcümə edilən materiallarda həmçinin bir sıra problemlər özünü göstərir. Rus dilindən türk dilinə və türk dilindən rus dilinə tərcümədə qarşıya çıxan problemləri üç əsas başlıq altında nəzərdən keçirək:³⁷

a) tərcümə prosesində fonetik cəhətdən qarşıya çıxan problemlər;

b) tərcümə prosesində leksik-semantik baxımdan qarşıya çıxan problemlər;

c) tərcümə prosesində sintaktik baxımdan qarşıya çıxan problemlər.

2.1 Rus dilindən türk dilinə tərcümədə fonetik cəhətdən qarşıya çıxan problemlər arasında vurğu, heca, səs dəyişməsi, omofonları və s. misal göstərmək olar.

³⁷ Рецкер, Я. И. "Теория перевода и переводческая практика." Москва, 1973. səh 278

Rus dilindən türk dilinə tərcümədə vurğu, intonasiya problemini daha bariz şəkildə tədqiq etmək üçün Anton Çexovun “Qadın və iti” (Антон Чехов. “Дама с собачкой”)³⁸ əsərinə müraciət edək. Görkəmli rus ədibi Anton Çexovun bu əsərini türk dilinə Müjdə Dural və Aslınur Kara tərcümə etmişlər.³⁹ Aslınur Karanın “Дама с собачкой” əsərinin tərcüməsində diqqət yetirdiyi bəzi məqamlara nəzər salaq:

*«Это была женщина высокая, с темными бровями, прямая, важная, солидная и, как она сама себя называла, мыслящая. Она много читала, не писала в письмах ъ, называла мужа не Дмитрием, а Димитрием, а он втайне считал ее недалекой, узкой, неизящной, боялся ее и не любил бывать дома».*⁴⁰

Burada əsərin müəllifi Anton Çexov o dönmə sözlərin sonunda **ъ** işarəsinin yazıldığına xüsusi diqqət yetirir. Lakin Dmitrinin həyat yoldaşı **ъ** hərfini yazmadığından və həyat yoldaşının onun istədiyi şəkildə çağırmadığına görə, o, öz yoldaşını sevmir, onu kobud hesab edir. Burada mütərcim rus dilində mövcud olan, lakin türk əlifbasında yer almayan **ъ** hərfini həm oxucuya çatdırmalı, həm də bu mətndə verilən fikri dəyişikliyə uğramadan təqdim etməlidir. Əsərin bu hissəsinin mətninin tərcümə edilmiş variantına baxaq: *«Karısı uzun boylu, karakaşlı, asil, intellektüel biri idi. Bilgili olduğunu düşünürdü, pek çox kitab okumuştu. Konuşurken fonetiğe diqqət ediyor, kocasını Dmitri diye değil Dimitri olarak çağırıyordu. Adam ise karısını aptal, dar kafalı ve kaba buluyordu. Ondan korkuyor ve evde durmayı da sevmiyordu»*⁴¹

Göründüyü kimi, burada tərcüməçi ifadə olunan mənanı oxucuya çatdırmış, eyni zamanda rus dili ilə türk dili arasında

³⁸ АНТОН ЧЕХОВ. “Дама с собачкой”. Москва. 1899

³⁹ Aslınur Kara. “Seçme hikayeler” İstanbul, 2010. səh 137-153

⁴⁰ АНТОН ЧЕХОВ. “Дама с собачкой”. Москва. 1977. səh 128

⁴¹ Aslınur Kara. “Seçme hikayeler” İstanbul, 2010. səh 137

vurğuda baş verən fərqləri də nəzərə almışdır. Belə ki, türk dilində vurğu, əsasən sözün sonuna düşdüyü halda, rus dilində vurğu sözün ilk və orta hecasında özünü göstərir. Bu isə istər türk dili daşıyıcılarının rus dilində sözləri tələffüz etdiyi zaman və ya rus dili daşıyıcılarının türk dilindəki sözləri tələffüzündə fərqli məqamların ortaya çıxmasına səbəb olur. Buna görə də türk dilində tərcümə prosesində türk dili daşıyıcıları rus familiyalarını rus dili qrammatikasına xitabən sözün ilk hecasında yox, vurğunu sözün son hecasında deyərək öz dilinin məxrəcinə uyğunlaşdırırlar. Bu da tərcümə prosesində fonetik aspektdə qarşı çıxan problemlərdən biridir.

Əsərin tərcüməsində fonetik aspektdə diqqət yetiriləsi məqamlardan biri də rus dilində olan, ancaq türk dilində qarşılığı olmayan hərflərdir. Bu hərflərin türk dilində analoqları yoxdur: *Ė, X, Ц, Щ, Ъ, Ь, Ю, Я*⁴² Tərcümə işi ilə məşğul olan kəslər bu problemlə yuxarıda göstərilən nümunədə olan hallarda və ya qrammatika materiallarının tərcüməsi zamanı rastlaşırlar. Bundan başqa, türk dilində mövcud olan, ancaq rus əlifbasında yer almayan hərflər də mövcuddur. Onlar aşağıdakılardır: *Ü, Ö, Ğ, H*⁴³ Əgər türk dil daşıyıcısı rus dilində olan, ancaq türk dilində yer almayan *Ė, Ю, Я* hərfləri ifadə etmək üçün iki hərfin birləşməsindən istifadə edilirsə, türk dilində mövcud olan, ancaq rus dilində qarşılığı olmayan *Ö, Ü, H* hərflərini, ancaq *O, U, X* hərfi ilə əvəz etmək olur. Bu da istər rus dilində mövcud olan xüsusi isimlərin, istərsə də türkcədə mövcud olan nominativ adların təhrifinə gətirib çıxarır. Məsələn: *Fatih Sultan Mehmet - Фатих Султан Мехмет, Махмут - Махмуд, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk – президент Мустафа Кемаль Ататюрк*⁴⁴ və s.

⁴² <https://tr.wikipedia.org/wiki/Rus%C3%A7a>

⁴³ Рецкер, Я. И. “Теория перевода и переводческая практика.” Москва, 1973. səh 278

⁴⁴ Меметов И. А. “Некоторые особенности перевода с турецкого языка”. «Филология. Социальные коммуникации». Том 23 (62). №3. 2010. səh 212

Rus və türk dillərində qarşılıqlı tərcümə zamanı omofonlar fonetik aspektdə qarşıya çıxan problemlərdən biridir. Öz növbəsində, omofonlar yazılışı və tələffüzü eyni, ancaq mənaca fərqli leksik mənalar daşıyan sözlərə deyilir. (*Eşsesli, sesteş veya homofon; söylenişleri (telaffuzları) aynı, anlamları farklı olan (sözcükler). Eşsesli kelimelerin yazılışları (imlâları) her zaman aynı olmayabilir.*)⁴⁵

Bu cür sözlərin istər türk, istərsə də rus dilində mövcud olması, tərcüməçinin geniş leksik söz bazasına malik olmasını tələb edir və bu fərqli mənaları daşıyan sözləri bir-birindən ayırması bacarığını da özündə çulğalaşdırır.⁴⁶ Haqqında bəhs etdiyimiz problemi misallar üzərində nəzərdən keçirək:

- a) türk dilində mövcud olan omofonlara aid bəzi nümunələr:⁴⁷
yüz (surat) - 100 (rakam)
el (organ) - el (yabancı)
fön (arka plan) - fon (kaynak)

Yuxarıda göstərilən nümunələrin rus dilində qarşılıqlarını qeyd edək:

- Лицо (лица) - 100 (число)*
рука (корпус) - иностранный (иностранные)
фон (фон) - фонды (источник)

Bənzər misalları rus dilində mövcud olan sözlərdə də göstərmə bilərik.

- b) rus dilində mövcud olan omofonlara aid bəzi nümunələr:⁴⁸
наряд (одежда) - наряд (распоряжение)
горн (кузнечный) - горн (духовой инструмент).

İndi isə yuxarıdakı nümunələrin türk dilindəki qarşılıqlarını qeyd edək:

- kıyafet (giyim) - askeri mühimmat (talimat)*

⁴⁵ www.dildernegi.org.tr/TR,274/turkce-sozluk-ara-bul.html

⁴⁶ www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts

⁴⁷ <https://tr.wikipedia.org/wiki/E%C5%9Fsesli>

⁴⁸ <https://ru.wikipedia.org/wiki/Омофоны>

metallurjik fırın (demirci sobası) - boynuz (üflemeli çalğı aleti)

Göstərilən misallardan görüldüyü kimi, heç də hər zaman sözün yazılışı, onun eyni bir məna verəcəyi anlamına gəlmir, bunun üçün də tərcüməçi hər iki dili mükəmməl bilməli və tərcüməni dəqiq yerinə yetirməlidir. Bundan başqa tərcümədə qarşıya çıxan fonetik problemlərdən biri də dil daşıyıcılarının fərqli ləhcə və şivələrdə danışması və müxtəlif aksentlərinin mövcud olmasıdır. Ancaq bənzər problem yazılı tərcümə ilə məşğul olanlardan daha çox şifahi, sinxron tərcümə ilə məşğul olanların qarşılaşdıqları problemlərdəndir.

2.2. Rus dilindən türk dilinə tərcümədə leksik-semantik cəhətdən qarşıya çıxan problemlər dedikdə, burada dil daşıyıcılarının leksik bazalarında mövcud olan frazeoloji birləşmələr, çoxmənalı sözlər, söz düzəltmə prosesindəki fərqliliklər, omonimlər, idiomlar, atalar sözləri, deyimlər və s. daxildir.⁴⁹

Rus dil daşıyıcısının hər hansı bir sözü türk dilinə tərcümə etmək istədiyi zaman o bir sıra problemlərlə qarşılaşacaq. Belə ki, türk dilinə tərcümə ilə məşğul olmaq istəyən əcnəbi şəxs türk dilinin hal hazırkı leksik lüğət fondu ilə yanaşı, ərəb fars sözlərini də bilməlidir. Osmanlı imperiyasının dağıldığı və Türkiyə Cümhuriyyətinin qurulduğu 1923-cü ildən etibarən türk dilində sözləşmə hərəkəti güclənməyə başladı. Belə ki, Türk Dil Qurumunun qurulması ilə türk dilində olan ərəb, fars sözləri dilin leksik fondundan çıxarılaraq türkdilli feil köklərindən yeni isim, sifət və digər nitq hissələrinin qurulması prosesi sürətləndi. Məqsəd türk dilində 1920-ci illərdə mövcud olan 70 % türk dilinə aid olmayan sözləri türk sözləri ilə əvəz etmək idi. Belə ki, XX əsrin 20-30-cu illərində türk dilində mövcud olan sözlərin əksəriyyəti

⁴⁹ Болдырев Н.Н. “Проблемы исследования языкового знания” / Н.Н.Болдырев // “Концептуальный анализ языка: современные направления исследования”. Москва, 2007. səh 31-46

ərəb və fars izafət birləşmələrindən və ibarələrdən müəyyən bir qismi isə ərəb, fars və ingilis, fransız sözlərindən ibarət idi. Yerli öz türkcə sözlər isə şəhər mərkəzlərində deyil, imperiyanın uc-qarlarında, ölkənin şərq sərhədlərində Qara dəniz və Qars bölgəsində yerli kənd əhalisi arasında istifadə olunurdu. Ancaq 12 iyul 1932-ci ildə qurulan Mustafa Kamal Atatürkün təsis etdiyi Türk Dil Qurumu fəaliyyətə başladığı gündən etibarən türk dilinə yabancı olan sözləri yerli türk dilində olan sözlər ilə əvəz etməyə başladı, qurumun sloganı da elə belədir:

*“Ülkesini, yüksek bağımsızlığını korumasını bilen Türk Milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır.”*⁵⁰

Məhz bu səbəbdən 1930-cu illərdən başlayan və daha sonrakı dövəndə daha da irəliləyən türk dilinin yabancı sözlərdən təmizləmə prosesi nəticəsində hal-hazırda türk dilinə tərcümə ilə məşğul olmaq istəyən tərcüməçi ərəb, fars sözlərini və izafət tərkiblərini, eyni zamanda bu dillərə xas söz birləşməsi şəkillərini də bilməlidir. Məsələn: Əski türkcədə təyyarə mənasında ərəb sözü tayare istifadə olunsa da, hal-hazırda türk dilindəki uçmaq feilindən uçak sözü əmələ gəlmişdir ki, bu da tərcümə ilə məşğul olmaq istəyən şəxsın hər iki sözün leksik mənasına və dildə baş verən bu kimi yeniliklərdən xəbərdar olması lazımdır.

Bununla yanaşı, türk dilinə tərcümə prosesində qarşıya çıxan problemlərdən biri də sözdüzəltmə şəkilçilərinin variantlılığının müxtəlifliyidir. Türk dilində istər sözdüzəldici, istərsə sözdəyişdirici şəkilçilərin əksəriyyəti dörd variantlıdır. Bundan əlavə, türk dilində sözün sonunda kar (sert) və ya cingiltili (yumşak) samitlə bitməsindən asılı olaraq bu variantların sayı səkkizə qədər çıxa bilər. Məsələn: *öğren-> öğrenci, iş-> işçi* və s. Burada göstərilən nümunədə görüldüyü kimi əgər sözün sonu cingiltili samitlə bitərsə, müvafiq olaraq əlavə edilən şəkilçi cingiltili

⁵⁰ www.tdk.gov.tr/

samitlə başlayır və əgər söz sonu kar samitlə bitirsə, o zaman kar samitlə başlayan şəkilçi əlavə olunur.⁵¹

Eyni zamanda bənzər hal ahəng qanuna uyğun olaraq, şəkilçilərin əlavə edilməsində də özünü göstərir. Belə ki, sözün sonu qalın saitlə bitərsə, şəkilçi qapalı saitlə başlayan və əgər sözün sonu incə saitlə bitərsə, şəkilçi incə saitlə başlayan olaraq əlavə edilir. Məsələn: *geç->geçit, yak->yakıt* və s.

Bununla yanaşı, türk dilində mövcud olan fərqliliklərdən başqa rus dilində sözdüzəltmə də mövcud olub türk dilində olmayan bəzi xüsusiyyətlər də vardır. Bunların arasında daha fərqli məqam kimi rus dilində sözdüzəltmə prosesindəki şəkilçilərin həm sözün əvvəlinə, həm ortasına, həm də sonuna əlavə olunması halıdır. Bu da rus dilinin flektiv dil olması ilə bağlıdır.⁵² Məsələn: *бессмысленный, сквозь->сквозной, утешительный, лечь – лягу, сесть – сяду* və s.⁵³

Ancaq bənzər vəziyyət türk dilində sözdüzəltmə prosesində qarşıya çıxmır, çünki türk dili aqqlütinativ(iltisafı) dillər qrupuna daxildir və burada söz düzəltmə prosesində şəkilçilər yalnız və yalnız sözün sonuna əlavə oluna bilər.

Rus dilindən türk dilinə tərcümə zamanı əksər hallarda leksik məna təhrifləri, frazeoloji birləşmələr, çoxmənalı sözlər, omonimlər, idiomlar, deyimlər, atalar sözlərinin düzgün tərcümə edilməməsi və nəticədə baş verən məna təhrifləri ucbatından əmələ gəlir. Bu təhriflər çox zaman tərcüməçinin dil vahidindən düzgün istifadə edə bilməməsi və ya tərcümənin sözbəsöz mənalılarının leksik vahidlərin təhrifə uğradılması nəticəsində əmələ gəlir.

Tərcümə zamanı belə səhvlərin əmələ gəlməməsi üçün əcnəbi dildə verilən sözün türk dilindəki düzgün qarşılığını tapmaq

⁵¹ Şahin, Hatice. "Türkçede Ön Ek". Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi . 2006. səh 65-77

⁵² <http://tapemark.narod.ru/les/467b.html>

⁵³ <http://dic.academic.ru/>

lazımdır. Düzgün söz və ifadənin tapılması tərcümə praktikasında leksik, yaxud da lüğəvi mənanın tapılması kimi ifadə edilir.

Tərcümə zamanı düzgün leksik, lüğəvi mənanı tapmaq üçün bir neçə sadalayacağımız xüsusiyyətləri diqqətə almaq lazımdır:

1) Tərcümə prosesi zamanı bəzi sözlər həm türk dilində, həm də rus dilində eyni mənanı ifadə edir, bu zaman tərcümə sözbəsöz aparılsa da, heç bir mənə, yaxud da leksik təhrifə yol verilmir. Türk dilinin lüğət fondunda bu cür sözlərin sayı təxminən 30 faiz təşkil edir.⁵⁴ Bu cür sözlərə xüsusi isimlər, şəxs adları, saylar, həftənin günləri, aylar müxtəlif elmi və texniki terminlər, coğrafi yer adları və s. daxildir. Məsələn: *Kanada, iki, beş, Pazar, Cüma, Mart, Eylül, traktör, inflasion, Amerika və s.*⁵⁵

2) Bəzən isə türk dilində verilən söz bir neçə rus dilində mənalar daşıyır, bu zaman variantlara uyğun olaraq, ən düzgününü seçmək tələb olunur. Tərcümənin bu növündə ən uyğun mənanı seçmək tələb olunduğundan sözlərin leksik mənə dəyərlərini ayırmaq bacarığı tərcüməçidən tələb olunur. Bu zaman tərcüməçi verilən sözün mətnin daxilində, kontekstdə işlənməsini nəzərə almalıdır. Məsələn: türk dilində işlənən *Şaban* sözü iki-mənalı leksik vahid kimi rus dilinə tərcümə olunur. Bunlardan I leksik mənə kimi Ay təqvimində səkkizinci ay və İslam təqvimində müqəddəs haram aylardan biri olduğu təqdirdə, II leksik mənə axmaq, sadələvəh kimi tərcümə edilir. (*1. шабан (восьмой месяц лунного календаря) 2. ненормальный, глупый, придурковатый*)⁵⁶

Əlbəttə, türk dilində mövcud olan sözlərin əksəriyyətini rus dilində daha çox mənalar ifadə edir, həm omonim, həm də çox-

⁵⁴ Слепович, В. С. “Курс перевода”. Минск. 2002. səh 304

⁵⁵ Меметов И. А. “Некоторые особенности перевода с турецкого языка”. «Филология. Социальные коммуникации». Том 23 (62). №3. 2010. səh 210

⁵⁶ Рыбальченко Т. Е. “Турецко-русский словарь”. Москва. 2009

mənəvilik xüsusiyyətlərinə malikdir. Bu da əsasən türk dilinin öz daxili və söz ehtiyatları hesabına lüğət fondunun zənginləşdiyi halda rus dilinin digər xalqlardan, o cümlədən türk dilindən də sözlər götürərək söz bazasındakı sözlərin sayını artırması ilə əlaqədardır.

Məhz buna görə, tərcüməçi ilk öncə doğru variantı seçib, daha sonra o, sözü kontekst daxilində axtarıb tapıb daha sonra tərcüməni həyata keçirməlidir.

Buna görə arasında fərqi böyük olan dil daşıyıcılarının tərcüməni addımbaaddım (*нофразовый перевод текста*) həyata keçirməsi zamanı daha doğru hesab edilir. Məsələn: *İçinde ben de vardım (Внутри был и я) Bir gün komşuları Hocaya sormuşlar (однажды: «один день» соседи Ходже спросили), 'Hocam (Ходжа: «мой ходжа»), dün gece (вчера вечером, ночью) sizin evden gürültüleri duyduk (из вашего дома шум: «шумы» мы слышали; duymak – слышать, чувствовать). Önemli bir şey mi oldu? (важное что-то случилось; mi – вопросительная частица)'. Hoca cevap vermiş (Ходжа ответил: «ответ дал»), 'Yok, sanım... (нет, дорогой...) Benim kaftan (мой кафтан) merdivenden uvarlandı (с лестницы скатился; uvarlanmak)'. Meraklı komşular (любопытные соседи), 'Olur mu (возможно ли: «бывает ли») Hoca kaftan o kadar ses çıkarır mı (/чтобы/ кафтан столько шума поднял)?' demişler (сказали они), Hoca da cevap vermiş (и Ходжа ответил) 'İçinde ben de vardım' (так внутри и я был: «внутри него я тоже был») ⁵⁷*

Tərcümədə qarşıya çıxan leksik- semantik problemlərdən biri də beynəlxalq sözlər və "*tərcüməçinin yalançı dostları*" yəni saxta leksik məna vahidləridir. (*Интернациональные слова и "ложные друзья" переводчика*)⁵⁸ Belə ki, bunlardan ilki olan

⁵⁷ Ferhat Aslan. "Sanal Kültür Ortamında Güncellenen Nasreddin Hoca fikrələri". İstanbul. 2011. səh17

⁵⁸ <http://magistra-club.ru/2011-05-25-13-23-49.html>

beynəlxalq sözlər həm yazılış, həm tələffüz, həm də mənaca eyni anlayışları ifadə edir, ancaq bu hər zaman eyni olmaya da bilər. İlk öncə həm türk dilində, həm də rus dilində eyni yazılıb eyni cür tələffüz edilən və eyni mənəni ifadə edən. dolayısı leksik təhriflərə yol verilməyən variantlara nəzər salmaq. Məsələn:

Абажур - *abajur*,
интернационалист – *enternasyonasi*,
философия – *feilsefe*,
трансформатор – *transformatör*,
телевидение - *televizyon*, *TV* və s.

Ancaq bəzən elə sözlər vardır ki, onların yazılışını hərf və hərf, rus dilindən türk dilinə və ya türk dilindən rus dilinə keçirərkən tamam fərqli mənalarla rastlaşmaq mümkündür. Məsələn: Türk dilində *ekler* sözünün özlüyündə iki mənəsi var. Bunlardan birincisi şəkilçi sözünü ifadə edən *ek* kəliməsinin *ler* cəm şəkilçisi qəbul edərək, qrammatik kateqoriyanı ifadə edən şəkilçilər mənəsində işlənən *ekler* sözüdür. Ancaq bu sözün ikinci mənəsi fransız mətbəxinin nümunəsi olan *ekler* pirojnasıdır və dolayısıyla türk dilində olan *ekler* sözünün rus dilində eyni ilə yazılışı *эклёр* onun mənə təhrifinə yol açar bilər, buna görə də kontekstdə mütləq nəzər salmaq lazımdır.

Bununla yanaşı tərcümə prosesində tərcüməçiyə çətinlik törədən aspektlərdən biri də psevdointernasional ifadələr və ya *tərcüməçinin yalançı dostları* adlandırılan ifadələrdir. Bunlar da özlüyündə iki qrupa ayrılır:

1) yazılış, tələffüz və mənə baxımından bir-birinə oxşar olan sözlər;

2) yazılış və tələffüz baxımından eyni, ancaq mənə baxımından bir-birinə tamamilə zidd olan sözlər.

İkinci qrupa aid sözlərə bir neçə misal göstərək:⁵⁹

baba – *отец* (*a ne baba* – *karı*); *ударение, как и во многих турецких словах, на последнем слоге*

⁵⁹ <http://magistra-club.ru/2011-05-25-13-23-49.html>

bak – «смотри!» (а не бак – depo; tank)

bal – мёд (а не бал – balo)

balık – рыба (а не балык)

bardak – стакан (а не бардак – *karışıklık*, хотя русское слово «бардак» происходит именно от этого турецкого/тюркского слова)

bayan – женщина, леди, мадам (а не баян – *akordeon*)

belki – может быть; возможно (а не белки – *sincaplar*)

dam – шапки (а не дама – *hanım*); ударение на последнем слоге

dar – узкий (а не дар – *bağış*)

dogma – догма, но также значит «родился»; ударение на последнем слоге

durak – остановка (транспорта), отдых, пауза (а не дурак – *ahmak, akılsız*)

fakir – не столько факир, сколько, намного чаще, прилагательное «бедный» (факир – чаще *derviş*)

halat – трос, канат (а не халат – *gömlek* (как рабочая одежда), *bornoz* (банный/купальный), *sabahlık* (дамский), *gördüşambr* (мужской); последнее слово употребляется крайне редко)

ham – неспелый; сырой (а не хам – *küstah*)

hata – ошибка (а не хата – *köylü evi*); ударение на последнем слоге

kabak – тыква (а не кабак – *meyhane*)

kaban – полупальто (а не кабан – *yaban (erkek) domuzu*)

kanat – крыло (а не канат – *halat*)

kanun – закон (а не канун – *arife*)

karga – ворона (а не карга – *acıze, cadı*)

karton – картон, но также значит «блок сигарет»

kerpiç – саман (строительный кирпич – *tuğla*); само слово *saman* на турецком значит солома

kırdık – (мы) сломали, разбили; уничтожили; побили (рекорд) (а не разговорное «кирдык» или «кердык» (смерть; конец) – *son*; *uıkıt*; *yenilgi*; *batma*)

koza – кокон (а не коза – *keçi*); ударение на последнем слоге

kulak – ухо (а не кулак – *uıtrık*, и не зажиточный крестьянин – *refah köylü*)

kum – песок (а не кум – *vaftiz babası*)

manda – буйвол, мандат на управление территорией (а не манда – *am*)

tama – детское питание (а не мама – *anne*); ударение на последнем слоге

master – магистр (ученая степень) (а не мастер – *usta*)

oda – комната (а не ода – *od*); ударение на последнем слоге

para – монета, деньги (а не пара – *çift*); ударение на последнем слоге

ray – рельсы (а не рай – *ceppet*)

rota – курс; направление (а не рота – *böлік*); ударение на последнем слоге

sanکی – словно, как будто (а не санки – *küçük kızak*);

saray – дворец (а не сарай – *ambar*, хотя русское «сарай» происходит именно от этого турецкого/тюркского слова, которое, в свою очередь, пришло туда из персидского)

sır – секрет (а не сыр – *peunir*)

sok – «вставь» – повелительное наклонение глагола «вставлять» (а не сок (напиток) – *meuve suyu*)

son – последний (а не сон – *uıku*; *rüya*)

spor – спорт, (а не спор – *tartışma*)

şarık – не только шапка, но и шляпа; также колпачок (как технический термин) и шляпка гриба (слово заимствованно из русского языка)

tabak – тарелка (а не курительный табак – *tütün*)

tam – полный; целый (a ne tam – orada)

tarif – описание; объяснение (a ne tarif – tarife)

tuman – кальсоны (a ne туман – sis, хотя русское слово «туман» происходит от турецкого/тюркского *duman* – дым, мгла)

tok – сытый (a ne ток – akım)

tut – «держу!» (a ne тут – burada)

tuz – соль (a ne туз – beu, as)

uydu – 1. спутник; 2. подошёл, пришёлся в пору (a ne «(я) уйду» – gideceğim)

yazık – жаль (a ne язык – lisan или dil)

yakut – якут, но также значит «рубин»

zabita – полиция общественного порядка (a ne «(она) забыта» – unutulur); ударение на последнем слоге və s.

Tərcümə prosesində qarşıya çıxan leksik-semantik məna təhriflərinə bəziləri də dilin lüğət tərkibinə yeni daxil olan neologizmlərlə bağlıdır. Belə ki, neologizmlərin dilin lüğət tərkibinə daxil olması hələ yüz il qabaq fərqli bir şəkildə tərcümə olunan sözün artıq aktuallığını itirərək yeni sözlərlə əvəz olunmasına gətirib çıxarır, bu da öz növbəsində təhsilin, cəmiyyətin və texnikanın inkişafının dilin leksik fonduna sirayət etməsi ilə bağlıdır.⁶⁰

Dildə neologizmlərin əmələ gəlməsinin üç yolu vardır:

1) Dilin lüğət tərkibində mövcud olan sözlərə suffiks, prefiks, şəkilçilərin əlavə edilməsi ilə və ya əcnəbi dildən götürülən sözlərə şəkilçilərin əlavə edilməsi ilə yeni mənalı sözlərin formalaşdırılması;

Məsələn:

makina-> *makinaçı*

komputer-> *uçuş komputeri*

mescit-> *mescitler*

çağ-> *mükellefiyet çağı* və s.

⁶⁰ Райс К. “Классификация текстов и методы перевода”. Москва. 1978. səh 202

2) İki və daha artıq sözün bir araya gətirilməsi ilə əmələ gələn neologizmlərdir. Beləcə, yeni əmələ gələn sözlərin tərkibindəki sözləri ayrı arılıqda müxtəlif mənalarda işlədildiyini görmək olar. Bu da öz növbəsində, tərcüməçinin bu məsələyə diqqətlə yanaşmasını tələb edir;

Məsələn: *magaza vitrini* - *витрина магазина*

magazin - *иллюстрированный журнал*

atmosfer - 1) *атмосфера*

2) *атмосфера, обстановка,*

3) *окружающая среда, воздух (например hava)* və s.

3) Digər dillərdən birbaşa alınan sözlərin tərcümə edilmədən birbaşa dilə daxil olmasıdır.

Məsələn: *atom* – *атом,*

laborantıvar – *лаборатория,*

labrador – *лабрадор,*

kültür – *культура,*

kültür ataşesi - *ат таше по культурным вопросам* və s.

Öz növbəsində yuxarıda göstərilən üçüncü misalda yazılan sözlərlə bağlı bəzən dilçilər arasında mübahisələr yaşanır, bəziləri isə bu sözləri öz dillərinin məhsulu sayır, digərləri isə bu sözlərin tarixən onlara məxsus olduğunu iddia edir. Ancaq bu məsələnin həlli ilə tərcüməşünaslığın elmi yox, tarixi linqvistika elmi məşğul olur.⁶¹

Tərcümə prosesində leksik aspektdən meydana çıxan problemlərdən biri də dildəki metafora və idiomatik ifadələrin tərcüməsi ilə bağlıdır. Bu ifadələr öz növbəsində dilə yeni leksik vahidlərin girməsinə səbəb ola bilər. Tərcüməçi üçün bəlkə də bu ən çətin vəziyyətlərdəndir ki, bu zaman ondan ölkənin tarixi, dil xüsusiyyətləri ilə bağlı dəqiq məlumatların bilinməsi tələb olunur. Eyni zamanda, müxtəlif bədii əsərlərdə daha çox rast gəlinən bu cür metafora və idiomaların tərcüməsində hər iki dilin idiomatik

⁶¹ Venuti Lawrence. "The Translator's Invisibility". Routledge. 1994. ISBN 0-415-11538-8.

lüğətlərindən istifadə olunması lazımdır. Türk dilində istifadə olunan metaforaların rus dilində qarşılıqlarına nəzər salaq.⁶²

Məsələn: *karşısında yutkunmak - глотать слюнки (о чём-л. очень желаемом),*

karınca yuvası gibi kaunamak - кишеть как муравейник,
kedi ile köpek gibi - как кошка с собакой.

Həmçinin xüsusi isimlərin türk dilindən rus dilinə və əks formasında ötürülməsi zamanı qrafikaların fərqli olması tərcümədə və səslənişdə bəzi təhriflərə səbəb olur. Bunun başlıca amili isə türk dilində latın qrafikalı əlifbanın, rus dilində isə kiril əlifbasından istifadə edilməsidir. Türk dilində müraciət və rütbə bildirən bəzi ifadə və sözlərin rus dilindəki qarşılıqlarını araşdıraq. Məsələn:

Sayın Erdoğan Bey - Уважаемый господин Эрдоган,
Sayın Prof. Dr. Hasan Eren - Уважаемый профессор доктор Хасан Эрен,

Zeynep Hanım - Госпожа Зейнеп,

Mareşal Fevzi Çakmak - Маршал Февзи Чакмак,

Yüzbaşı Cengiz Topel - Капитан Дженгиз Топель;

Fatih Sultan Mehmet - Фатих Султан Мехмет,

Genç Osman - Молодой Осман,

Nişancı Mehmet Paşa - Стрелок Мехмет Паша,

Deli Petro- Безумный Петр,

*Avcı Mehmet - Охотник Мехмет və s.*⁶³

Rusiyada türk dilinin tərcüməsi ilə məşğul olan tanınmış alim Vinqradov tərcümə prosesində funksional stilistik baxımdan mətnlərin altı növünü müəyyən etmişdir. Bunlar aşağıdakılardır:⁶⁴

⁶² Богочанская Н.Н., Торгашова А.С. “Большой русско-турецкий словарь”. Москва. 2009. səh 608

⁶³ Рецкер, Я. И. “Теория перевода и переводческая практика”. Москва. 1973. səh 274

⁶⁴ Виноградов, В.С. “Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы)” Москва. Изд- во Института общего среднего образования РАО. 2001. səh 224

- 1) Şifahi danışmaq üslubu (*Разговорные*);
- 2) Rəsmi işgüzar üslub (*Официально-деловые (государственные, дипломатические, политические, коммерческие, юридические)*) Buraya dövlət sənədləri, diplomatik, siyasi, iqtisadi, hüquqi sənədlər daxildir;
- 3) İctimai informativ üslub (*Общественно-информативные. Содержат различную информацию СМИ*) Burada KİV-lərin (kütləvi informasiya vasitələri)nin məlumatları öz əksini tapır;
- 4) Elmi publisistik üslub (*Научные тексты*);
- 5) Bədii üslub (*Художественные тексты (худ. Литература)*) Burada bədii ədəbiyyat nümunələri, ədəbi tənqid və bədii publisistika öz əksini tapır;
- 6) Dini üslub (*Религиозные формы*) Burada dini mətnlər, teologiya, amentülər öz əksini tapır.

2.3 Rus dilindən türk dilinə tərcümədə sintaktik baxımdan qarşıya çıxan problemlər dedikdə, burada hər iki dilin cümlə quruluşu əsas götürülür. Belə ki, əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, türk dili və rus dili iki fərqli dil qrupuna məxsus olduğundan onların sintaktik aspektdən, yəni cümlə quruluşlarında da bir sıra fərqlər mövcuddur.

Burada tədqiq edilən başlıca problemlər kimi türk dilində xəbərin cümlə üzvü kimi cümlənin sonunda, rus dilində isə öncə gəlməsi, türk və rus dillərində mürəkkəb cümlələrin və tabeli, tabesiz cümlələrin fərqli formalarda əmələ gəlməsi və s. daxildir. Belə ki, əgər rus dilində cümlə yarıda kəsilərsə, qarşı tərəf xəbər öndə gəldiyinə görə mənanı az çox anlaya biləcəkdir. Bu, flektiv dillərin xüsusiyyəti olmaqla, alman, ingilis və digər flektiv dillərdə də müşahidə olunur. Ancaq türk dili iltisafı (aqqütinativ) dil ailəsinə daxil olduğundan xəbər cümlənin sonunda gəlir və əgər cümlə yarıda kəsilərsə, qarşı tərəfin fikri tam formada anlaşıla bilməyəcəkdir. Məhz bu səbəbdən şifahi tərcümə ilə məşğul olan şəxslər türk dili üzrə tərcümə işini həyata keçirərkən müsahibinin tam olaraq sözünü bitirdikdən sonra tərcüməni həyata

keçirə bilərlər, əks halda, onun nə demək istədiyini tam olaraq anlaya bilməyəcəklər.⁶⁵

Bənzər problemə rus dilçiləri də toxunmuşdur: “*Порядок слов в предложении представляет собой еще одну характерную особенность языка. В соответствии с правилами турецкого языка предложение имеет следующий порядок слов: подлежащее – дополнение – сказуемое. Как видно, сказуемое всегда стоит на последнем месте. А такой порядок слов, как правило, влияет на коммуникативную составляющую речи. Поэтому, прервав собеседника на полуслове, можно так и не понять содержание всего высказывания. Именно поэтому воспитанные турки внимательно слушают собеседника и дожидаются окончания фразы.*”⁶⁶

Misal olaraq göstərəcəyimiz tərcümə haqqında rus və türk dillərində verilən cümlələrin quruluş xüsusiyyətlərinə nəzər yetirməklə cümlə quruluşundakı və cümlə üzvlərinin sıralanmasındakı fərqləri müşahidə edə bilərik. Məsələn:

Перевод – деятельность по интерпретации смысла текста на одном языке и созданию нового эквивалентного ему текста на другом языке.

Tercüme - bir dilde metnin anlam yorumlanması ve başka bir dilde ona eşdeğer yeni bir metin oluşturma etkinliğidir.

Yuxarıda verilən nümunədə də göründüyü kimi, rus dilində xəbər cümlənin əvvəlində gəlsə və əgər cümlə yarıda kəsilə oxucu mənanı anlaya bilər, ancaq türk dilində xəbər cümlənin sonunda gəldiyindən bənzər şəraitdə məna tam olaraq anlaşılmayacaqdır. Buna bənzər digər nümunələrə diqqət yetirək.

Məsələn:⁶⁷

Ona para verdiler - Ему дали деньги.

⁶⁵Rüfət Rüstəmov. “Türk dilinin sintaksisi”. Bakı. 2012. səh 60

⁶⁶ Сафина Г.М. “Фразеологизмы с компонентами-космонимами в русском, татарском, английском и турецком языках”. Казань. 1998. səh 15

⁶⁷ Меметов И. А. “Некоторые особенности перевода с турецкого языка”. «Филология. Социальные коммуникации». Том 23 (62). №3. 2010. səh 212

O çabuk, çabuk koştı - Он побежал очень быстро.

*Biz dün dostumla beraber bir tarihi müzeyi seyrettik -
Вчера мы с другом ходили смотреть музей истории*

Ancaq bəzən danışıq zamanı, şeirlərdə, mahnılarda, yüksək hiss həyəcanla deyilən ifadələrdə sözlərin sırası pozulur, bu zaman xəbər önə də gələ bilər. Belə ki, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, türk dilində xəbər cümlənin sonunda gəlir və eyni zamanda türk dilində məntiqi vurğu xəbərdən öncə gəldiyinə görə fikrin konkretliyi sonda məlum olur. Dolayısıyla türk dilində cümlə quruluşunda səs tembrin azalmasından artımına doğru gedir, bu da türklərin temperamentli xalq olması ilə bağlıdır. Ancaq digər flektiv dillər kimi rus dilində də cümlə yüksək səs tembri ilə başlanır, dolayısıyla məntiqi vurğu cümlənin əvvəlində gəlir, sonra doğru isə səs tembri azalır. Lakin türk dilində səs tembri artdığına görə tərcümə prosesində bu xüsusiyyətə də diqqət yetirilməsi lazımdır.

Belə ki, tərcüməçi şifahi tərcümə prosesində tərcümə etdiyi mətnə məntiqi vurğunu qəbul edəcək olan şəxsin qrammatikasını nəzərə almaqla yerinə yetirməlidir. Əks halda məntiqi vurğu hansı sözün üzərinə səhvən gətirilərsə, qarşı tərəf də danışıq prosesində diqqətini cavib olana deyil, məntiqi vurğu gətirilən istiqamətə verə bilər. Məntiqi vurğu xətaları cümlədə məna təhriflərinə yol açmağa bilər. *“Для этого языка характерно четкое и лаконичное выражение основной мысли предложения, что делает турецкую речь особенно выразительной. Например, предложение: «Откуда мне знать, что у тебя внутри» переводится на турецкий всего четырьмя словами: «Senin karındaki ne bileyim». Сложность перевода с русского на турецкий язык проявляется чаще всего при распространенных предложениях с причастиями и деепричастиями, а также в случаях сложносочиненных и сложных предложений с придаточными определительными и т. д.”*⁶⁸

⁶⁸ www.primavista.ru/rus/example/e_turkish

Bununla yanaşı, türk dilində tərcümə prosesində qarşıya çıxan problemlərdən biri də uzun cümlələrin düzgün tərcümə edilməməsi ilə bağlıdır. Belə ki, türk dilində uzun cümlələrin yazılması ilə xarakterikdir və bu tip cümlələr əsasən bədii ədəbiyyatlarda rast gəlinir, ancaq gündəlik publisistik mətnlərdən bir neçə sətir əhatə edən cümlələr heç də az deyil. Məsələn: *Geçən hafta 'altın vuruş' yaparak öldüğü iddia edilen Yıldız Tilbe, bu habere ateş püskürdü*⁶⁹

Burada göstərilən nümunəni rus dilinə düzgün tərcümə etmək üçün həm mürəkkəb cümlənin komponentlərini düzgün tərcümə edib yerində istifadə etmək, eyni zamanda *altın vuruş* və *od püskürdü* frazeoloji birləşmələrinin rus dilindəki düzgün ekvivalentlərini vermək lazımdır. Əks halda əgər bu ifadələri hərfi tərcümə edərsək, o zaman *altın vuruş* ifadəsi *золотой удар* şəklində, *od püskürdü* ifadəsi isə *дышать огнем* formasında yazılacaqdır. Təbii ki, sözlərin bu şəkildə tərcümə edilməsi, məna xətasına səbəb olar, ona görə də yuxarıda verilən cümlənin düzgün tərcüməsi bu şəkildədir: *Yıldız Tilbe пришла в ярость, узнав из новостей, что она умерла неделю назад от передозировки наркотиками.*

Bəzən yuxarıda göstərilən nümunədə olduğu kimi xüsusi adları rus dilinə kiril əlifbasına çevirmədən verirlər. Bu da adların düzgün səslənişini qorumaq məqsədi ilədir.

Bununla yanaşı, bədii tərcümələrdə ələlxüsus şeir tərcümələrində nəinki məntiqi vurğuya, eyni zamanda şeirin mənasını təhrifə yol vermədən, qarşı tərəfə çatdırmağa çalışmaq tərcüməçidən tələb olunur. Bu zaman tərcüməçi hər iki dildə istifadə olunan metaforalardan, frazeoloji birləşmələrdən, ibarələrdən düzgün istifadə etməklə yanaşı, cümlənin məntiqi strukturuna, həmçinin qafiyələnməyə də nəzarət etməlidir. Sintaktik xətalara tərcümə prosesində daha yaxşı araşdırmaq məqsədi ilə məşhur rus şairəsi və yazıçısı Anna Axmatovanın 1963-cü ildə Münhendə çapdan

⁶⁹ “Gözcü Gazete”si. 11 Haziran 2003

çıxan Rekviein şeirini türk dilinə tərcümə edən Günəş Acar və eyni əsəri tərcümə edən Sabit Yılmaz və Mustafa Ziyalın etdikləri tərcümələrlə əsərin orijinalı arasındakı fərqlərə baxaq.

*Буду я, как стрелецкие женки,
Под кремлевскими башнями выть.*⁷⁰

İlk öncə Günəş Acarın tərcüməsini nəzərdən keçirək:

*Gideceğim ben de, Çarın kurşuna dizdirdiği erkeklerin
kadınları gibi,
Kremlin'in kuleleri dibinde bağırmaya, avazım çıktığıınca.*⁷¹

Bu tərcümədə tərcüməçi tarixi xəyata yol vermişdir. Belə ki, çarın zamanında oxçuları edam edərək onları tərcüməçinin yazdığı kimi güllələməzdilər, ya dar ağacından asar və ya boynları vurulardı. Bununla da əsəri oxuyan şəxs cərəyan edən hadisələri çarın dönəmində və ya çarın dönəmindən sonra baş verməsi arasında tərəddüddə qala bilərdi ki, bu da yol verilən xətalardan biridir.

Eyni şeirin bəndini bir də Sabit Yılmaz və Mustafa Ziyalın tərcüməsində nəzərdən keçirək:

*Sokulacağım o bildik ağlama duvarına,
Kremlin kuleleri dibinde uluyarak ağlayacağım.*⁷²

Burada isə Ağlama divarı (*ağlama duvarı*) ifadəsində problem yaşanır. Belə ki, türk dil daşıyıcılarının da bildiyi kimi, Ağlama divarı, yəhudi inancı ilə bağlıdır və Yerusəlimdə yerləşir.

⁷⁰ Анна Ахматова. “Requiem”. Мюнхен. 1963

⁷¹ Günəş Acar. “Yaban Balı Özgürlük Kokar”. Can Sanat Yayınları. İstanbul. 2005

⁷² Yılmaz S., Ziyala M. “Anna Ahmatov Ardından”. Varlık Yayınları. İstanbul. 2002

Bu zaman oxucu bu hadisələrin Yerusəlimdə cərəyan etdiyini düşünə bilər ki, bu da onun bu əsəri orijinal süjetini anlamasında çətinlik törədir və oxucunu səhv məcraya doğru yönəldir. Əslində burada söhbət gedən divar edam zamanı kəsilən başların çar qülləsinin yanında əhaliyə nümayiş edilən divar olsa da, Yerusəlimdəki Aqlama divarı ilə məna bənzərliyi oxucuda ikili fikir formalaşmasına gətirib çıxara bilər. Buna görə də sözün daha doğru ekvivalenti seçilməlidir.

Eyni şeirin bir başqa bəndinin Günel Acar və Mustafa Ziyal ilə Sabit Yılmazın verdiyi tərcümələri müqayisə edək. İlk öncə Rekvem şeirinin beşinci bəndini olduğu kimi verək:

*Семнадцать месяцев кричу,
Зову тебя домой.
Кидалась в ноги палачу -
Ты сын и ужас мой.
Все перепуталось навек,
И мне не разобрать
Теперь, кто зверь, кто человек,
И долго ль казни ждать.
И только пышные цветы,
И звон кафельный, и следы
Куда-то в никуда.
И прямо мне в глаза глядит
И скорой гибелью грозит
Огромная звезда.⁷³*

Bu şeirdə istifadə olunan *Ты сын и ужас мой* misrasının mənasını tərcüməçilərin necə çatdırdığını diqqət yetirək. İlk öncə Günəş Acarın tərcüməsinə baxaq:

Yavrum, oğlum, dayanılmaz acım!⁷⁴

⁷³ Анна Ахматова. “Реквием”. 1939

⁷⁴ Güneş Acar. “Yaban Balı Özgürlük Kokar”. Can Sanat Yayınları. İstanbul. 2005

Burada tərcüməçinin verdiyi məna bir çox insanlara qəribə gələ bilər, çünki ana özü üçün ən dəyərli varlığı belə adlandırır. Ancaq şeirin tam mətni ilə tanış olan kəs burada tərcüməçinin dediyi mənaya haqq qazandıra bilər.

İndi isə şeirin Mustafa Ziyal ilə Sabit Yılmazın verdiyi tərcümələrdə nəzərdən keçirək:

*Ey oğlum, ey tatlı belam benim, korkum!*⁷⁵

Burada isə tərcüməçilərin mənaya başqa aspektdən yanaşdıqlarını görürük. Buradan belə bir qənaətə gəlmək olar ki, istənilən əsərin bir neçə tərcümə variantı mövcud ola bilər.

Ümumi olaraq götürsək Anna Axmatovanın “Rekviem” əsərinin tərcümə variantları arasında Günəş Acarın etdiyi tərcümə orijinala daha yaxındır. Burada məna təhriflərinə, əlavə söz, ifadələrə daha az yer verməklə, əsl mənəni mümkün qədər oxucuya çatdırmağa çalışılmışdır.

Öz növbəsində Mustafa Ziyal ilə Sabit Yılmazın tərcüməsində isə əsərin ritmik qafiyələnməsi qorunub saxlanmış, bəzi əlavə söz, ifadə və metaforalardan istifadə edilmişdir.

Verdiyimiz nümunələrdən də görüldüyü kimi, istər türk dilindən rus dilinə, istərsə də rus dilindən türkcəyə tərcümə prosesində bir sıra problemlər vardır və bunları aradan qaldırmaq üçün tərcüməçi daima öz üzərində çalışmalıdır.

⁷⁵ Yılmaz S., Ziyala M. “Anna Ahmatov Ardından”. Varlık Yayınları. İstanbul. 2002

III FƏSİL

İNGİLİS DİLİNDƏN TÜRK DİLİNƏ VƏ TÜRK DİLİNDƏN İNGİLİS DİLİNƏ TƏRCÜMƏDƏ QARŞIYA ÇIXAN PROBLEMLƏR

İngilis dilindən türk dilinə və türk dilindən ingilis dilinə tərcümədə qarşıya çıxan problemlərdən bəhs etməmişdən əvvəl Böyük Britaniya və Osmanlı imperiyası arasındakı münasibətlərin tarixinə nəzər salaq.

Tarixdə ilk İngiltərə ilə Türkiyə arasında əlaqələr Osmanlı imperiyası zamanına təsadüf edir. Belə ki, Osmanlı arxivlərindən əldə edilən məlumatlara əsasən, 25 oktyabr 1593-cü ildə İngiltərə kraliçası I Elizabet Osmanlı imperatoru III Muraddan İspaniyaya qarşı hərbi donanma ilə ölkəsinə yardım etməsini məktubda xahiş edir.⁷⁶ Bu məktub hal-hazırda Osmanlı arxivlərində qorunub saxlanmaqdadır. Daha sonrakı dövrlərdə İngiltərə ilə Türkiyə

yə arasında əlaqələr daha da genişlənmiş və hal-hazırda iqtisadi, siyasi, mədəni, təhsil və digər sahələrdə ikitərəfli bir sıra əlaqə-

⁷⁶www.os-ar.com/modules.php?name=News&file=article&sid=240356

lər mövcuddur. İki tərəf arasında əlaqələrin artması hər iki dildə sənədlərin tərcüməsində, o cümlədən şifahi ünsiyyət zamanı bir sıra konfrans, konqreslərdə hər iki dil daşıyıcılarının ünsiyyət qurmasına səbəb olur. Həmçinin çap olunan müxtəlif tibbi, texniki, müxtəlif beynəlxalq konfrans və məqalələrin dilinin ingiliscə olması bu beynəlmiləl dildən türkcəyə tərcümədə bir sıra problemlərin meydana çıxmasına səbəb olur ki, tərcüməçilər öz növbəsində bu problemləri bilməli və onun ən optimal həlli yolunu tapmalıdırlar.

Əvvəlcədə qeyd etdiyimiz kimi, ingilis dili flektiv dil qrupuna, türk dili isə aqqlütinativ(iltisaqi) dil qrupuna daxildir. Fərqli dil qruplarına məxsus olmaları səbəbindən tərcümə prosesində bir sıra problemlər özünü göstərir. Bir sıra dilçilərin də qeyd etdiyi kimi ingilis dili *bədxərc*, türk dili isə *zəngin* dildir.⁷⁷ Bunun səbəbi ingilis dilindəki bir sıra sözlərin eyni zamanda həm əsas, həm də köməkçi nitq hissəsi kimi işləndiyi halda, türk dilində omonimlərdə bu dərəcə variant müxtəlifliyinin çoxluğuna az hallarda rast gəlinir.

Ümumilikdə götürsək, türk dilindən ingilis dilinə və ingilis dilindən türk dilinə tərcümə zamanı qarşıya çıxan problemlərin müxtəlifliyi səbəbindən bu problemləri üç başlıq altında nəzərdən keçirək:

a) tərcümə prosesində fonetik cəhətdən qarşıya çıxan problemlər;

b) tərcümə prosesində leksik-semantik baxımdan qarşıya çıxan problemlər;

c) tərcümə prosesində sintaktik baxımdan qarşıya çıxan problemlər.

3.1 İngilis dilindən türk dilinə və türk dilindən ingilis dilinə tərcümə prosesində fonetik cəhətdən qarşıya çıxan problemlər dedikdə, burada hər iki dilin əlifbasındakı müxtəlifliklər

⁷⁷www.begin-english.ru/article/trudnosti-perevoda-s-angliyskogo

və bunların səbəb olduqları fərqliliklər, fonetika, vurğu və səs sistemini əhatə edən müxtəlifliklər və s. daxildir.

Öz növbəsində türk dilində 29 hərf vardır ki, bunlardan 8-i sait və 21-i samitdir. Eyni zamanda türk dilində hərf və səs sayı bərabərdir, yəni hər ikisinin sayı 29dur.⁷⁸ Ancaq ingilis dilində 26 hərf və 44 səs mövcuddur.⁷⁹ Bu səslərin 20-si sait və 24-ü samit səsidir.⁸⁰ Səs və hərflər arasındakı olan qeyri bərabərlik (səslərin demək olar ki, hərflərin iki qatı olması, buna əks olaraq isə türk dilində səs və hərflərin bərabər olmağı) ingilis dilini öyrənən türk dil daşıyıcılarına bir sıra problemlər doğurur. Digər tərəfdən, ingilis dilində mövcud olan bəzi səslər vardır ki, onu türk dil daşıyıcısı öz əlifbasında olan səslərlə əvəz edə bilmir. Məsələn: İngilis dilində mövcud olan [θ], [ð] samit səsləri türk dilində əvəz edəcək analoq yoxdur. Eyni zamanda ingilis fonetikasında diftonqlar da mövcuddur ki, türk dilində ümumiyyətlə diftonq anlayışı yoxdur. Məsələn: ingilis dilində *high* [hai] *yüksəklik* mənasında işlənir, lakin onun tələffüzündəki diftonq türk dilində mövcud deyil.

Bundan başqa, ingilis dilində triftonqlar da mövcuddur. Əgər diftonq iki sait və ya samit səsin birləşməsi demək idisə, triftonqlar üç səsin birləşməsindən ibarətdir. Diftonqlara nisbətən ingilis dilində triftonqlara az rast gəlinir, ancaq üç səsin birləşməsi halları mövcuddur. Məsələn: ingilis dilində *hour* [aʊə] zaman, saat mənasını ifadə edir və burada biz üç sait səsin birləşməsini görürük. Bənzər hal türk dilinə yaddır. Bununla yanaşı, ingilis dilində sözün istər əvvəlində, istər ortasında, istərsə də sonunda iki və üç (hətta nadir hallarda dörd samitin məsələn barmaq izi mənasında işlənən *thumbprint* nümunəsində olduğu kimi)⁸¹ samitin yanaşı,

⁷⁸ Rüşət Rüstəmov. "Türk dili". Bakı. 2012. səh 5

⁷⁹ <http://po-anglijski.electrichelp.ru/zvuki-i-bukvy/>

⁸⁰ <http://engblog.ru/sounds>

⁸¹ Oxford University Press. "Oxford Advanced Learner's Dictionary". Oxford. 2010. səh 1616

yazıldığını müşahidə etsək də, əsl türk sözlərində bu hal mövcud deyil. Məsələn: *where-hara?*, *sketch-eskiz və s.*

Bununla yanaşı, türk dilində mövcud olan bəzi hərflər Ç, Ş, Ö, Ğ, Ü ingilis dilində olmadığı kimi, ingilis dilində mövcud olan W, Q, X hərfləri də türk dilində mövcud deyil, bu da tələffüzdə bir sıra çətinliklərə səbəb olur. Bu hərflərin dillərdə mövcud olmaması, hərfləri tərcümə olunacaq dildə hər hansı analogla əvəz etməyə səbəb olur. Bəzən isə ingilis dilində bir neçə samit səsin yanaşı gəlməsi ilə əmələ gələn sözün tələffüzündə çətinlik meydana gəldiyindən türk dilinin lügət fonduna bu söz daxil olan zaman sözdəki samitlər arasına sait səsi əlavə edilir.⁸² Məsələn: *presentation- prezantasyon(sunum)*, *communication-komünikasyon (iletişim)*, *integrated-entegre olmak (bütünleşmek) və s.*⁸³

İngilis dilindən türk dilinə tərcümə prosesində qarşıya çıxan problemlərdən biri də müxtəlif cür yazılıb, ancaq eyni cür tələffüz olunan sözlərin şifahi tərcümə zamanı düzgün variantının müəyyən edilməsi problemdir.⁸⁴ İngilis dilində *support- dəstək olmaq, tərəfini saxlamaq və sport- idman, sport* sözləri eyni cür səslənsə də, yazılışlarında müxtəliflik var. Bu zaman türk dil daşıyıcısı türk dilində işlənmə arealı daha geniş olan idman *sport* sözünün tələffüzündə *s* və *p* səsləri arasına *i* səsinə əlavə edərək [*sipor*] şəklinə gətirir. Bununla yanaşı, eyni nümunədə iki samitin yanaşı gəlməsi türk dilinin ahəng qanununa zidd olduğundan, sözün sonundakı *t* səsinə də tələffüz zamanı atır. Bəzən isə tək hecalı sözlərdə heç bir sait və samit səsin əlavə edilə bilməməsi ingilis dilindən tərcümə ediləcək sözünün düzgün leksik mənasını anlamaqda çətinlik törədir. Məsələn: Hər iki yazılış formasında [*kip*] kimi tələffüz olunan *kip* və *keep* sözlərinin məna müxtəlifliyi çoxdur. Əgər *kip* sözünün türk dilində qarşılıqları *yatmak*,

⁸² <http://esl.fis.edu/grammar/langdiff/turkish.htm>

⁸³ www.dilforum.com/forum/showthread.php/

⁸⁴ <http://esl.fis.edu/grammar/langdiff/turkish.htm>

*uyuklamak, şekerlemek, misafirhane, pansiyon, yatak, uzanmak, yavru hayvan derisidir*⁸⁵, ikinci söz olan *keep* sözününü türk dilində müvafiq olaraq qarşılıqları *tutmaq, korumak, sağlamaq, kalmak, süründürmək, bulundurmaq, durmaq, devam etmək, alı-komak, uyumak, baxmaq, kale* kimi birinci sözdən fərqli mənaları vardır. Buna görə də tərcüməçi tərcümə prosesində düzgün konteksti tapmalıdır. Yuxarıda verilən iki söz nümunəsi üzərində araşdırma nəticəsində gördüyümüz kimi, müxtəlif sait səslərin eyni cür tələffüz edilməsi və onların bir çox mənalarda işlənməsi ingilis dilindən türk dilinə tərcümə edən şəxsin mətnin kontekstindən xəbərdar olmasını bildirir. Əgər şifahi tərcümə zamanı düzgün məna seçilməzsə, bu zaman ingilis dilində danışan şəxsin söylədiyi fikir qarşı tərəfə düzgün çatdırılmaz.

İngilis dilindən türk dilinə və türk dilindən ingilis dilinə tərcümə prosesində qarşıya çıxan problemlərdən biri də vurğudur. Belə ki, iltisqi(aqqlütinativ) dil qrupuna daxil olan türk dilində sözdə bir vurğu vardır və əsasən həmin vurğu sözün sonuna düşür. Sözü şəkilçilər əlavə olunan təqdirdə vurğu söz kökündən çıxaraq ən sonuncu şəkilçi üzərində dayanır. Ancaq ingilis dilində vurğu belə deyil. İngilis dilində söz kökündə güclü və zəif olmaqla iki vurğu vardır. Bu hal iltisqi dillərdə olmasa da, flektiv dillər üçün xarakterikdir. Həmçinin ingilis dilində sözü şəkilçi əlavə olunan halda əsas vurğu söz kökündə qalmaqla zəif vurğu şəkilçi üzərində düşür. *“The nature of oral English, in which fully-stressed single syllables are given the same duration as two or more unstressed syllables is difficult for Turkish learners. Turkish words are generally stressed on the final or penultimate syllable. They need practice, therefore, in producing the expected intonation patterns of everyday spoken English.”*⁸⁶

⁸⁵ Oxford University Press. “Oxford Wordpower Dictionary English-English-Turkish”. Oxford. 2012. ISBN-10: 0194323404

⁸⁶ <http://esl.fis.edu/grammar/langdiff/turkish.htm>

3.2 İngilis dilindən türk dilinə və türk dilindən ingilis dilinə tərcümə prosesində leksik-semantik baxımdan qarşıya çıxan problemlər dedikdə frazeoloji feillər, çoxmənalı sözlər, omonimlər, bir sözün tərcümədə bir neçə fərqli mənada işlədilməsi, atalar sözləri, deyimlər, idiomlar və s. daxildir.⁸⁷

Türk dilindən ingilis dilinə tərcümə zamanı qarşıya çıxan problemlərdən biri də frazeoloji ifadələrin doğru tərcümə edilməsidir ki, bunu qəzet nümunəsində nəzərdən keçirək. Məsələn: *Bir eli yağda, bir eli balda...*⁸⁸

Bu ifadənin ingilis dilinə hərfi tərcüməsi budur: *“He has one hand in butter, the other in honey.”*

Ancaq bu ifadəni hərfi tərcümə etdiyimiz zaman ingilis dilli oxucu onun mənasını anlamayacaqdır, ona görə də bu ifadənin ingilis dilində analoq qarşılığını tapmaq lazımdır. Baxmayaraq ki, yuxarı varlı kəs üçün istifadə olunan bu ifadənin rus dilində hərfi qarşılığı rus dilində mövcuddur: *“Одна рука в масле, другая в меде (богатейший человек).”*⁸⁹

Rus dilində yuxarıdakı ifadənin hərfi tərcüməsinin eyni ilə qarşılığının işlənmə səbəbi rus dil daşıyıcılarının ünsiyyətdə olduqları xalqların dilindən daima söz, ifadə götürməsi ilə izah olunur. Ancaq rus qəzet və mətbuatında yuxarıdakı ifadənin bir qədər dəyişik formasına da rast gəlmək mümkündür. Məsələn: *как сыр в масле кататься - жить в довольстве, в достатке.*

Eyni zamanda, yuxarıda göstərilən ifadənin yumoristik, emosional formada reklamda işlənmiş formasına da nəzər salaq: *“... катались, как сыр «Моцарелла» в масле «Валио»*⁹⁰

Bənzər ifadənin ingilis dilindəki qarşılığı isə bir qədər fərqli formada ifadə olunur və yazılır: *“to want for nothing, to be materially well off, to be 'living in clover” (well-off, rich person)*⁹¹

⁸⁷ Peter Newman. “A Textbook of Translation”. London. 1988. səh 142

⁸⁸ “Milli Gazete”. 17 Haziran 2010

⁸⁹ http://envoc.ru/code/idioms/idioms_a0.php

⁹⁰ “Новая Газета”. 18 Август 2014

⁹¹ Oxford University Press. “Idioms and Phrasal Verbs”. Oxford. 2012

Göründüyü kimi, bəzən dildə tərcümə zamanı sözün hərfi formada qarşılığını tapmaq mümkün deyil, bu zaman bir dil daşıyıcısının həmin mənada işlətdiyi digər söz və ifadələrdən istifadə etmək lazımdır. Başqa bir qəzet nümunəsində istifadə olunan nümunəyə diqqət yetirək: “*No smoke without fire: Arsenal antic sheap pressure on Wenge.*”⁹²

İndi isə bu qəzet xəbərinin türkcə qarşılığını verək: “*Ateş olmayan yerden duman çıkmaz: Arsenal yaptığı hilelerle Wenger'e büyük baskı uyguluyor.*”

Yuxarıda ingilis dilində verilən ifadə türk dilində hərfi tərcümə ilə eyni səsləşir. Ancaq buradan belə bir qənaətə gəlmək olmaz ki, hər zaman hərfi tərcümə də doğrudur. İndi isə hərfi tərcümənin ingilis dilində hər zaman doğru qarşılığının tapıla bilməməsi ilə bağlı türk dilli mətbuatdan nümunə göstərək: “*Enflasyonun **acemkılıcı gibi**, ikitaraflı kestiğini...*”⁹³

Bu qəzet materialında istifadə olunan cümlədə inflyasiyanın sürətli inkişaf etdiyi və qarşısına çıxan hər şeydə özünü göstərdiyi bildirilmişdir. Dolayısıyla, inflyasiyanın hər tərəfə ucu kəskin qılınc kimi sirayət etdiyindən bəhs olunur. Burada işlənən **acemkılıcı gibi** ifadəsindəki *acem kılıcı* həqiqətdə ikitərəfi kəskin qılıncdır ki, müəllif bu ifadədən metaforik olaraq istifadə edərək inflyasiyanın kəskinliyinə diqqət cəlb etməyə çalışmışdır. Ancaq yuxarıdakı ifadəni ingilis dilindən hərfi tərcümə edərsək, o zaman mənə təhrifə uğrayar, ona görə də həmin ifadənin ingilis dilində düzgün qarşılığı olan *two faced, double dealing*⁹⁴ formasında əvəz etmək lazımdır.

Bəzən isə işlədilən ifadənin əlavə sözlərlə mənasını izah etməyə ehtiyac duyulur. Məsələn: “*Hillary Clinton raises eye brows...*”⁹⁵

⁹² Matthew Dunn. “Daily Express”. 10 January 2015

⁹³ “Milli Gazete”. Arkadaşına Gönder. 6 Mart 2009

⁹⁴ Oxford University Press. “Idioms and Phrasal Verbs”. Oxford. 2012

⁹⁵ <http://edition.cnn.com/>

Yuxarıdakı ifadəni eyni ilə türk dilinə tərcümə edək: “*Hillary Clinton kaşlarını çattı...*”

Burada oxucuya qaranlıq qalan bir məqam var. Belə ki, ingilis dilində istifadə edilən “*to raise the eyebrows*”⁹⁶ ifadənin türk dilindəki qarşılığı eyni ilə “*kaşlarını çatmaq*” olsa da, bu ifadə həm qəzəb anında, həm də təəccüblənərkən istifadə edildi-yinə görə cümlənin davamının yazılmasından, burada oxucu söhbətin nədən getdiyini anlaya bilməz. Ona görə də bəzən sözün dildə bir qarşılığı olsa da, əlavə sözlərdən mənanın anlaşılması üçün istifadə etmək lazımdır.

Bəzən ingilis dilində istifadə olunan idiom rus dilində eynilə hərfi tərcümə formasında dilin lüğət tərkibində mövcud olsa da türk dilində başqa bir ifadə ilə əvəz olunur. Dediymiz məsələ ilə bağlı ingilis mətbuatından nümunə götürək: “*The biggest skeleton in the News International cupboard.*”⁹⁷

Yuxarıdan verilən nümunənin türk dilində qarşılığını yazaq: “*Uluslararası haberciliyin utanç verici sırrı.*”

Əgər yuxarıda işlədilən “*skeleton in the cupboard*”⁹⁸ ifadəsi rus dilində eyni ilə “*скелет в шкафу*” şəklində tərcümə edilirsə, türk dilli oxucu bənzər tərcümə qarşısında mənanı anlaya bilməyəcək, buna görə də “*skeleton in the cupboard*” ifadəsi türk dilində hərfi tərcümə ilə yox, bu frazeoloji birləşmənin oxşar məna vahidləri olan “*utanç verici sır, aile sırrı, kirli camaşır*” kimi tərcümə olunur.

İngilis dilindən türk dilinə və türk dilindən ingilis dilinə tərcümə zamana qarşıya çıxan leksik problemlərdən biri də çoxmənalı və omonim sözlərdir. Belə ki, bəzən sözün bir neçə mənada

⁹⁶ Oxford University Press. “Oxford Advanced Learner’s Dictionary”. Oxford. 2010. səh 1252

⁹⁷ Greg Wilesmith. “Oxford University tabloid newspaper” 11 June 2011

⁹⁸ Д.Н.Давлетбаева, Д.А. Хасибулина. “Перевод окказиональных фразеологических единиц на примере русской, англоязычной и турецкой прессы”. Вестник Казанского государственного университета культуры и искусств. Выпуск № 3 / 2015

işlənməsi, tərcüməçidən daha doğru variantı tapıb istifadə etməyi tələb edir. İngilis dilində aforizmə çevrilən bu misal üzərində fikrimizi izah edək.

Məsələn: “*Coffee, chocolate, men. Some things are just better rich.*”⁹⁹

Əgər biz bu ifadəni məşinli tərcümə ilə həyata keçirsək (Google Translate yardımıyla) o zaman məna təhrif olunmuş şəkildə qarşımıza çıxacaq: “*Kahve, çokolata, erkekler. Bazı şeyler daha zengin olur.*”¹⁰⁰

Bununla da söyləmək olar ki, insan tərcüməsini avtomatlar tam olaraq əvəz edə və doğru fikri bəzən çatdırma bilmirlər. Məşinli tərcümə (Google Translate və s. nəzərdə tutulur) ayrı-ayrı söz və ifadələrin bir neçə variantını bizə təqdim etsə də, bütövlükdə fikri çatdırmaqda bəzən aciz qalır.

Burada əsas məna təhrifinə yol verən, ingilis dilində işlənən “*rich*” sözüdür. Belə ki, ingilis dilinin lüğətinə baxsaq, sözün bir neçə mənalarında işləndiyini görə bilərik. İngilis dilində işlənən “*rich*”¹⁰¹ sözünün türk dilində “*zengin, bol, verimli, kaliteli, varlıklı, canlı, bəreketli, pahalı, gur, ağır, paralı, besleyici, komik, beşin dəyəri yüksək, anlamlı, dəyərli, dəyəri yüksək, esprili, nükteli*” mənaları var. yəni, Əlbəttə, tərcüməçi qarşısında burada işlənən sözün ən uyğun variantını tapmaq durur. Dolayısıyla, ingilis dilində idiom, deyim halına gələn “*Coffee, chocolate, men. Some things are just better rich*” ifadəsinin türk dilində düzgün qarşılığı belə olmalıdır: “*Kahve, çokolata, erkekler. Bazı şeyler yüksek kaliteli olmalıdır.*”

Bu cümlədə eyni zamanda, ingilislərin həyat tərzi və onların etnik dəyərləri də özünü göstərir. Burada ingilislər üçün həyatda ən vacib olan qəhvə, şokolad və qadınlar üçün kişilərin

⁹⁹<http://begin-english.ru/article/trudnosti-perevoda-s-angliyskogo-na-russkiy/>

¹⁰⁰ <https://translate.google.com>

¹⁰¹ Oxford University Press. “Oxford Advanced Learner’s Dictionary”. Oxford. 2010. səh 1315

yüksək keyfiyyətli olmalarından bəhs edilir. Bu deyim ingilis qadınları üçün əsas olsa da, türk qadını üçün heç də birinci dərəcəli məsələ deyil. Çünki türk qadını üçün qəhvə və şokolad yox, ailəsi və uşaqları birinci yerdədir. Belə fərqli etnik dəyərləri olan xalqların deyimlər və atalar sözlərini, qarşı tərəfə çatdıranda, tərcüməçi, müəyyən çətinliklərlə rastlaşır. Belə ki, bir xalq üçün əhəmiyyətli olan məsələ digərinin etnik təbiətinə yaddır. Məsələn, ərəblər üçün dəvə, ruslar üçün xəz daha qiymətlidir.

İngilis dilindən türk dilinə tərcümə prosesində feillərə əlavə olunan bağlayıcılar da fərqli mənalara səbəb olduqlarından, tərcüməçi qarşısındakı problemlərdən biridir. Əgər türk dilində bağlayıcı isim ilə bağlıdırsa, ingilis dilində bağlayıcılar (Conjunction) feildən sonra gələrək sözə fərqli mənalar verə bilər.

Məsələn:

to look-> *bakmak*

to look after-> *göz kulak olmak, ilgilenmek*

to look for-> *aramak və s.*

Yuxarıda göstərdiyimiz nümunədən də anlamaq mümkündür ki, feillərdən sonar yeni bağlayıcılar əlavə etməklə feil kökündən tamamilə fərqli yeni sözlər əmələ gəlir. Bu da ingilis dilindən tərcümə ilə məşğul olmaq istəyən şəxslərin nəinki feil kökləri eyni zamanda, feil köklərinin bağlayıcılarla birlikdə əmələ gətirdikləri formaları da əzbərləmələri gərəkdir.

Rus dilindən tərcümədə də qeyd etdiyimiz kimi, ingilis dili çox *bədxərc* dildir. Belə ki, əgər hər hansı bir anlam türk dilində bir neçə müxtəlif sözlərlə ifadə olunursa, ingilis dilində bunun belə olmaması bir tərəfə, eyni zamanda bir söz həm isim, həm feil, həm sifət və s. nitq hissələrinə aid olmaqla, tamamilə fərqli bir neçə mənayı öz ətrafında birləşdirir. Bu zaman yenə də tərcüməçi fikrin düzgün mənada çatdırılmasına çalışmalıdır. Nümunə olaraq ingilis dilində istifadə olunan bu cümləyə diqqət yetirək: *Green green gets green.*

Bu cümlənin ingilis dilindən türk dilinə qarşılığı belədir: *Yeşil çimen yeşeriyor.*

Burada göründüyü kimi, ingilis dilində verilən nümunədə istifadə olunan *green* söz həm sifət (birinci halda), həm isim (ikinci halda), həm də feil (cümlənin sonunda) kimi cümlədə istifadə edilmişdir, halbuki türk dilində həmin söz bir neçə fərqli sözlərlə (birinci halda *yeşil* sözü ilə, ikinci halda *çimen* sözü ilə və son olaraq *yeşeriyor*) ifadə olunmuşdur.

Bununla yanaşı, ingilis dilindən tərcümə zamanı bəzən söz və feil yanaşı gələrək eyni cür oxunub səsələnsə də söhbətin nədən getdiyini yalnız məntiqi vurğu ilə anlamaq olur. Çəkəcəyimiz bu misalı ingilis dilini öyrədən saytların birində əcnəbilərə ingilis dilini öyrətmək üçün verilmişdir.¹⁰² Nümunəyə diqqət yetirək: Birinci halda “*I water!*” ikinci halda isə “*I water*”! yazılıb. İlk baxışda hər iki variantda eyni sözlərin təkrarlandığını görmək olar. Ancaq birinci halda “*Mən suyam!*” ifadəsi ikinci halda “*Mən sulayıram!*” ifadəsi yazılmışdır.

İngilis dilindən tərcümələrdə qarşıya çıxan problemlərdən biri də omofonlardır. Onlar yazılışları müxtəlif, tələffüzləri isə eyni olan sözlərdir. Məsələn [*rayt*] kimi tələffüz olunan *write* feili *yazmaq* mənasında işlənsə də, *right* sözü eyni cür tələffüz olunmaqla bərabər *doğru, dürüst, sağ taraf* olarq türk dilinə tərcümə olunur.

Bundan başqa, bəzən söz sonunda gələn “s” hərfi müxtəlif mənalar verərək fərqli şəkildə sözün dəyişməsinə səbəb olur şifahi tərcümə ilə zəif məşğul tərcüməçi bu səsi eşitmədikdə bu zaman yenə də mənə təhrif oluna bilər. Məsələn: İngilis dilində işlədilən *beside* sözünün türk dilində qarşılığı *yanında, yaxınında* olduğu halda, *besides* sözü isə *ondan baska, digəri* olaraq türk dilinə tərcümə edilir. Hətta ilk baxışda belə bir kiçik görünən nüans cümlənin təhrifinə gətirib çıxara bilər.

Bənzər təkliflər ingilis dilindən türk dilinə tibbi tərcümələrdə də qarşıma çıxır.¹⁰³ Tibb mətnlərin tərcüməsində yol verilən

¹⁰²<http://begin-english.ru/article/trudnosti-perevoda-s-angliyskogo-na-russkiy/>

¹⁰³ Derya Oğuz. “Tıp Metnler Çeviri Sorunları”. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi. Issn: 1307-9581. Nevşehir. 2013. səh 129

xəta daha böyük təhlükələrə səbəb ola bilər. Buna görə də tərcüməyə ümumiyyətlə, diqqət yetirilməsi lazım gələrkən tibbi tərcümələrə xüsusilə diqqət yetirmək lazımdır. İndi yazılışı və səslənişi eyni olub fərqli tibbi mənalar verən sözlərin bir neçəsi ilə tanış olaq. Eyni zamanda, ingilis dilindən götürülən bu sözlərin türk dilində qarşılıqlarına nəzər salaq:

cardia -> *kalp kapağı, mide girişi*¹⁰⁴

pediculus-> *ayakçık, bit, kehle*

tarsus-> *ayak bileği, göz kapağı*

Bənzər nümunədə gördüyümüz kimi, bir söz hər zaman tibbdə eyni mənaları ifadə etməyə bilər, bunun üçün də tərcüməçi tərcümə edərkən diqqətli olmalıdır.

Bununla yanaşı, tibbi mətnlərin ingilis dilindən tərcüməsində ingilis dilində işlədilən hər hansı bir sözün bir mənada, tibbi mətnlərdə isə başqa mənada işlədilməsi hallarına diqqət yetirmək lazımdır.¹⁰⁵

Məsələn: *In most cases these symptoms will diminish over a period of time from a few hours to days.*

Birinci cümlənin türk dilində tərcüməsi aşağıdakı şəkildədir:

Çoğu vakada bu bulgular birkaç saatten birkaç güne kadar bir sürede azalır.

Yenə eyni feilin işləndiyi ikinci cümləyə nəzər salaq:

The case is hopeless.

Bu cümləni türk dilində qarşılığı isə belədir:

Olay ümitsizdir.

Göründüyü kimi, birinci və ikinci cümlələrdə işlənən feillər tibbi mənada başqa, gündəlik işlətdiyimiz mənada isə başqa cür tərcümə edildi. Əgər birinci cümlədə “*case*” feili türk dilinə

¹⁰⁴ Çikmaz, Selman. “Türkçe Anatomi Terimlerinin Etimolojik ve Semantik Açından İncelenmesi”. Edirne. 2006

¹⁰⁵ Mehmet Cem Odacığlu “Tıp Metinlerinin Çevirisine Dikkat Edilmeli”. 2005

“vaka, olgu” şəkilə tərcümə edildisə, ikinci halda isə “case” feili əsas mənasında olduğu şəkildə “durum, olay, dosya” qeyd edilmişdir.¹⁰⁶

Bənzər vəziyyətlə bağlı bir nümunə göstərək:

Patients were discharged from the hospital.

Cümlənin türk dilində qarşılığı aşağıdakı şəkildədir:

Hastalar hastaneden taburcu edildi.

The oil which discharged into these aharmed a lot of animals.

Cümlənin türk dilində qarşılığı belədir:

Denize boşaltılan yağ birçok hayvana zarar verdi.

Bu cümlələrdə yenə də ingilis dilində işlənən *discharged*¹⁰⁷ feilinin birinci tibbi mətndə bir mənada, digərdə isə gündəlik həyatdan götürülmüş mətndə başqa mənada işlədildiyini görə bilərik.

İngilis dilindən türk dilinə tərcümə prosesində diqqət yetirilməsi məqamlardan biri də mürəkkəb sözlərdir (*bileşik sözlər*). Qrammatikadan da bildiyimiz kimi, mürəkkəb sözlər iki və daha artıq sözün məna və qarammatik cəhətdən bir araya gəlməsi ilə yeni mənalı sözlərin əmələ gəkməsinə deyilir. Belə ki, ingilis dilinə tərcümə edərkən bəzən bu mürəkkəb sözün komponenti olan sözlərinin ayrı-ayrılıqda tərcümələri mürəkkəb sözlə eyni mənanı daşısa da, bəzən tamamilə fərqli mənalara ortaya çıxmasına səbəb olur.

Məsələn: *bookshelf*-> *kitaplık, kitab rafı*

olaraq tərcümə edilsə də,

*earworm*¹⁰⁸-> *akılda kalıcı bir şarkı veya bir kişinin zihninde sürekli dolaşan okuduğu bir melodi*

¹⁰⁶ Oxford University Press. “Oxford Advanced Learner’s Dictionary”. Oxford. 2010. səh 224

¹⁰⁷ Cambridge University Press. “Cambridge Advanced Learner’s Dictionary”. Edinburgh. 2007. səh 353

¹⁰⁸<http://begin-english.ru/article/trudnosti-perevoda-s-angliyskogo-na-russkiy/>

Göründüyü kimi, əgər birinci göstərdiyimiz nümunədə *bokshelf* mürəkkəb ismini əmələ gətirən sözlər *book* -> *kitab*, *shelf*-> *raf* olaraq tərcümə edilib nəhayət bu sözlərin birləşməsi ümumi ingilis dilində ifadə olunan mənanı pozmayacaq şəkildə tərcümə olunursa, ikinci nümunədə bunu demək olmaz. Belə ki, *ear*->*kulak*, *worm*->*kurt*, *solucan* olaraq tərcümə edilir, əgər bu sözləri türk dilində yanaşı qoysaq, alınan *kulak solucanı* ifadəsi nəyinki düzgün *earworm* sözünün türkcə qarşılığı olmaz, hətta ingilis dilindəki mənanın bütövlükdə təhrifinə səbəb olar.

Öz növbəsində göstərdiyimiz bu nümunədə mürəkkəb sözlərin istər türk dilindən ingilis dilinə, istərsə də ingilis dilindən türk dilinə tərcüməsində onların mənalarının lüğətlərdə bir daha araşdırılması lazımlığını sübut edir.

İngilis dilindən türk dilinə, türk dilindən ingilis dilinə tərcümədə qarşıya çıxan leksik-semantik problemlərdən biri də atalar sözləri və deyimlərdir.¹⁰⁹ Bəzən atalar sözlərinin bizlərə bildirmək istədiyi anlamlar fərqli ölkələrin etnoslarının dilində fərqli sözlərlə ifadə olunur. Məsələn, söylədiyimiz fikrə misal olaraq ingilis dilində həyata keçməsi mümkünsüz olan bir halı ifadə edən *When pigs fly* cümləsinin türk dilində qarşılığı nəzərdən keçirək:

*Balık kavağa çıkınca*¹¹⁰

Belə ki, ingilis dilində ifadə olunan cümlənin türk dilində hərfi tərcümədə qarşılığı *Domuzlar uçarkəndir*. Ancaq gördüyümüz kimi türk dilində imkansız hal üçün istifadə olunan ingilis dilindəki cümlənin analoqu hərfi tərcümə şəkildən fərqli olaraq *Balıq sahilə çıxarsa* formasında edilmişdir ki, bu variant türk dil daşıyıcısı üçün daha əlverişli formada ifadə edilmişdir.

Buna bənzər digər biri bacarıqsız, səriştəsiz insanlar üçün istifadə edilən digər bir nümunə göstərək:

Like a bull in a china shop.

¹⁰⁹ Mine Yazıcı. "Çeviribilimin Temel Kavram ve Kuramları" İstanbul. 2005. səh 21

¹¹⁰ www.seslisozluk.net/when-pigs-fly-nedir-ne-demek/

Bu ifadənin türk dilində qarşılığı belədir:

*sakar, patavatsız, beceriksiz, orman kibarı*¹¹¹

Ancaq ingilis dilində verilən *Like a bull in a china shop* ifadəsini əgər türk dilinə hərfi tərcümə etsəydik, o zaman cümlə *Çin dükənində girmiş öküzə bənzər* kimi tərcümə edilərdi ki, bu da oxucunu çaşbaş vəziyyətdə qoyardı.

Bəzən isə xarici dillərdən alınan hüquqi və bənzər terminlərin türk dilində qarşılığı olmadığından, onlar başabaş şəkildə türk dilinə tərcümə edilir. Bu cür vəziyyət əsasən ingilis dilinin hüquq mətnlərinin tərcümə zamanı türk dilinə keçmiş terminlərdə öz əksini tapır.¹¹²

Court of Protection-> *Koruma Mahkemesi*

Court-> *Mahkeme*, *Protection*-> *Koruma*

Treasure Solicitor-> *Hazine Avukatı*

Treasure-> *Hazine*, *Solicitor*-> *Avukat*

Courts of Chivalry-> *Şövəlyelik Mahkemesi*

Court-> *Mahkeme*, *Chivalry*-> *Şövəlyelik*

Bildiyimiz kimi, ingilis dili təkcə İngiltərədə yox, Amerika-da və dünyanın bir çox keçmiş ingilis müstəmləkə ölkələrində tətbiq edilir. Dilin yayılma arealı genişləndikcə onun dialekt və şivələrinin sayı da artır. Bir ölkə daxilində bir dilin bir neçə şivələri olduğu kimi dünya miqyaslı danışılan ən böyük dillərdən olan ingilis dilində müxtəlif xalqlara xas aksentlər mövcuddur. Bəzən türk dilində bir məna daşıyan söz amerikan ingilis dilində bir sözlə, Böyük Britaniya variantlı ingilis aksentində isə fərqli sözlə ifadə olunur. Məsələn: Türk dilində işlədilən *hapishane* sözü Böyük Britaniya ingilis aksentində *prison*, amerikan ingilis aksentində isə *penitentiary* formasında ifadə olunur. Bu da tərcüməçidən ingilis dilinin ən geniş yayılmış aksentləri ilə tanış olmaq bacarığını tələb edir. Fərqli bir nümunəyə nəzər salaq: Türk dilində işlədilən *Sulh Mahkemesi* ifadəsi Böyük Britaniya-

¹¹¹ www.zargan.com/tr/q/bull%20in%20a%20china%20shop-ceviri-nedir

¹¹² Dr. Ayfer Altay. "Problems and Difficulties Encountered in Translating Legal Texts Between English and Turkish". Illinois. 2002. səh 5

nın hüquq sisteminə daxil olan ifadə formasında *Magistrate`s Court*, ABŞ hüquq sisteminə daxil olan hüquqi ifadə formasında isə *Civil Court of Peace* şəklində ifadə olunur.¹¹³ Bənzər nümunələri dilçiliyin istənilən sahəsindəki terminlərdən vermək olar. Burada diqqət yetiriləsi məqam türk dilində mövcud olan aksentlərin tərcümə zamanı maneçilik törətmədiyi halda, ingilis dilinin aksentlərinin tərcümə zamanı çətinlik törətməsidir.

İngilis dilindən türk dilinə tərcümə zamanı qarşıya çıxan problemlərdən biri də əvvəllər istifadə olunan ərəb və fars sözlərinin hal-hazırda türkdilli qarşılıqları ilə əvəz edilməsidir. Bunun nəticəsində türk dilinə tərcümə ilə məşğul olmaq istəyən şəxs türk dilindəki sözlərin həm keçmiş qarşılıqlarını bilməli, həm də yeni istifadə edilən türk sözləri ilə tanış olmalıdır. Əvvəllər türk dilində istifadə olunub, indi işləklilik xüsusiyyətini itirən ancaq bəzi sənədlərdə qalan sözlərin keçmiş variantları ilə indiki türk dilində qarşılıqlarını yazaraq, ingilis dilinə onların tərcümələrinə dair bir neçə misal verə bilərik. Məsələn:¹¹⁴

gayri kabili rücu (irrevocable) *geri dönülmez*

muhabir banka (correspondent bank) *bildirimci banka*

vecibe (obligation) *Yükümlülük*

navlun (freight) *gemi taşıma ücreti*¹¹⁵

sevk vesaiki (shipping document) *gönderme belgesi*

¹¹³ Emin Özdemir. "Yasaların Dili" (Language of Law), Journal of TDK Dergisi. Ankara. 1969

¹¹⁴ Adil İzveren. "The Reception of the Swiss Civil Code in Turkey," Annales de la Faculte de Droit D'Istanbul. İstanbul. 1956

¹¹⁵ Frederic Bowers. "Linguistic Aspects of Legislative Expressions". Contract between The Public Airport Administration of the Republic of Turkey and Company X. Convention For the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. University of Columbia Press. Vancouver. 1989

Yuxarıdakı misallarda tibbi terminlərin cümlə daxilində bir mənada, tibbi termin olaraq isə başqa formada işləndiyini bəhs etmişdik. Bənzər vəziyyət hüquqi terminlərlə bağlıdır. Söz özünün gündəlik işləklilik mənasında bir mənada, hüquqi termin olaraq isə başqa mənada istifadə edilir. Bu da sözün variantlılığından xəbər verir. Çünki qeyd etdiyimiz kimi, ingilis dilində müxtəlif anlayışlar bir sözlə də ifadə oluna bilər. Yuxarıda söylədiyimiz fikirlərə misal göstərək. Məsələn:

*The **lawful** detention of a person after conviction by a competent court.*

Yuxarıda verilən cümlənin türk dilində qarşılığı belədir:

*Salahiyətli hər məhkəmə tərəfindən məhkumiyəti üzərinə **usulu dairesinde** həbsdilmesi*

İndi isə eyni hüququ terminin işləndiyi digər cümləyə nəzər yetirək:

*The **lawful** arrest or detention of a person.....*

Yuxarıda qeyd etdiyimiz cümlənin türk dilində qarşılığı belədir:

*Bir məhkəmə tərəfindən **kanuna uyğun olaraq** verilən bir karara....*

Misallardan da göründüyü kimi, eyni bir söz, cümlə daxilində işlənmə məqamından asılı olaraq müxtəlif mənalar ifadə edə bilər, bu da cümlənin kontekstindən asılıdır. Əgər birinci halda işlənən **lawful** sözünün türk dilində qarşılığı **usulu dairesinde** isə, ikinci halda **lawful** sözünün türk dilində qarşılığı **kanuna uyğun olaraq**dır.¹¹⁶

Dildə mövcud olan bu kimi incəlikləri tərcümə ilə məşğul olan şəxs bilməlidir.

¹¹⁶ Marshall Morris. "Translation and the Law". Amsterdam. 1995 səh 12

3.3 İngilis dilindən türk dilinə və türk dilindən ingilis dilinə tərcümə prosesində sintaktik baxımdan qarşıya çıxan problemlər dedikdə, burada iki fərqli dil ailəsinə mənsub dillərin qrammatikalarının müxtəlifliyi nəticəsində ortaya çıxan fərqlər və bunların səbəb olduğu problemlər nəzərdə tutulur. Tərcümə prosesində qarşıya çıxan sintaktik problem kimi ingilis dilində şəkilçilərin azlığı, türk dilində isə şəxs sonluqlarının, mənsubiyyət, hal şəkilçilərinin çoxluğu, ingilis dilində mövcud olan bəzi terminologiyanın artikulların, there is/there are ifadələrinin və s. türk dilinin qrammatikasında mövcud olmaması söz quruluşu, mürəkkəb cümlələr, cümlə daxilində investisiyalaşma prosesi, cümlə üzvlərinin fərqli formalarda cümlədə işlənməsi və s. nəzərdə tutulur.

İngilis dilindən türk dilinə tərcümə zamanı qarşıya çıxan ən bariz problemlərdən biri ingilis dilində mövcud olan on altı zaman formasından türk dilində sadəcə dördünün olmasıdır. (bəzən türk dilçiləri onlarda üç zaman formasının olmasını da qeyd edirlər). İngilis dili ilə türk dili arasında zamanlarda bu dərəcədə çox fərqi olması cümlədə məna təhriflərinə səbəb olur və ya cümlə bir feil yox, onu izah edən bir neçə əlavə sözlərlə ifadə edilməsi məcburiyyətində qalır. İngilis dilinə xas olan bitmiş zamanın (*Past Perfect*) davamedici zaman (*Continuous*) ifadələri türk oxucusuna yaddır. Bu feillərin işləndiyi cümlələri tərcümə edərkən sintaktik aspektdə bəzən çətinliklərlə qarşılaşmaq olur.

İngilis dilində mövcud olan zaman formalarından türk dilində qarşılıqlarını cədvəl şəklində nəzərdən keçirək:¹¹⁷

¹¹⁷<http://ingilizcebankasi.com/ingilizce-zamanlar-tablosu-pdf/>

Müasir Türk dili: Tərcümənin linqvistik problemləri

Zamanlar	Olumlu	Olumsuz	Soru	Kullanımı
<i>The Simple Present Tense (Geniş Zaman)</i>	I play tennis every weekend.	I do not swim on Saturdays.	Do you like him?	Sürekli yaptığımız rutin işlerimizde, alışkanlıklarımızda, doğa olaylarında kullandığımız zamandır.
<i>The Simple Past Tense (Geçmiş Zaman)</i>	We went to cinema last week.	She did not watch tv yesterday.	Did you do homework yesterday?	Geçmişte olmuş bitmiş işleri anlatmak için kullandığımız zamandır.
<i>Future Tense (Gelecek Zaman)</i>	I will travel next week.	You will not buy newspaper next week.	Will they go to school tomorrow?	Konuşma anında gelecekle ilgili kesin bilgi vermeyen olayları anlatmak için kullanılır.
<i>The Present Continuous Tense (Şimdiki Zaman)</i>	I'm playing computer games now.	It is not raining at the moment.	Why are you running?	İçinde bulunduğumuz andaki yaptığımız işlerin tümünü anlatmak için kullandığımız zamandır.
<i>The Past Continuous Tense (Geçmişte Devam Eden Zaman)</i>	He was watching horror film.	My father was not reading a newspaper last night.	What was my sister doing last morning?	Geçmişte belirli bir süre devam etmiş ve geçmişte bitmiş olayları anlatmak için kullanılır.
<i>The Future Continuous Tense (Gelecekte Devam Eden Zaman)</i>	She will be playing tennis when you arrive at home.	Daddy will not be working this time next year.	What will he be doing this time tomorrow?	Gelecekte belirli bir sürede devam eden olayları anlatmak için kullanılır.
<i>Future Going to</i>	I am going to travel to	She is not going to wri-	Are you going to	Gelecekle ilgili planlarımızı ve

<i>(Going to ile Gelecek Zaman)</i>	Canada next year.	te a letter to her friend this summer.	kill it?	tasarladığımız işleri anlatmak için kullanılan zamandır.
<i>The Present Perfect Tense (Bunun tam Türkçe karşılığı olmamakla beraber geçmişte başlamış hala devam eden zaman)</i>	I have been in Istanbul two times this year.	He has not gone to Canada.	How long have you been to in Türkiye?	1) Geçmişte belirli bir sürede başlamış hala devam etmekte olan olaylar için 2) Geçmişte bitmiş fakat etkisi devam eden olaylar için kullanılır.
<i>The Past Perfect Tense (Geçmişte başlamış belirli bir süre devam etmiş ve geçmişte bitmiş zaman)</i>	She had already flown to Rome.	My sister had not visited Istanbul when she was in Türkiye.	Had you ever ridden a horse before?	Geçmişte başlamış geçmişte belirli bir süreden önce bitmiş olaylar için kullanılır.
<i>The Future Perfect Tense (Gelecekte belirli bir süreden önce tamamlanacak zaman)</i>	I will have finished my homework by the time my father comes back.	She will not have lived in Ankara by the end of next summer.	How long will he have lived in Manchester by the end of next spring?	Gelecekte belirli bir süreden önce tamamlanacak işler için kullanılır.
<i>The Present Perfect Continuous Tense (Şu ana kadar devam eden zaman)</i>	They have been studying English for two hours.	My grandpa has not been watching TV for five hours.	How long has she been studying Turkish?	Geçmişte başlamış ve şu ana kadar süre gelen işleri anlatmak için kullanılan zamandır.
<i>The Past Perfect Continuous Tense</i>	He had been sleeping for hours when the doorbell rang sud-	The party had not been going on for two hours when they began quar-	How long had he been sleeping when we arrived?	Geçmişte başlayıp geçmişte belirli bir süreden önceye kadar süre gelen işleri anlatmak için kul-

Müasir Türk dili: Tərcümənin linqvistik problemləri

	denly.	relling.		lanılan tense'dir.
<i>The Future Perfect Continuous Tense (Gelecekte belirli bir zamandan önceye kadar devam eden zaman)</i>	I will have been studying for two hours when you come back.	They will not have been watching TV for three hours by the time he goes out.	How long will you have been studying lesson by the time you take the examination?	Gelecekte belirli bir süreden önceye kadar devam eden zamanı ifade etmek için kullanılan tense'dir.

Bununla yanaşı, ingilis dilində aktiv və passiv zaman formalarının da olması türk dilinə tərcümədə bir başqa problemə səbəb olur.

Bununla yanaşı, ingilis dili daşıyıcıları üçün isə türk dilində hər şəxsə uyğun mənsubiyyət sonluqlarının olması, isimlərin hallanması, hər şəxsə müxtəlif şəkilçilərin əlavə edilməsi ilə yanaşı, şəkilçilərin də söz kökündəki son saitedən asılı olaraq ahəng qanununa əsasən iki və ya dörd hallı formalarının olması, eyni zamanda söz kökündəki son samit səslə şəkilçi uyumu da əcnəbilər üçün türk dilindən tərcümədə diqqət yetirilməsi vacib aspektlərdən biridir. Türk dilində şəkilçilərin sayının çoxluğu və variantların müxtəlifliyini nəzərə alaraq, söylədiyimiz fikrə türk dilində indiki zamanın şəxslərə uyğun dəyişilməsini göstərək:

Türkçədə Şimdiki Zaman Tablosu (-yor):

Kişi	git-	gel-	ara-
1. Tekil Kişi (Ben)	gid-i- yor -um	gel-i- yor -um	arı- yor -um
2. Tekil Kişi (Sen)	gid-i yor -sun	gel-i- yor -sun	arı- yor -sun
3. Tekil Kişi (O)	gid-i yor	gel-i- yor	arı- yor

1. Çoğul Kişi (Biz)	gid-iyor-uz	gel-i-yor-uz	arı-yor-uz
2. Çoğul Kişi (Siz)	gid-iyor-sunuz	gel-i-yor-sunuz	arı-yor-sunuz
3. Çoğul Kişi (Onlar)	gid-iyor-lar	gel-i-yor-lar	arı-yor-lar

Cümlə üzvlərinin cümlə daxilində sıralanma ardıcılığı, türk və ingilis dillərində fərqlidir.¹¹⁸ Burada türk dilində gündəlik məişətdə istifadə edilən fərqli ifadə və onların ingiliscə qarşılıqlarını nəzərdən keçirəcəyik:¹¹⁹

1. Allah(c.c.) analı babalı büyütsün

“May Allah(c.c.) let him/her grow up with both a mom and dad”

2. Taş attı da kolu mu yoruldu?

“Did he throw a stone so his arm got tired?”

3. Bir yastıqta kocasımlar

“May they grow old with one pillow”

4. Etekleri zil çalıyor

“The bells on their hems are ringing”

5. Pabucu dama atıldı

“His shoe has been thrown onto the roof”

6. Balık etli

“Fish fleshed”

7. Havadan sudan

“Of the air and water”

8. Elini sallasa ellisi

“If he waves his hand fifty will come”

¹¹⁸ <http://esl.fis.edu/grammar/langdiff/turkish.htm>

¹¹⁹ <https://matadornetwork.com/abroad/30-awesome-turkish-expressions/>

9. Ciğərimin köşesi

"The corner of my liver"

10. İyi ki doğdun

"It's good that you were born"

11. El elden üstündür

"A hand is superior to another person's hand"

12. Battı balık yan gider

"A sunken fish goes sideways"

13. Ateş almaya gelmek

"Coming over just for a light"

14. Cami yıkılmış ama mihrab yerinde

"The mosque is a ruin but the mihrab is standing"

15. Geçmiş olsun

"May it be the past"

16. Nazar değmesin

"May you not be touched by the evil eye"

17. Hayırlı olsun

"May it be auspicious"

18. Hoş geldiniz

"Your arrival is lovely"

19. Kolay gelsin

"May it be easy for you"

20. Çok yaşa

"May you live long"

21. Kafayı üşüttü

"They've caught a cold in their head"

22. Sıhhatler olsun

"May it bring your health"

23. (Benim) ilk göz ağrım

"The first pain of my eye"

24. Ellerine sağlık

"Health to your hand"

25. Bir musibet bin nasihatten iyidir

"One bad experience is worth a thousand warnings"

26. Güle güle gidin

“May you go laughing”

Göstərdiyimiz fərqli nümunələrin hər birində türk dilində feillərin cümlənin sonunda gəldiyini görsək də, ingilis dilində feillər isimdən sonra, cümlənin ortasında gəlir. Bu isə məhz ingilis dilinin flektiv dil qrupuna daxil olması, türk dilinin isə iltisəqi(aqqlütinativ) dil qrupuna mənsubluğu ilə bağlıdır.

Bununla yanaşı, ingilis dilində mövcud olan *There is/ There are* ifadəsi türk dilinə tərcümə edilərkən başda gələn *There is/There are* türkcə *var* qarşılığını verən söz cümlənin sonunda gəlir. Məsələn:

***There is** a big apple on the table.*

Yuxarıda verilənlərin türk dilində qarşılığı belədir:

Masanın üzərində böyük bir elma var.

Bənzər cümləni cəm halında da söyləmək olar. Məsələn:

***There are** big apples on the table.*

Bu zaman cümlənin türk dilində müvafiq olaraq qarşılığı belə olacaqdır:

Masanın üzərində böyük elmalar var.

Bu misallardan da görüldüyü kimi, bəzən ingilis dilindən türkcəyə tərcümə zamanı cümlədə cümlə üzvlərinin yeri dəyişə bilər, bu da dilin qrammatik xüsusiyyətləri ilə bağlıdır.

İngilis dilindən türk dilinə tərcümədən sintaktik aspektdən problem təşkil edən digər bir ünsür isə artıqlardır. Belə ki, artıql anlayışı türk dilində mövcud olmadığından onun cümlədəki rolunu izah etmək üçün tərcüməçi bəzən əlavə söz və ifadələrdən istifadə edə bilər. İngilis dilində qeyri-müəyyənlik artıqlı “*a*” müəyyənlik artıqlı isə “*the*” ilə ifadə olunur.¹²⁰ Artıqların məna qarşılığı olmadığından onların ifadəsi zamanı tərcüməçi böyük məsuliyyət daşıyır. Məsələn:

a book -> bir kitab(öncədən bahsi keçməyən)¹²¹

¹²⁰<http://englsecrets.ru/anglijskij-dlya-nachinayushhix/artikl.html>

¹²¹ www.dersimizingilizce.com/ingilizce-articles-a-an-the.html

the book -> kitap (öncədən bahsi keçən)

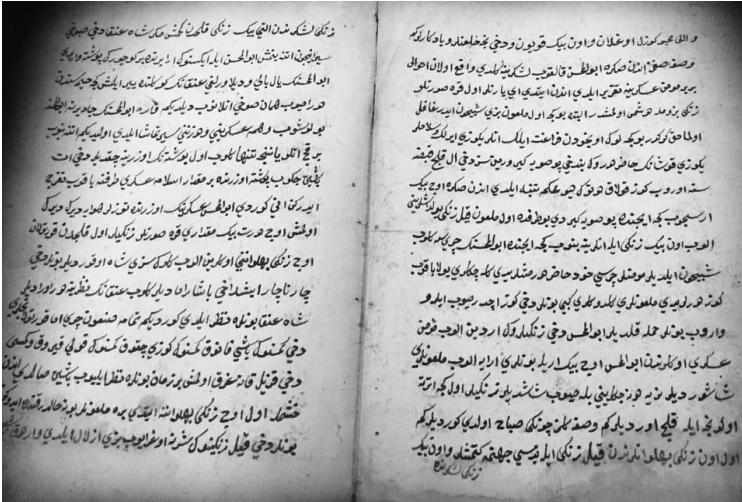
Öz növbəsində, “a” artıqlı qabaqcadan haqqında bəhs edilməyən əşya haqqında “the” artıqlı isə artıq oxucunun bildiyi hadisə haqqında məlumat verir. Türk qrammatikasında isə belə bir məfhum mövcud deyil, ümumi və xüsusi isimlər yazılışda xüsusi isimlərin böyük hərflə yazılması ilə bir-birindən fərqləndirilir. Haqqında danışılan obyektin müəyyən və ya qeyri müəyyən olması işarə əvəzliliklərinin köməyi ilə ingilis dilindən türk dilinə tərcümə prosesində istifadə edilə bilər.

Gətirdiyimiz faktlardan və misallardan da görüldüyü kimi, istər rus dilindən türk dilinə, türk dilindən rus dilinə və ya ingilis dilindən türkcəyə, türk dilindən ingilis dilinə tərcümə zamanı bir sıra fonetik, leksik və sintaktik problemlər meydana gəlir ki, tərcüməçi, bunların öhdəsindən gəlməlidir.

Digər fəsildə isə eyni dil ailəsinə mənsub olan türk və Azərbaycan dilləri arasında qarşılıqlı tərcümə prosesində qarşıya çıxan problemləri nəzərdən keçirəcəyik.

IV FƏSİL

AZƏRBAYCAN DİLİNDƏN TÜRK DİLİNƏ TƏRCÜMƏDƏ QARŞIYA ÇIXAN PROBLEMLƏR

Bu fəsildə Azərbaycan dilindən türk dilinə və türk dilindən Azərbaycan dilinə tərcümədə qarşıya çıxan problemləri nəzərdən keçirəcəyik.

Azərbaycan dilindən türk dilinə və türk dilindən Azərbaycan dilinə tərcümə prosesində qarşıya çıxan problemlərdən danışmamışdan öncə, iki dövlət arasındakı tarixi dostluq ənənələrini yada salaq:

Azərbaycanla Türkiyə arasında dostluq ənənələri qədim tariximizdən başlayır.¹²² Belə ki, Azərbaycanla Türkiyə türklərinin tarixi kökü eyni olduğundan etimologiya, adət ənənələrimiz birdir. İstər Azərbaycan türkləri, istərsə də Türkiyə türkləri oğuz qrupuna daxil xalqlardandır. Azərbaycan və Türkiyə türkləri tarixi inkişafda bir neçə imperiyalar qurmuş, daha neçə imperiyaların da süqutuna səbəb olmuşlar. Qədim Roma imperiyası kimi, ilk baxışdan sarsılmaz görünən imperiyanın süqutunu məhz türklər etmişdir. Konstantinopol kimi fəth edilməyəcək görünən şəhərin fəthləri də məhz türklər olmuşlar. Öz növbəsində, Şərqlə Qərbin astanasında, ticarət yolları üzərində yerləşən Azərbaycanda da hökm sürən dövlətlər daim ticarət yolları üzərində olduğundan, inkişaf etmiş, mədəniyyətlərə sahib olmuşlar. Azərbaycan xalqının etnonimində olan multikulturalizm dəyərləri də illər uzunu gələn etnonimlərə qarşı mədəniyyət və alicənablığın nəticəsidir. Azərbaycan və Türkiyə arasındakı tarixi dostluq əlaqələri günümüzdə yüksələn xətlə davam edir.

Heydər Əliyevin başladığı qardaşlıq siyasəti bu gün daha da inkişaf edərək xalqlar arasında ikitərəfli iqtisadi, siyasi, mədəni və sair sahələrdə ortaq layihələrin həyata keçməsinə səbəb olmuşdur.¹²³ Onun bir millət, 2 dövlət prinsipi sadəcə sözdə qalmamış, siyasi arenada da özünü göstərmişdir. Azərbaycan, Türkiyə Kipr məsələsində, Türkiyə Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ məsələsində hər zaman bir-birinə qardaş, dost münasibətdə olmuşlar. Müxtəlif beynəlxalq siyasi arenalarda Azərbaycan və Türkiyə hər daima ortaq fikir nümayiş etdirmiş, Bakı Tiflis Ceyhan, Bakı Tiflis Qars və digər böyük dünya miqyaslı iqtisadi layihələrə də imza atmışlar. İki dövlət arasında tarixi münasibətlə-

¹²² "Azərbaycan Cumhuriyyəti". Azərbaycan Respublikası Elmlər Akademiyası Tarix İnstitutu. Bakı. 1998. səh 274-276

¹²³ "Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əlirza oğlu Əliyevin həyat və fəaliyyətinin xronologiyası 1993-2003" (az). Prezident Kitabxanasının saytı. preslib.az. İstifadə tarixi: 2015-03-09

rin aspektində genişlənən iqtisadi, siyasi, mədəni, elm, təhsil və digər münasibətlər səbəbi ilə, əlbəttə, tərcüməçiliklə bağlı arena da genişlənməyə davam edir. Dövlətlər arasında münasibətlərin getdikcə inkişaf etməsi hər iki dildən tərcümə ediləcək materialların istər şifahi, istərsə də yazılı formada artmasına səbəb olur. Ədəbiyyatların çoxluğu səbəbi ilə tərcümə prosesində istər Azərbaycan dilindən türk dilinə, istərsə də Türk dilindən Azərbaycan dilinə tərcümədə bir sıra problemlərin meydana çıxacağı da qaçılmazdır.

Bəzən yanlış olaraq Azərbaycan və türk dillərinin danışığda, fonetikada, leksik söz tərkibində sözlərin bir-birinə bənzərliyini əsas götürərək, səhvən bu dillərin oxşar olmasından bəhs edirlər. Azərbaycan və türk dilində dilin lüğət tərkibinə daxil olan sözlərin çoxsaylı olmasının səbəbi Azərbaycan və türk dillərinin eyni dil ailəsinin müxtəlif dil qrupları olmasından qaynaqlanır. Bununla bağlı türk tədqiqatçıların da fikirlərin nəzər salaq: *“Azərbaycan Türkçesi veya Azerice, Türkçenin çağdaş lehçelerinden biri olup, Azərbaycan'ın resmî dili konumundadır. Tarihi seyir içerisinde de Türkiye Türkçesine en çok benzeyen Türk lehçelerinden birisidir. Bunun nedenlerinden birisi Azerbaycan Türkçesinin de Türkiye Türkçesi gibi Batı Türkçesine ve Oğuz grubuna dahil olmasıdır. Aynı zamanda yazı dili de olan Azerbaycan Türkçesi, yazı dili geleneğine sahip olma bakımından Türkiye Türkçesiyle hemen paraleldir. Eski Anadolu Türkçesi döneminde Azerbaycan Türkçesinin ayrı bir yazı dili hâlinde teşekkül etmediği fakat Azeri ağzının kısmî özelliklerinin çeşitli eserlerde yer aldığı müşahede edilmektedir. Dolayısıyla Azerbaycan Türkçesi ile Türkiye Türkçesi, tarihî kökleri ve uzun tarihî gelişim dönemleri bakımından ortaklık göstermektedir. Bu ortaklık, bugün iki devletin milletinin birbiriyle rahatça anlamasını sağlayan nedenlerden biridir.”*¹²⁴

¹²⁴ Erdem Konur. “Azerbaycan turkcesi fonetik özellikler”. Çukurova Üniversitesi Türkoloji Merkezi. 2003. səh 1

“Azərbaycan türkcəsi və ya Azərbaycanca(və ya azəricə) türk dilinin müasir ləhcələrindən biri olub, Azərbaycanda rəsmi dil statusundadır. Tarixi inkişaf müddətində də Türkiyə türkcəsinə ən çox bənzəyən türk ləhcələrindən biridir. Bunun başlıca səbəblərindən birisi də Azərbaycan türkcəsinin də Türkiyə türkcəsi kimi qərb Türkcəsinə, Oğuz qrupuna mənsub olmasıdır. Eyni zamanda, qrammatik baxımdan da Azərbaycan türkcəsi Türkiyə türkcəsi ilə demək olar ki, bənzərdir. Əski Anadolu Türkiyəsi dönəmində Azərbaycan Türkiyəsinin ayrı bir dil olaraq təşəkkül etmədiyini, ancaq Azərbaycan ləhcəsinin bəzi özəlliklərinin müxtəlif əsərlərdə müşahidə edildiyinə şahid oluruq. Dolayısıyla, Azərbaycan türkcəsi ilə Türkiyə türkcəsi tarixi kökləri və uzun tarixi inkişafı baxımından bir sıra ortaq xüsusiyyətə sahibdirlər. Bu ortaq xüsusiyyətlər bu gün hər iki dövlətin nümayəndələrinin bir-biri ilə asan ünsiyyət saxlamasına səbəb xüsusiyyətlər-dəndir.”

Azərbaycan və türk dilləri oğuz qrupuna daxildir. Hər iki dilin eyni dil ailəsinə daxil olması onlar arasında genealoji yaxınlığın formalaşmasına gətirib çıxarır. Qohum dillər damısqda, əlifba, leksemlərdə, dilin lüğət tərkibinə daxil olan sözlərin oxşarlığı ilə bir-birinə bənzəsələr də, qohum dillərdə də tərcümədə problemlər meydana çıxır.

Məhz bu səbəbdən bu və digər problemləri tam olaraq araşdırmaq üçün Azərbaycan dilindən türk dilinə və türk dilindən Azərbaycan dilinə tərcümədə qarşıya çıxan problemləri üç başlıqda nəzərdən keçirək:

a) tərcümə prosesində fonetik cəhətdən qarşıya çıxan problemlər;

b) tərcümə prosesində leksik-semantik baxımdan qarşıya çıxan problemlər;

c) tərcümə prosesində sintaktik baxımdan qarşıya çıxan problemlər.

4.1 Azərbaycan dilindən türk dilinə və türk dilindən Azərbaycan dilinə tərcümə prosesində fonetik baxımdan qarşıya çıxan problemlər dedikdə, burada hər iki dilin tərkibindəki səs fərqləri, orfoepiq, orfoqrafıq fərqlər, vurğu, məntiqi vurğu, intonasiya, ritm, pauza, əlifbada bəzi Azərbaycan dilində ifadə edilən səslərin türk əlifbasında hərf qarşılığının olmaması və digər bu kimi məsələlər daxildir.

Belə ki, Azərbaycan əlifbasında 9 sait və 25 samit olmaqla 34 səs və bunları əlifbada ifadə edən 32 hərf var. Buna qarşılıq isə Türkiyə əlifbasında 1928-ci ildə təsdiqlənmiş qanunla 8 sait 21 samit hərf olmaqla 29 hərf və 29 səs vardır. Göründüyü kimi, Azərbaycan və türk əlifbasında səs və hərflərin sayı bərabər deyil və Azərbaycan dilində səs və hərf sayı Türkiyə əlifbasından çoxdur. Nəticədə Azərbaycan əlifbasında olan bəzi hərflərin qarşılığı türk əlifbasında olmadığından tərcümə prosesində istər şifahi, istərsə də yazılı formada bu problemə səbəb olub, bəzi təhriflərin əmələ gəlməsinə də yol açır. Azərbaycan dilində mövcud olan **Q, Ğ, H, K**(*[kajsəsi]*), **Ə** səslər İ türk dilinin əlifbasında istifadə edilmir. Bununla yanaşı, türk əlifbasında xarici dillərdən götürülən **W** hərfinin işləndiyi sözlərdə dəyişiklik edilmədiyindən **W** hərfi Azərbaycan dilində və əlifbasında yer almır. Öz növbəsində Azərbaycan əlifbasında yer alan hərflərin bəzən səhv olaraq türk dilinə eyni ilə tərcümə edirlər, bu da mənə xəta-larına səbəb olur. Söylədiyimiz fikrimizə əsas olaraq belə bir misal çəkək. Məsələn:

Bəzən Azərbaycan dilində olan hər hansı mətni türk dilinə tərcümə edərkən **Q** hərfinin qarşılığı olaraq **K** hərfi ilə əvəz edib sözü olduğu kimi yazır, sadəcə **Q** hərfini söz daxilə **K** hərfi ilə əvəzləyərək tərcüməni həyata keçirirlər. Bu bəzən tərcümə edilən mətnə təhrifə səbəb olmasa da, bəzən mənə təhrifinə yol açır.

"...**Qabaq** ayna-çəkilibdi varağa,
Dodaq qaymaq, gül yapışıb yanağa." (Aşıq Ələsgər)¹²⁵

Əgər yuxarıda Aşıq Ələsgərdən göstərdiyimiz nümunədə tərcüməçi, Azərbaycan dilindən türk dilinə hərfi tərcümə edərsə, son bənddəki iki sözün mənasında gözlə görünəcək şəkildə məna təhrifi olmasa da, birinci sözün mənası pozulmuş olar. Belə ki, əgər bu şerdəki **dodaq** sözünü **dudak**, **qaymaq** sözünü **kaymak** sözləri ilə əvəz etsək məna təhrifi baş verməz. Ancaq əgər **qabaq** sözünü **kabak** şəklində yazsaq, o zaman burada verilən məna tamamilə təhrifə uğramış olar, çünki Azərbaycan dilindəki qabaq türk dilində **ön** sözünə, türk dilindəki **kabak** sözü isə Azərbaycan dilində **balqabaq** sözünə ekvivalentdir.

Buna görə tərcümə zamanı əsərin qohum dillərdən olduğu nəzərə alınmaqla tərcümə ediləcək material diqqətlə nəzərdən keçirilməli və bu cür səhvlərə yol verilməməlidir.

Bununla yanaşı, Azərbaycan dilində qoşa **q** hərfinin işləndiyi yerlər türk dilində bəzən vahid bir **k** hərfi ilə əvəz edilir. Məsələn:

*haqq*¹²⁶-> *hak*
doqquz->*dokuz*
addım->*adım*
yeddi->*yedi*
saqqal->*sakal*
səkkiz->*sekiz*
çaqqal->*çakal*
saqqız->*sakız* və s.

¹²⁵ Məmməd Hüseyin Təhmasib. "Aşıq Ələsgər-150. Seçilmiş əsərləri". 2 cildə. I cild. Bakı: Mütərcim, 2010. səh. 318-327

¹²⁶ "Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti". AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu. Bakı. 2004. səh 258

Ancaq nəzərdən keçirəcəyimiz digər bir nümunədə yenə də hərfi tərcümənin səbəb olduğu həm leksik, həm də qrammatik səhvi müşahidə edəcəyik:

*"Böyüyərkən ağsan,
Günəşə çıxdığında qırmızı."*¹²⁷

Bu kiçik şer parçasından türk dilində tərcüməsini qüsurlu şəkildə belə veriblər:

*"Büyürken aksın,
Güneşe çıktığında kırmızı."*

Misal çəkdiyimiz bu nümunələrdəki səhvləri müqayisə edək. Belə ki, tərcüməçinin qeyri peşəkarlığı nəticəsində hər bir söz müvafiq hərf ekvivalenti ilə əvəz edilmiş və buradakı məna bütövlüyü pozulmuşdur. Əgər Azərbaycan dilində verilmiş nümunədəki *ağsan* sözünün türk dilindəki məna qarşılığı *beyazsın* olmalıydısa, burada hərfi tərcümə edilməklə məna təhrif olunmuşdur. Belə ki, türk dilindəki *aksın* sözü *ak* feilinin üçüncü şəxs əmr şəklinin şəkilçisidir, Azərbaycan dilində isə qarşılığı *axsın* formasıdır.

Yuxarıda göstərdiyimiz məna təhriflərinə istər şifahi, istər yazılı, istərsə də bədii və sənədli filmlərin hərfi tərcüməsi zamanı rast gəlirik. Əlbəttə ki, bənzər məna təhrifləri müəllif fikrinin oxucuya düzgün çatdırılmamasına səbəb olur.

Azərbaycan dilindən türk dilinə tərcümə zamanı və ya əksinə, türk Azərbaycan dilinə tərcümə zamanı bəzən hər hansı sait başqa bir sait ilə əvəz edilir və ya əlavə, hərf artırılması halları müşahidə edilir. Fikrimizi qısaca olaraq bir neçə nümunə üzərində nəzərdən keçirək. Məsələn:

¹²⁷ Erdem Konur. "Azerbaycan turkcesi fonetik ozellikler". Çukurova Üniversitesi Türkoloji Merkezi. 2003. səh 2

*çiçəyə->çiçeye, birlikdə->birlikte, şəhid->şehit, etiraf->itiraf, ulduz->yıldız, ildırım->yıldırım*¹²⁸ və s.

İndi isə Məmmədhüseyn Şəhriyarın məşhur “Heydərbabaya Salam” şerindəki bir nümunənin hərfi tərcümə edildiyi zaman qarşı çıxacaq səhvləri və bu şerin doğru tərcümə variantını nəzərdən keçirək:

*Heydər Baba, yolum səndən kəc oldu,*¹²⁹
Ömrüm keçdi, gələmmədim, gec oldu,
Heç bilmədim gözəllərin necoldu,
Bilmez idim döngələr var, dönüm var,
İtginlik var, ayrılık var, ölüm var.

Heydər Baba, igid əmək itirməz,
Ömür keçər, əfsus bərə bitirməz,
Namərd olan ömrü başa yetirməz,
Biz də Vallah, unutmaq sızləri,
Görəmməsək, halal edin bizləri.

Heydər Baba, Quru gölün qazları,
Gədəklərin sazaq çalan sazları,
Kənd-kövsəninin payızları, yazları,
Bir sinema pərdəsidir gözümdə,
Tək oturub, seyr edəram özüm də.

Heydər Baba, Qaraçəmən cadası,
Çovuşların gələr səsi, sədəsi,
Kərbəlaya gedənlərin qadası,
Düşsün bu ac yolsuzların gözüne,
Təməddünün uyduq yalan sözünə.

¹²⁸ Rüşət Rüşəmov. H. Sadıqov. R. Ağayev. “Türkcə Azərbaycanca Rusca sözlük”. Bakı. 1994. səh 207

¹²⁹ “Heydər babaya Salam” (Tərtibçi: Pənah Xəlilov). Bakı. 1998. səh 4

Yuxarıdakı şeirin hərfi tərcümə olunmuş variantı belədir:

*Haydar Baba, yolum senden geç oldu,
Ömrüm geçti, gelemədim, geç oldu,
Hiç bilmedim gözəllərin ne oldu,
Bilmez idim, döngələr var, dönüm var,
İtkinlik var, ayrılıq var, ölüm var.*

*Haydar Baba, yiğit emək yitirmez,
Ömür keçər, əfsus bere bitirmez,
Namert olan ömrü başa yitirmez,
Biz de Vallah, unutmaq sizləri,
Görməsək, helal edin bizləri.*

*Haydar Baba, Kuru gölün kazları,
Gediklərin sazək çalan sazları,
Kent- kövşenin sonbaharları, yazları,
Bir sinema perdesidir gözümde,
Tek oturup, seyrederim özümde.*

*Haydar Baba, Kara çimen cadası,
Çovuşların gelir sesi, sedası,
Kərbela 'ya gidenlərin gadası,
Düşsün bu aç yolsuzların gözüne,
Temeddünün uyduq yalan sözüne.*

Hərfi tərcümədə yol verilən xətaləri araşdırmamışdan əvvəl bu şeirin doğru tərcümə variantını nəzərdən keçirək:

*Haydar Baba, yolum senden ayrıldı,
Ömrüm geçti, gelemədim geç oldu,
Hiç bilmedim güzellərin neç oldu,
Bilmezidim dönemeç var, dönme var,
Kaybolma var, ayrılıq var, ölüm var.¹³⁰*

¹³⁰ Muharrem Ergin. "Azəri Türkçesi". İstanbul. 1971. səh 46

*Haydar Baba, yiğit emek yitirmez,
Ömür keçer, esef yara kapatmaz,
Namert olan ömrü tamamlayamaz,
Biz de Vallah unutmayız sizleri,
Göremesek helal edin bizleri.*

*Haydar Baba, Kuru Göl'ün kazları,
Gediklerin ıslık çalan sazları,
Köyün sonbaharları, baharları,
Bir sinema perdesidir gözümde,
Yalnız kalıp seyredərim kendimde.*

*Haydar Baba, Kara Çimen caddəsi,
Kervancıların gelir sesi, sedası,
Kerbela'ya gidenlərin kazası,
Düşsün bu aç yolsuzların gözüne,
Mədeniyyətin uyduq yalan sözüne.*

Azərbaycan ədəbiyyatının gözəl əsərlərindən biri olan “Heydərbabaya Salam” şeirində gördüyümüz kimi, hərfi tərcümə ilə doğru tərcümə arasında bir çox məna cəhətdən fərqlər var. Belə ki, bu nümunədən də göründüyü kimi, əgər tərcüməçi hər iki dilin qohum dil olduğunu nəzərə almaqla, qarşıya çıxan bütün sözlərdə cingiltili samitləri müvafiq kar qarşılığı ilə əvəz edib, türk dilinə tərcümə edərsə (daha doğrusu əvəzlərsə), o zaman mənaca böyük səhvlərə yol vermiş olar. Məsələn yuxarıdakı nümunənin birinci bəndində əgər *ömrüm->ömrüm, heç->hiç, gözəllərin->güzəllərin* əvəzləmələrində heç bir məna təhrif olmasa da və digər tərəfdən baxsaq *döngə, dönüm, itkinlik* sözlərində Azərbaycan dilindən türk dilində tərcümədə qarşıya çıxan fonetik aspektdən problemləri müşahidə edirik. Belə ki, Azərbaycan dilindəki *döngə* sözünün türk dilində qarşılığı üçüncü nümunədə göstərildiyi kimi *dönemeç* sözüdür. Ancaq əgər tərcüməçi bu sözü *döngə* ilə əvəz etsə, bu zaman böyük bir səhvə

yol vermiş olar. Çünki burada şair həyatın dolanbac yollarından bəhs edir, ancaq əgər sözü ikinci nümunədəki kimi hərfi tərcümə etsək bu zaman hal-hazırda türk dilində yol nişanlarından biri olan *viraj* sözünü əldə edərik ki, müəllifin buradakı fikri heç də yol hərəkəti qanunları ilə bağlı deyil.

İndi isə ikinci sözün tərcüməsinə diqqət yetirək. Burada müəllifin istifadə etdiyi *dönüm* sözünə türk dilindəki ən gözəl qarşılıq *dönme* sözüdür. Yenə də burada müəllifin həyatının keşməkeşli yollarından bəhs etdiyini anlaya bilərik. Ancaq əgər biz müəllifin verdiyi *dönüm* sözünü türk dilində eyni sözlə hərfi tərcümə yolu ilə əvəz etsək, o zaman məna təhrifi baş verər. Belə ki, türk dilində *dönüm* leksik mənasına görə ərazi standartıdır.¹³¹

Eyni zamanda, üçüncü bir məna təhrifinə yol verildiyi, söz isə *itkinlik* sözüdür. Bu sözün türk dilinə düzgün tərcümə variantı məhz *kaybolma* dır. Çünki burada müəllifin bizə çatdırmaq istədiyi fikir zaman keçməsi ilə insanların bir-birindən ayrılıb yox olmaları, yoxa çəkilməsidir.

Elə isə şeirin ikinci bəndini nəzərdən keçirək. Burada şeirin düzgün tərcüməsi ilə (II variantda verilən nümunə) hərfi tərcümə arasında qarşılaşdırma aparsaq, məna təhrifinə və frazeoloji birləşmənin düzgün işlənməməsi səhviylə qarşılaşa bilərik. Belə ki, burada bəzi sözlər vardır ki, bunların hərfi tərcüməsi mənaya xələl yetirmir. Çünki bu sözlərin türk və Azərbaycan dilindəki qarşılıqları bəzi səsləri dəyişməklə eynidir. Sözlərin bu cəhətdən yaxınlığı isə heç şübhəsiz, oğuz dil qrupuna daxil Azərbaycan və türk dillərinin lüğət tərkibinin əksərən eyniliyi ilə əlaqədardır.

Məsələn şeirin II bəndindəki *igid->yiğit*, *itirməz->yitirməz*, *namərd->namert*, *unutmaq->unutmayız*, *halal edin->helal edin* kimi əvəzləmələr hər iki dil daşıyıcısının da anladığı mənaları ifadə edir. Ancaq əgər bu şeirdəki *əfsus*, *bərə*, *başa yetirmək*

¹³¹ **Dönüm** - 918,393 m²lik eski bir alan ölçüsüdür. Günümüzde isə 1.000 m² alana eşit olan dekar yerine kullanılmaktadır.

Azərbaycan sözlərini *əfsus*, *berə*, *başə yetirmək* sözləri ilə əvəz etsək, o zaman məna təhrifə uğramış olar.

Belə ki, bu sözlərin türk dilində qarşılıqları, sonuncu sözün isə türk dilində anlaşılan mənası yoxdur. Məhz bu səbəbdən Azərbaycan dilində işlənən *əfsus* sözünün türk dilində qarşılığı *efesdir*. Bu söz türk dilində məyusluq, təəssüflənmə anlayışlarını əhatə edir. Ancaq bu sözün hərfi tərcümə variantının isə türk dilində heç bir məna dəyəri yoxdur.

Şeirin ikinci bəndində işlənən Azərbaycan dilində *bərə* olaraq ifadə edilən sözün türk dilində qarşılığı isə *yara* sözüdür. Buradan da anlaşılır ki, tərcüməçi tərcümə prosesində nəinki gündəlik leksikona daxil sözləri, həmçinin işləklidən düşmüş və ya az işlənən sözləri də eyni qədər bilməlidir və ya müvafiq olan terminoloji lüğətlərdən istifadə vərdişinə sahib olmalıdır.

Şeirin ikinci bəndində Azərbaycan dilində *başə yetirmək* frazeoloji birləşməsinin türk dilində *tamamlamak* feili ilə əvəz edilməsi məqsədəuyğundur. Belə ki, hərfi tərcümə variantında məna təhrifə uğrayır və türk dilli oxucu burada söhbətin nədən getdiyini dərk edə bilmir.

Şeirin üçüncü bəndində isə yenə fərqli bir məna təhrifi ilə rastlaşırıq. Burada tərcüməçinin hərfi tərcümə etdiyi zaman və ya laqeydcəsinə sözü kiçik bir düzəlişlə (*ə* hərfini *eləşdirdiyi* zaman)eyni ilə türk dilinə kalka etdiyi zaman nə qədər böyük səhvlərin baş verdiyinin şahidi oluruq.

İlk öncə ikinci misradakı səhvlərə nəzər yetirək: Burada Azərbaycan dilində verilən *gədiklərin sazaq çalan sazları* hərfi tərcümədə *Gediklərin sazək çalan sazları* şəklində ifadə edilmişdir. Halbuki bu cür hərfi tərcümə türk dilli oxucu üçün anlaşılmazdır. Məhz bu səbəbdən buradakı mənanın doğru türk dilində ifadə olunmuş şəkli məhz *Gediklərin ıslık çalan sazları* dır.

İndi isə digər bir misradakı səhvləri nəzərdən keçirək. Azərbaycan dilində işlənmiş *kənd* ifadəsi burada türk dilinə eyni ilə *kent* formasında verilərsə, o zaman müəllifin bildirmək istədiyi

mənanı təhrif edər və bu yolla türk dilli oxucuya şəhər mənasında ifadə olunur.

Eyni zamanda burada işlənmiş payız və yaz sözlərinə diqqət yetirək. Belə ki, Azərbaycan dilindəki *payız* sözünün türk dilində qarşılığı *sonbahar*, *yaz* sözünün isə qarşılığı *bahar*dır. Çünki türk dilində *yaz* Azərbaycan dilində yay deməkdir. Burada hərfi tərcümə zamanı sözün olduğu kimi çatdırılması təhrifə səbəb olur. Məhz bu səbəbdən tərcümə zamanı fonetik aspektə diqqət yetirmək lazımdır.

Şeir nümunəsinin sonuncu bəndini nəzərdən keçirək. Burada hərfi tərcümənin bir daha doğru tərcümə olunmadığının şahidi olur. Çünki hərfi tərcümə yenə də qeyd etdiyimiz kimi, mənanın təhrifinə səbəb olur. Digər tərəfdən, biz bu bənddə tərcüməçidən nəinki tərcümə etdiyi dildə işlək olan söz və ifadələrin, eyni zamanda, ayrı-ayrı şivələrdəki sözlərin, bununla yanaşı dil daşıyıcısı olan xalqın daha çox ünsiyyətdə olub digər dillərdən mənimsədiyi söz və ifadələrin də mənasını bilməsi, eyni zamanda onu digər dilə doğru tərcümə etməsi tələb olunur. Burada verilən nümunələrə nəzər salaq.

Azərbaycan dilində verilən *cadası* sözü dialektologiyamızda küçə mənasında ifadə olunur. Əgər biz bu sözü olduğu kimi kalka etsək, o zaman bu “tərcüməni” qarşıdakı tərəf anlamayacaqdır. Məhz bu səbəbdən tərcüməçi ilk öncə bu sözün dialektoloji lüğətdə izahını tapmalıdır. İzahı tapdıqdan sonra isə ona qarşı dildə uyğun sözə tərcümə etməlidir. Dolayısıyla, burada Azərbaycan dilində verilən mənası küçə olan sözün türk dilində qarşılığı *cadde* sözüdür.

İndi isə digər bir dialektoloji nümunənin tərcüməsinə diqqət yetirək. Dilimizdə verilən *çovuşlar* sözünün türk dilində məna qarşılığı *kervancılar*dır. Burada biz eyni zamanda, həmin dialektoloji, həm də arxaik nümunə ilə qarşılaşırıq. Belə ki, Azərbaycan dilinə xas olan bu söz cənub bölgələrimizdə, xüsusən də İranla həmsərhəd olan bölgələrdə öz məna aktuallığını şivə olaraq saxlasa da, ümumiyyətlə, Azərbaycan dilinin arxaik tipli

sözlərinə uyğundur. Bu da tərcüməçinin yalnız iki dil bilməklə kifayətlənməməsi, həmin dildəki şivələrin, dialektoloji terminlərin, arxaik sözlərin araşdırılması və bu qəbildən olan sözlərin izahı üçün lüğətdən istifadə etməsinin vacibliyini bir daha göz önünə gətirir. Dolayısıyla tərcüməçi dildə işlək olan sözlərlə kifayətlənməməli, öz söz bazasını daima genişləndirməlidir. Yuxarıda çəkdiyimiz misaldakı *çovuş* ->*kervancı* onun bariz nümunəsidir.

İndi isə hərfi tərcümənin aciz qaldığı başqa bir nümunəyə diqqət yetirək. Azərbaycan dilində verilən *Qaraçəmən* sözü yer adıdır, ona görə də burada sözün türk dilində söz birləşməsi formasında hissələrə ayrılaraq təhrif edilməsi və *Kara çimen*(*qara ot mənasında verilərək xüsusi ismi dəyişdirib ümumi isim etmək*) yolverilməzdir və hərfi tərcümənin yol verdiyi növbəti səhvlərdən biridir. Bu söz həm tərcümə zamanı qarşıya çıxan fonetik aspektdən problem, həm də qrammatik aspektdən problem, eyni zamanda, məna təhrif olunduğu üçün leksik aspektdən problem kimi də götürülə bilər.

Nümunədə verilən *Kərbəlaya gedənlərin qadası* ifadəsinin türkdilli oxucuya düzgün çatdırılması da tərcüməçi üzərinə düşür. Belə ki, *qada*, sözü türk dilində *kada*(*kar samit şəklində*) və ya *kada*(*cingilti samit*) formasında verilərsə, hər iki şəkildə də türk dilində məna ifadə etməz. Bu söz yalnız *kaza* sözü ilə əvəz edilərsə, türk dilində məna ifadə edə bilər.

Axırıncı misradakı sözə diqqət yetirək. Burada yazılan sözü əgər tərcüməçi olduğu kimi, yəni ə hərflərini e ilə əvəz edib, türk dilli oxucuya çatdırsa, bu zaman *təməddün*->*temeddün* bunun şəxs adı olduğunu düşünə bilər, halbuki bu belə deyil. Bu söz Azərbaycan dilinə fars dilindən keçmişdir və mənası mədəniyyət deməkdir. Məhz bu səbəbdən *təməddün* sözünün türk dilində düzgün qarşılığı *medeniyyətdir*.

Göstərdiyimiz bu nümunələr Azərbaycan dilindən Türk dilinə və türk dilindən Azərbaycan dilinə tərcümədə daha çox yol verilən fonetik səhvlərin sadəcə bir neçəsidir. Azərbaycan dilin-

dən türk dilinə və türk dilindən Azərbaycan dilinə tərcümədə fonetik problemlərin ortaya çıxmasının başlıca səbəbi tərcümə sahəsində kifayət qədər səriştəsi olmayan insanların bu dillərin qohum dillər olmasından istifadə edərək sözlərin lüğəvi mənalарına diqqət yetirmədən kalka üsulu ilə eyni sözü “tərcümə” etmələridir.

Bəzən isə Azərbaycan ədəbiyyatında, xüsusən də XX əsrin əvvəllərində türkləşmə, Azərbaycan dilindəki sözləri türk dil məxrəcinə gətirmə meyilləri Azərbaycanın yazıçı, şair və publisistləri arasında özünü göstərməyə başladı. Bunların arasında Hüseyn Cavid, Əhməd Cavad, Mikayıl Müşfiq, Mirzə Ələkbər Sabir və s. kimi ədibləri misal göstərmək olar. Bu ədiblərin əsərlərində istifadə etdikləri dil Türkiyə türkcəsinə yaxınlaşdırılmışdır. Məhz bu səbəbdən adını çəkdiyimiz şəxslərin əsərlərini türk dilinə tərcümə edəndə hərfi tərcümə olsa belə, elə də böyük məna fərqləri meydana çıxmır. Misal olaraq, Əhməd Cavadın “Qızıma” şeirini nümunə göstərə bilərik:¹³²

*Mənim musibətim gəlməz ki başa;
Dur dedim, durmadı, gözümdə yaşa.
Desəydim dərdimi qəbirdə daşa,
O da dil-dil olub ötərdi, qızım!*

*Süzülüb bir daha gələ bilsəydin,
Barı bir dəfəlik gülə bilsəydin,
Ya da rahat-rahət ölə bilsəydin,
Bütün qənim, qüssəm itərdi, qızım!*

*Səndən bir yadigar olacaq deyə,
Of!... Yazabilsəydim sənə mərsiyə,
Biçarə qəlbimi sərirlətməyə,
İnan, ömürlükcə yetərdi, qızım!*

¹³² Əhməd Cavad. “Seçilmiş əsərləri”. Bakı. 2005. səh 295

İndi isə bu şeirin türk dilindəki qarşılığına nəzər yetirək:

*Benim musibetim gelmez ki başa,
Dur dedim durmadı gözümdə yaşa,
Deseydim derdimi kabirde tasa
O da dil dil olup öterdi, kızım!*

*Süzülüp bir daha gele bilseydin,
Barı bir kerecik güle bilseydin,
Ya da rahat rahat öle bilseydin,
Bütün üzüntü kederim iterdi, kızım!*

*Senden bir yadigar olacak diye,
Of... yazabilseydim sana mersiye,
Biçare kalbimi serinletmeye,
İnan, ömürlükce yeterdi, kızım!*

Yuxarıda verdiyimiz Əhməd Cavadın “Qızıma” şeirindən də anlaşılacağı kimi o zamana xas türk dil üslubu Azərbaycan dili ilə qaynayıb qarışmış və aradakı bariz fərqlər yox olmuşdur. Məhz bu səbəbdən bu cür türkləşmə meylinə olan Azərbaycanlı ədiblərin yazdığı əsərlərin türk dilli oxucuya hətta hərfi tərcümə formasında çatdırılması, belə böyük problemə səbəb olmur və məna başa düşüləndir.

Eyni zamanda, Mirzə Ələkbər Sabir də öz əsərlərində Azərbaycan dilində işlənən ərəb fars sözlərinin yerinə azərbaycanlılarla eyni dil qrupuna mənsub türklərin dilindən yararlandığından onun əsərlərinin dili də türk dilinə yaxındır. Hətta Mirzə Ələkbər Sabirin öz şeirindən bir misraya nəzər salaraq burada şairin türk dilli sözlərin istifadəsi və türk dilinə tərcümə ilə bağlı fikrini öyrənə bilərik. Şairin şeir nümunəsini nəzərdən keçirək:

*Osmanlıdan tərcümə türkə- bunu bilməm,
Gərçək yazıyor gəncəli, yainki hənəkdir,*

*Mümkün iki dil bir-birinə tərcümə, amma
Osmanlıcadan tərcümə türkə- nə deməkdir?*¹³³

Burada Azərbaycanlı ədib Mirzə Ələkbər Sabir Osmanlıca-
dan Azərbaycan dilinə tərcüməni əbəs hesab edir və bu iki dilin
bir-birinə tarixən yaxın olduqlarını və sözlərində bir-birinə oxşar
olduğuna görə, bu dildən tərcümənin əbəs olduğunu vurğulayır.
Bu fikirlə nəyinki Mirzə Ələkbər Sabir, həmçinin Molla Nəsr-
rəddin jurnalının redaksiyasında çalışan bir çox Azərbaycanlı
ədiblər, publisistlər də həmfikir olmuşlar. Ümumilikdə götü-
rülsə, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda fəaliyyət göstərən
bir çox qəzet və jurnallarda, məhz türk dilinə, türkdilli yazıçı-
ların əsərlərinin sürətli bir şəkildə Azərbaycanda tərcümə
edildiyi və bu obrazlardan yazıçıların öz əsərlərində istifadə
etdiklərini görürük.

Azərbaycan dili ilə türk dilindəki sözlərin oxşarlığından nə-
inki bizim müasir ədiblərimiz, hətta bizim qədim dastanlarımız-
da qeyd edilir. Bu da əlbəttə təəccüb doğurmamalıdır. Belə ki,
türk dili ilə bizim dilimiz eyni dil ailəsinə mənsub olduğundan
bizim tariximiz, etnik mədəni keçmişimiz də birdir. Türklərin
ortaq dastanı olan “Kitab-i Dədə Qorqud” dastanında göstərilən
bir sıra sözlər, ifadələr, həm türkdilli oxucular üçün həm də
Azərbaycan oxucusu üçün anlaşılındır. Bununla yanaşı, “Kitab-i
Dədə Qorqud” dastanında personajların, Qorqud atanın dilindən
deyilən bəzi məsəllər vardır ki, onlar günümüzdə qədər gəlib çıx-
mış, həm Azərbaycan oxucusu üçün, həm də türkdilli oxucular
üçün aforizmə, el məsələnə, atalar sözünə, deyimlərə çevrilmiş-
dir. Onların bir neçəsinə nəzər salaq:

*Nə tökərsən aşına, o da çıxar qaşığına.*¹³⁴

¹³³ Əsgər Rəsulov. “Tərcümə nəzəriyyəsi və təcrübəsi”. Bakı. 2015. səh 58

¹³⁴ Gülşen Seyhan Alışık. “Azerbaycan Türkçesi”. Ankara. 2002. səh 385

Bu atalar sözü “Kitab-i Dədə Qorqud” dastanında əks olunmuşdur. Onun türkcə qarşılığına nəzər salaq:

Ne doğrarsan aşına, o çıkar kaşığına.

Digər bir atalar sözü nəzərdən keçirək:

*Sürüdən ayrılan qoyunu qurd yeyər.*¹³⁵

Bənzər deyimin türk dilində qarşılığı isə belə səslənir:

Sürüden ayrılanı (ayrılan koyunu, kuzuyu) kurt kapar.

Göründüyü kimi, Azərbaycan ilə Türkiyə arasında orta əlaqələrin tarixi kökləri çox-çox qədimlərə gedib çıxır. Hər iki xalqın ortaq dastanının ümumtürk dastanında işlədilən atalar sözlərinin xalqların hər ikisinin ortaq dilində işlədilməsi buna əyani misallardan biridir.

Muharrem Ergin öz “Azerice Türkçe” kitabında həmçinin, “Dede Korkut” kitabının I və II cildlərində¹³⁶ Azərbaycan və türk dili, tarixi keçmişi və ortaq türk dillərinin fərqli və müqayisə tərəflərini ətraflı şəkildə şərh edir. Dilşünas alim öz əsərlərində türklərin tarixi keçmişinin hələ Dədə Qorqud kitabında işlədilən ortaq sözlər və ortaq deyimlərdən gəldiyini də vurğulayır.

Bununla da demək olar ki, Azərbaycanla Türkiyə arasındakı əlaqələrin tarixi aspekti qədimlərə söykənir. Azərbaycanla Türkiyə arasında tərcüməşünaslıq sahəsi yeni elm sahəsi deyil.

Azərbaycan dilindən türk dilinə və türk dilindən Azərbaycan dilinə tərcümədə qarşıya çıxan fonetik aspektli problemlərdən biri də şəkilçilərin tərcümə zamanı dəyişməsində özünü gös-

¹³⁵ “Xalqımızın deyimləri və duyumları”. Bakı. 1986. səh 123

¹³⁶ Muharrem Ergin. «Dede Korkut Kitabı». I, II cild. TDK Yayınları. Ankara. 963. səh 350-352

tərir. Əgər Azərbaycan dilində şəkilçilər sözə artırılarkən saitle-
rin ahəngi, ahəng qanunu nəzərə alınırsa, türk dilində həm sait,
həm samit ahəngi nəzərə alınır. Məhz bu səbəbdən Azərbaycan
dilində, əgər şəkilçi dörd variantlıdırsa, türk dilində variantlılıq
səkkizə qədər çıxı bilər. Əlbəttə, öz növbəsində, tərcüməçi,
Azərbaycan dilində dörd hallı şəkilçisi qoşulmuş sözü türk dili-
nə tərcümə edərkən şəkilçini olduğu halda saxlamamalı, türk di-
lindəki sait və samit ahənginə uyğun variantı seçib yazmalıdır.
Məsələn:

sənətçi->*sanatçı*,
yolçu->*yolcu*,
qaynaqçı->*kaynakçı*,
üzgüçü->*yüzücü və s.*

İlk baxışdan o qədər də böyük fərq kimi görünməsə də, bu
sözlərin də tərcümə zamanı düzgün yazılışına diqqət yetirmək
lazımdır. Tərcüməçi, yazdığı sözlərin, ifadələrin, cümlələrin
qrammatik cəhətdən doğruluğuna dair təminat verməlidir.

Azərbaycan dilindən türk dilinə və əksinə, türk dilindən
Azərbaycan dilinə tərcümə zamanı qarşıya çıxan fonetik prob-
lemlərdən biri də vurğu, məntiqi vurğu və intonasiya məsələsidir.

Belə ki, şifahi tərcümə zamanı bəzən türk mətbuatında
Azərbaycan familiyalarında vurğu sözün son hecasına qoyulur.
Bu problem əsasən, “*ov*”, “*ova*”, “*yev*”, “*yeva*” şəkilçiləri ilə
bitən rus dilindən keçən familiyalarda müşahidə olunur. Belə ki,
Azərbaycan dilindən bu familiyaların tələffüzü zamanı vurğu sö-
zün son hecasında olur. Ancaq bənzər familiyaların türk dilinə
tərcüməsi zamanı türkdilli mətbuatda vurğunun ilk hecaya gəti-
rildiyinin şahidi oluruq. Bu da səslənişdə müəyyən qədər nara-
hatlığa səbəb olur. Çünki bu ilkin mətnin sahibinin danışdığı into-
nasiyasına fərqlilik gətirir. Məsələn: *Atayev`a*-> *Ata`yeva*, *Əfən-
diy`ev*-> *Ef`endiyev*, *Şükürov`a*-> *Şükür`ova* və s.

Ancaq burada diqqətçəkici məqam ondan ibarətdir ki, vur-
ğuda tərcümə zamanı baş verən bu fərqlilik, sonu “*l⁴*” şəkilçilə-
ri ilə bitən familiyalara aid deyil. Dilşünasların qənaətinə, bu-

nun belə olmasının səbəbi bu şəkilçilərin türk şəkilçiləri olmasıdır və bunun nəticəsində də bu cür familiyaları türkcəyə tərcümə edən zaman vurğu Azərbaycan dilində deyildiyi kimi, türk dilinə tərcümə zamanı sözün sonunda gəlir. Məsələn: *Safər`li->Safar`li, Nəcəf`li->Necef`li və s.*

Ancaq türk familiyalarının Azərbaycan dilinə tərcüməsi zamanı bu cür vurğuda fərqlilik müşahidə olunmur. Səbəbi isə türk familiyalarında Azərbaycan dilindən fərqli olaraq, əcnəbi şəkilçilərin, yad ünsürlərin daxil olmaması və bu sözlərin təmiz türk sözləri olması və nəticədə vurğu bu sözlərdə sözün sonunda gəldiyindən, Azərbaycan dilinə tərcümə zamanında vurğu sözün son hecasına düşür.

4.2 Azərbaycan dilindən türk dilinə və türk dilindən Azərbaycan dilinə tərcümə prosesində leksik-semantik baxımdan qarşıya çıxan problemlər dedikdə, buraya omonimlər, sinonimlər, frazeoloji birləşmələr, müxtəlif mənalı sözlər, çoxmənalı sözlər və s. daxildir. Öz növbəsində bu qədər çox leksik-semantik vahidin bir araya cəmləşməsi qarşıya çıxan problemlərin növlərinin də artmasına səbəb olur.

Bildiyimiz kimi, Azərbaycan və türk dilləri eyni dil qrupuna Oğuz dillərinə daxildir. Azərbaycan və türk dilləri bu əsasa görə bir-birilərinə qohum dillərdir. Bəs qohum dil anlayışı nəyə deyilir? İlk öncə qohum sözünün terminoloji, tarixi aspektinə baxaq.

Qohum sözü ərəb dilindəki qövüm (قَوْم) sözündən götürülmüşdür, mənası bir nəsilədən olan, tayfa, qohum əqrəba deməkdir.¹³⁷ Müasir dilçilikdə tədqiqat sahələrindən birini də keçmiş, tarixi, etnik tərkibi ilə bağlı olan qohumluq adları, qohumluq terminləri təşkil edir.¹³⁸ Qohumluq terminləri ilə müəyyən leksik-

¹³⁷ Əliheydər Orucov . “Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti”. III cild. səh 196

¹³⁸ Arif Yunusov. “Oğuz qrupu türk dillərində qohumluq terminləri”. Bakı. 2010. səh 8

semantik vahidlərdir ki, eyni dil ailəsinə daxil olan bu sözlər tarixi inkişaf prosesində dilin lüğət qatlarında qalaraq, daha sonrakı mərhələlərə keçir və bu tarixi keçmiş ərzində müəyyən fonetik dəyişikliklərə uğrayır, bəzən leksik mənada da təhriflər baş verir və bunun nəticəsində bir dildə bir mənə ifadə edən söz başqa qohum dildə digər mənəni ifadə edir.

Məsələn: Azərbaycan dilində *qoca* sözünü əgər türk dilində “*q->k*” əvəzlənməsi edərək, *koca* şəklində oxusaq bu zaman türk dilindəki *koca* sözünün Azərbaycan dilindəki *qoca* ilə heç bir mənə bağlılığı qalmayacaqdır. Çünki əgər Azərbaycan dilində *qoca* sözünün leksik mənəsi yaşlı insan deməkdirsə, türk dilində bu sözün mənəsi həyat yoldaşı, ər deməkdir. Eyni zamanda, bu sözün türk dilində başqa ilkin mənəsi, əlaqəsi olmayan bir mənəsi də mövcuddur. *Koca* sözü türk dilində həm ilkin mənədə *həyat yoldaşı*, *ər*, ikinci birinci ilə əlaqəsi olmayan mənəsi isə *böyük*, *nəhəng* deməkdir.¹³⁹

Bir başqa tərəfdən, bu məsələni araşdıraq. Azərbaycan dilində *ər* sözü *həyat yoldaşı* mənəsində işlədilir, halbuki bu sözün türk dilində “*ə->e*” əvəzlənməsi ilə *ər->er* forması *igid*, *cəsur*, *mərd* deməkdir. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, Azərbaycan dilində də qədim “*Kitab-i Dədə Qorqud*”, “*Koroğlu*” dastanında bu sözün *igid*, *cəsur*, *ərən* mənəsində işləndiyi nümunələrə də rast gəlirik, ancaq hal-hazırda bu sözün işlənmə arealı, sadəcə *həyat yoldaşı* sözü ilə yekunlaşır.

Azərbaycan ədəbiyyatında *ər* sözünün *cəsur*, *igid* mənəsində işləndiyi nümunə kimi, *Koroğlunun Türkmən səfəri* qolundan bir beyti misal göstərə bilirik:¹⁴⁰

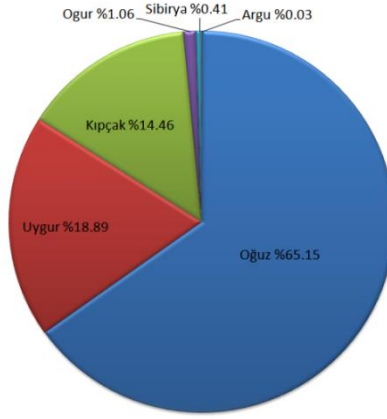
*Qayada tor qurub tərlanlar tutan,
Yüz yağını birdən qol-qola çatan,*

¹³⁹ www.tdk.gov.tr

¹⁴⁰ İsrail Abbaslı. “*Koroğlu*”(Paris nüsxəsi). Bakı. 2005. səh 73

*Ərəbat döşünə sərdarlar qatan,
Ər bağırılar yaran qoç Koroğludu.*

Yuxarıda göstərdiyimiz nümunələrdən də görüldüyü kimi, qohum dillər anlayışı hər zaman sözlərin eyni məna daşıyacağı mənasına gəlmir. Ancaq qısa olsa da, oğuz qrupu haqqında məlumat vermək istərdik.

Hal-hazırda Oğuz qrupuna aid dillərdə 140 milyona yaxın insan danışır. Oğuz qrupuna daxil olan dillər arasında ən çox danışılan Türkiyə türkcəsi və Azərbaycan dilidir. Hal-hazırda Türkiyə türkcəsində yetmiş altı milyon, Azərbaycan dilində isə əlli milyona yaxın insan danışır. Bu dil daşıyıcıları arasında cüzi fərqlər olsa da, onlar əksərən bir-birilərinin dillərini anlama bilirlər, bu da onların tarixi kökü ilə bağlıdır.¹⁴¹

Türkiyə türkcəsi ilə Azərbaycan dili genealoji baxımdan qohum dillər olduğundan, hər iki dilin leksik vahidlərində oxşarlıqlar nəzərə çarpır, bununla yanaşı, hər iki dil morfoloji cəhət-

¹⁴¹ Zeynep Korkmaz. “Kaşkarlı Mahmut ve Oğuz Türkçesi”. TDK Yayınları. Ankara. 1995. səh 241

dən də eyni iltisafı(aqqlütinativ) dil ailəsinə daxil olduğundan qrammatik əsasda şəkilçilərin, sözdüzəltmə üsullarının və s. oxşarlığı nəzərə çarpır. Ancaq bu qədər oxşarlıq hər iki dilin tamamilə eyni olması mənasına gəlmir. Əgər bəzi sözlərin lüğəvi mənalарına nəzər yetirməsək, o zaman yalançı ekvivalentliyə yol vermiş olarıq. Bəs yalançı ekvivalentlik nə deməkdir?

Yalançı ekvivalentlik anlayışı dilçiliyə və tərcüməşünaslıq elminə fransız dilçiləri tərəfindən daxil edilmişdir. Fransızca "*faux-ami*" (yalançı dost)¹⁴² mənasında tərcümə edilir. Bu termini dilçiliyə M. Kessler, J. Derrokin gətirmişlər. Azərbaycan dilində bu anlayışın sinonimləri kimi tərcüməşünaslıqda *psevdoekvivalentlər, saxta qarşılıqlar, aldadıcı oxşarlar, dillərarası ononimlər, "mütərcimin saxta dostları"* anlayışlarından istifadə olunur.¹⁴³ Sonuncu termin fransız tərcüməşünasları tərəfindən işlədilmiş, kalka üsulu ilə rus dilinə keçmiş və rus dilində *ложные дружба переводчика* şəklində işlədilir.

Türk dilindən Azərbaycan dilinə, Azərbaycan dilindən türkçəyə tərcümə prosesində qarşıya çıxan leksik-semantik problemlərdən birini məhz yalançı ekvivalentlər təşkil edir. Müasir türk və Azərbaycan dillərindən yalançı ekvivalentlər üç yerə ayrılır:

1) Bir səs və ya hərfin dəyişməsi ilə mənası dəyişən sözlər. Bu qrupa əsasən söz kökləri bir, ikihecalı nadir hallarda isə üç hecalı sözlər, əksərən feillər və isimlər daxildir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu cür ekvivalentlərə transomonimlər də deyilir. Haqqında bəhs etdiyimiz bu sözlərin bir neçəsinə misal göstərək. Məsələn:

gar-> kar

vağzal-> qar(kar samitlə işlənəndə), mənfəət, xeyir(cingilti samitlə işlənəndə)

¹⁴² Nihal Yetkin. "Partial False Friends in English-Turkish Translations: Diplomatic Texts". 2011. səh 207-211

¹⁴³ Əsgər Rəsulov. "İzahlı türkçə Azərbaycanca yalançı ekvivalentlər lüğəti". Bakı. 2015. səh 3

katık->qatıq

yavanlık->yogurt və s.

2) Azərbaycan və türk dillərində yazılışı və tələffüzü eyni olan, eyni mənşə, eyni kökdən gələn, ancaq tarixi inkişaf prosesində mənaları bir qədər dəyişmiş leksik-semantik mənaları üst üstə düşməyən saxta ekvivalentlər. Bu qrupa daxil olan sözlər ilk baxışda bir-birinə bənzəsə də, məna xüsusiyyəti baxımından bir-birindən fərqli anlayışlar ifadə edir. Məsələn:

derslik->sinif otağı

kişi->şəxs, nəfər

erik->alça

subay->zabit

bekar->subay və s.¹⁴⁴

Tərcüməçi bu cür yalançı ekvivalentlərlə rastlaşdığı zaman sözün mənasını izahlı lüğətlərdə dəqiqləşdirməlidir. Əgər tərcüməçi belə yanlış və ekvivalentlər ilə rastlaşdığı halda sözü düzgün tərcümə etməsə, yazılı tərcümə zamanı bu səhvlərə, şifahi tərcümədə isə tərcüməçinin gülüş hədəfinə çevrilməsinə səbəb ola bilər. Məhz bu səbəbdən bu cür transomonimlərlə işlərkən tərcüməçi diqqətli olmalıdır.

3) Azərbaycan və türk dillərində eyni köklü, mənalar qismən oxşar, lakin bir-birindən mənaca fərqli olub, müxtəlif üslublara aid yalançı ekvivalentlər. Bu sözlərin yazılışına, hətta bəzən tərcüməsində də bir-birinə sinonim kimi çıxış etsələr də, onlar əslində nisbi sinonimlərdir və istənilən halda buradakı sözlər bir-birini tam olaraq əvəzləmək iqtidarında deyil. Dediymiz sözləri, nümunə üzərində izah edək: Məsələn:

kardeş->qardaş, bacı

kalp->ürək, qəlb və s.

Yuxarıda göstərdiyimiz nümunədə türk dilindəki *kardeş* sözünün Azərbaycan dilində hər zaman qarşılığı kimi *qardaş* sözü-

¹⁴⁴ Əsgər Rəsulov. "İzahlı türkçə Azərbaycanca yalançı ekvivalentlər lüğəti". Bakı. 2015. səh 4

nün işlənmədiyini görürük. Bəzən türk dilindəki *kardeş* sözü azərbaycanca *bacı* mənasını daşıya da bilər. Məhz bu aspektlər tərcüməçinin düzgün söz seçərkən diqqətli olmasına rəvac verir.

Dilçilikdə bu cür sözlərə stilistik transomonimlər, qismi uyğunluqlu uyğunluqlar da deyilir, eyni zamanda, bu cür sözlərin işləndiyi mətnin kontekstinə də diqqət yetirmək əsasdır.

Bəzən türk dilində bir sözün bir neçə mənə növü olduğunu görürük. Dediymiz fikrə misal olaraq, *kapı* sözünü göstərə bilərik. Türk dilində bu sözün fərqli mənə növləri vardır. Fikrimizi misallar üzərində izah edək. Məsələn:

Büyük odanın kapısından güzel bir bayan içeri girdi.

Burada işlənən *kapı* sözü otağın qapısı mənasında istifadə edilmişdir.

Digər bir nümunəni nəzərdən keçirək. Məsələn:

Kapıcımız faturaları bugün geç verdi.

Burada işlənən *kapıcı* sözünün mənası ev təsərrüfatına nəzarət edən şəxsdir. Bu zaman tərcüməçi sözün doğru tərcüməsini verməlidir, əks halda söz birinci cümlədəki kimi ifadə edilərsə, oxucuda çaşqınlığa səbəb olar.

Bununla yanaşı, türk dilində qapıçı sözünün digər mənası *kaleci* şəklində ifadə edilmiş forması olmaqla futbol komandasında qapını qoruyan futbolçu deməkdir. Məsələn:

Kaleci topu deplasmana attı.

Bu və buna bənzər nümunələri türk dilindən Azərbaycan dilinə və Azərbaycan dilindən türk dilinə tərcümə edən şəxsin diqqət yetirməsi vacib olan yalançı omonimlərdir.

Bununla yanaşı, bəzi sözlər vardır ki, onların omonim qarşılıqları tibbi termin olaraq istifadə edilir. Bu sözlərin düzgün tərcümə edilməməsi, uyğun variantdan istifadə edilməməsi oxucuda gülüşə səbəb olur. Fikrimizi belə bir nümunə ilə əsaslandırmaq. Məsələn:

Əvvəldə də qeyd etdiyimiz kimi, *kalp* sözü türk dilində *qəlb* və *ürək* mənalarında tərcümə edilir. Ancaq əlbəttə, tibbi termin kimi *kalp* sözünə *qəlb* ekvivalentini götürmək gülünc səslənir,

tibbi termin kimi *kalp* sözünün tərcüməsi qismində *ürək* sözü istifadə edilməlidir.

*Senin benim kalbimde yerin birbaşıkadır.
Mənim qəlbimdə sənin yerin ayrıdır.
Hasta kalp operasyonu geçirdi.
Xəstə ürəyindən əməliyyat olundu.*

Göründüyü kimi, yuxarıda verilən cümlələrdə əgər türk dilindəki *kalp* sözünü digər qarşılığı ilə əvəz etsək, o zaman mənada böyük təhrifə səbəb olar. Tərcüməçi nisbi sinonimlər məsələsində bu nüansa da diqqət yetirməlidir.

Türk dilindən Azərbaycan dilinə tərcümə edilən zaman türk dilindəki səslərin qalın və incəliyi mənada təhrifə səbəb olur. Belə ki, türk dilindəki *ā m ā* və *ā l ā* sözlərinin Azərbaycan dilində fərqli qarşılıqlarının olduğunu nümunə olaraq göstərə bilərik. Birinci halda *ā m ā kor* mənasında işlənsə də, ikinci halda *amma* bağlayıcısı qismində istifadə edilir. Eyni ilə *ā l ā* sözü birinci halda əla mənasını ifadə etsə də, *ā* şəklində deyil, *a* şəklində yazılışının türk dilində məna ifadə etməməsi, onun Azərbaycan dilinə tərcümə edilməməsinin səbəbidir.

Bu və buna bənzər yalançı ekvivalentlər türk və Azərbaycan dillərində kifayət qədərdir. Bənzər yalançı ekvivalentlərə digər oğuz qrupuna daxil olan sözlərdə də rast gəlmək olar. Məsələn:

Azərbaycan d. -> kənd köy şəhir¹⁴⁵

Başqırd d. -> kul el Allah(c.c.)'ın qulu

Qaraçay d. -> otluk çakmak otu bol olan yer

Qaraçay d. -> kışlak köy kışın barınılan yer

Özbək d. -> bābā dede baba

Tatar d. -> tap- bulmak inanma, bağlanma

¹⁴⁵ Bekir Direkçi. “Güney Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Arasındaki Yalançı Eş Değerler Türkçesi Arasındaki Yalançı Eş Değerle”. İstanbul. 2012. səh 137

Tatar d .->it et köpek, it

Türkmən d .->cocug domuz yavrusu çocuk

Türkmən d .->saldır- yaptırmak, kurdurmak və s.

Əsgər Rəsulov, özünün “Tərcümə nəzəriyyəsi və təcrübəsi” kitabında fərqlilikləri nəzərə alaraq orijinal və tərcümənin dillərindəki leksik vahidləri ümumileksik problemlərin həlli baxımından dörd əsas qrupda toplamışdır.¹⁴⁶ Onlar aşağıdakılardır:

1) təkmənalı leksik vahidlər;

Burada müəllif orijinalda verilən sözə tərkibində yalnız bir sözün qarşılıq kimi uyğun gəldiyini qeyd edir. Fikrimizə nümunə olaraq türk dilində işədilən *mavi* sözüə Azərbaycan dilində yalnız *mavi* sözünün gəldiyini bildirə bilərik. Belə ki, bu sözü əvəz edə biləcək hər hansı digər bir sinonim dildə mövcud deyil.

2) çoxmənalı leksik vahidlər;

Çoxmənalı leksik vahidlər də öz növbəsində, *tam leksik-semantik uyğunluq təşkil edən* və *bir qismi leksik-semantik uyğunluq təşkil edən* sözlər olmaqla iki yerə ayrılır. Əgər bunlardan birinci qrupa daxil olan *tam leksik-semantik uyğunluq təşkil edən sözlər* istənilən vəziyyətdə qarşısındakı sözü tam əvəz edə bilirsə, digər qrupa daxil olan *qismi leksik-semantik uyğunluq təşkil edən sözlər isə* qarşısındakı sözü hər vəziyyətdə əvəz edə bilmir. Fikrimizi bir neçə nümunə ilə izah edək. Məsələn:

*Annem **Mayıs** ben **Mart** doğumluyum.*

*Anam **Mayda** mən isə **Mart** ayında anadan olmuşam.*

Bu nümunələrdə istifadə olunan *May* və *Mart* sözlərinin türk dilində qarşılıqları eynən *Mayıs* və *Mart* olduğundan bu cür uyğunluğa tam leksik-semantik uyğunluğu deyilir. Belə ki, bu sözlər istənilən halda bir-birinin tam əvəzedicisidir.

İndi isə *qismi leksik-semantik uyğunluğa* dair bir misal nəzərdən keçirək. Məsələn: Gözəl sözünün türk dilində qarşılığı olaraq kontekstə əsəlanmasaq ümumilikdə *güzel, hoş, çekici, ok-*

¹⁴⁶ Əsgər Rəsulov. “Tərcümə nəzəriyyəsi və təcrübəsi”. Bakı. 2015. səh 70

şayıcı, adamakıllıdır. ¹⁴⁷ Ancaq bu sözlər hər zaman gözəl sözü-nü əvəz edə bilmir, misalları nəzərdən keçirək:

***Hoş** bir yaz sabahı annemle buluştum.*

*Anamla **gözəl** bir yay sabahı görüşdük.*

*Bu **güzel** arabanı ona doğum gününə hədiyye vermişlerdi.*

*Bu **gözəl** maşını ona ad günündə hədiyyə etmişlərdi.*

Nümunələrdən də göründüyü kimi, türk dilindəki sözləri Azərbaycan dilində qarşılıq olaraq gözəl sözü ilə ifadə edə bilsək də bu sözün türk dilində qarşılıq sinonimləri çoxluğunu nəzərə almaqla yalnız bir ekvivalent şəkildə verilir.

3) ekvivalentsiz leksik vahidlər;

Bu hal əsasən müxtəlif dil ailələrinə mənsub sözlərdə ortaq dil olmadığından ekvivalentsizlik anlayışı baş verir, ancaq bu hal nadirən də olsa qohum dillərdə də özünü göstərir. Qohum dillərdə ekvivalentsizlik :¹⁴⁸

a) tərcümə ediləcək dil tərcümə olunacaq dildən daha zəngin lüğət tərkibinə malikdir və buradakı söz tərcümə olunacaq dildə olmadığından ekvivalentsizlik meydana gəlmişdir.

b) digər halda isə tərcümə olunacaq dildəki məfhum tərcümə ediləcək dildə etnonim, yaşayış şəraiti və s. ilə bağlı olaraq mövcud olmur ki, bu zaman söz olduğu şəkildə qarşı tərəfə tərcümə edilir.

Yuxarıda söylədiyimiz fikirləri misallar üzərində nəzərdən keçirək. Məsələn: birinci hala misal olaraq Azərbaycan dilində işlənən xalq artisti fəxri adını göstərə bilərik ki, bu anlayış türk dilində mövcud deyil. Lakin bu sözü türk dilinə Devlet Sanatçısı şəklində tərcümə etmək mümkündür.

Öz növbəsində ikinci hala misal olaraq Qazax dilində mövcud olan kumız sözünü göstərə bilərik. Kumız qazaxların milli

¹⁴⁷ www.tdk.gov.tr

¹⁴⁸ Əsgər Rəsulov. "Tərcümə nəzəriyyəsi və təcrübəsi". Bakı. 2015. səh 75

içkisi olan at südüdür, bu sözün digər dillərdə bənzər adı olmadığından birbaşa kumız olaraq istifadə edilir.

4) yalançı ekvivalentlər.

Burada isə tərcüməçini çətin vəziyyətdə qoyan yazılışı və oxunuşu eyni olan, lakin leksik mənada müxtəlif olan sözlər daxildir. Məsələn:

dinç->sağlam, gümrah, güclü-qüvvətli
karakter¹⁴⁹-> şrift (Azərbaycan dilinə xarakter olaraq tərcüməsi yanlışdır)

Bütün bu göstərilən aspektlər türk dilindən Azərbaycan dilinə və Azərbaycan dilindən türk dilinə tərcümə zamanı qarşıya çıxan leksik-semantik problemlərdir. Tərcüməçinin qarşısında duran ən başlıca vəzifələrdən biri də sözlərin düzgün mənasını oxucuya çatdırmaq olduğundan tərcüməçi tərcümə zamanı leksik mənanı doğru dürüst şəkildə qarşı tərəfə ötürməlidir.

4.3 Azərbaycan dilindən türk dilinə və türk dilindən Azərbaycan dilinə tərcümə prosesində sintaktik baxımdan qarşıya çıxan problemlər dedikdə burada türk dilinə xas uzun cümlələr, ismi və feili birləşmələr, cümlə daxilində inversiya hadisəsi (cümlə üzvlərinin yer dəyişməsi) və s. daxildir. İndi isə bütün bu problemləri tək-tək misallar üzərində nəzərdən keçirək.

Azərbaycan dilində *yığmaq, yığışdırmaq* feillərin qarşılıq mənasını daşıyır, ancaq bu feillərin türk dilindəki analoqları olan *yığmak, yığıştırmak* feilləri əsasən qayıdış növdə istifadə olunur. Fikrimizi belə bir misalla izah edək. Məsələn:

Azərbaycan dilində *özünü yığışdır* ifadəsi türk dilinə *kendine çeki düzen ver.* şəklində tərcümə olunur. Burada da ilkin vizual baxışda Azərbaycan dilindəki feilin qarşılıq türk dilindəki feilin isə qayıdış növdə işləndiyini görmək mümkündür.

¹⁴⁹ Əsgər Rəsulov. “İzahlı türkçə Azərbaycanca yalançı ekvivalentlər lüğəti”. Bakı. 2015. səh 67

Bununla yanaşı, türk dilindən Azərbaycan dilinə və Azərbaycan dilindən türk dilinə tərcümə prosesində feili bağlama, məsdər və feili sifət tərkibləri də sintaktik aspektdən tərcümədə problemlərdən biridir. Fikrimizi Məhəmmədhüseyn Şəhriyarın “Heydərbabaya Salam” şeirindən nümunə göstərməklə izah edək:

*Heydər Baba, ildırımlar şaxanda,
Səllər, sular şaqıldayıb axanda,
Qızlar ona səf bağlayıb baxanda,
Salam olsun şövkətizə, elizə,
Mənim də bir adım gəlsin dilizə.*

*Heydər Baba, kəkliklərin uçanda,
Göl dibindən dovşan qalxıb qaçanda,
Bağçaların çiçəklənib açanda,
Bizdən də bir mümkün olsa, yad elə,
Açılmayan ürəkləri şad elə.*

Şeir nümunəsinin türk dilində analoqları aşağıdakı kimidir:

*Haydar Baba, yıldırımlar çakınca,
Səllər, sular şakıldayıp akınca,
Kızlar ona səf bağlayıb bakınca,
Selam olsun şevketinize, elinize,
Benim de bir adım gəlsin dilinize.*

*Haydar Baba, kekliklərin uçunca,
Çalı dibindən tavşan kalkıp kaçınca,
Bahçələrin çiçəklenip açınca,
Bizi de bir mümkün isə yad eyle,
Açılmayan yürekleri şad eyle.*

İndi isə yuxarıda verilən feili bağlamaları təhlil edək. Belə ki, biz burada Azərbaycan dilindəki *anda* şəkilçisinin türk dilindəki *ında* forması ilə əvəz edildiyini görə bilərik.

şaxanda-> *çakınca*,
axanda-> *akınca*,
baxanda-> *bakınca*,
uçanda-> *uçunca*,
qaçanda-> *kaçınca*, *açanda*-> *açınca*.

Bununla yanaşı, türk dilində qrammatikada mövcud olan bəzi sözlər və ifadələr vardır ki, Azərbaycan dilində onlar yoxdur. Buna misal olaraq türk dilindəki *şu* işarə əvəzliyini göstərə bilərik. Belə ki, *şu* əvəzliyi orta mövqedə olan əşyaları işarələmək üçün istifadə edilir. Azərbaycan dilində isə orta anlayışını bildirən əvəzlik yoxdur. Məhz bu səbəbdən *şu* işarə əvəzliyinin işləndiyi yerdə ya o, ya da bu əvəzliyini düzgün improvizə etməyi bacarmalıdır. *Şu* işarə əvəzliyi məkan baxımından bu əvəliyindən uzaq, o əvəzliyindən isə yaxın mövqedə yerləşir. Həmçinin bu əvəzliyi hər iki müsahibin öncədən bildikləri bir əşya haqqında, o əvəzliyi isə adı məlum olmayan əşya haqqında söhbət gedərkən istifadə edilir. *Şu* əvəzliyi kimi qrammatikamızda olmayan sözün türk dilindən Azərbaycan dilinə tərcüməsi zamanı tərcüməçi, bütün bu nüanslara diqqət yetirməli və ən optimal doğru tərcümə üsulu seçməlidir.

Türk dilindən Azərbaycan dilinə və Azərbaycan dilindən türk dilinə tərcümə prosesində qarşıya çıxan problemlərdən biri də *öz* mənsubiyyət əvəzliyidir. Belə ki, bu əvəzlik Azərbaycan dilində öz şəklinin şəxs şəkilçiləri qəbul edərək dəyişməsi ilə əmələ gəlir, leksik baxımdan isə aid olduğu şəxsə mənsubluq anlayışı ifadə edir. Ancaq öz əvəzliyinin türk dilində qarşılığı *kendi* əvəzliyinin şəxs şəkilçiləri qəbul edərək dəyişmiş növləridir. Fikrimizi hər iki dildə bu əvəzliyin hallanması ilə ifadə edək.

Əgər tərcüməçi Azərbaycan dilindəki *öz* əvəzliyini türk dilinə eyni ilə kalka yolu ilə “tərcümə” edərsə, o zaman səhvə yol verər. Belə ki, türk dilində *öz* sözü *həqiqi, əsl* kimi tərcümə edilir. Əlbəttə, mənanın bu cür təhrifə yol verilməməsi tərcüməçi üçün ən aktual problemlərdən biri olmalıdır.

Türkçədə kendi zamirinin çekimlenmesi

Kişi	Kendi	Şəxs	Öz
1. Tekil Kişi (Ben)	Kendi-m	I şəxsin təkisi	Öz-üm
2. Tekil Kişi (Sen)	Kendi-n	II şəxsin təkisi	Öz-ün
3. Tekil Kişi (O)	Kendi-si	III şəxsin təkisi	Özü
1. Çoğul Kişi (Biz)	Kendi-lerimiz	I şəxsin cəmi	Öz-ümüz
2. Çoğul Kişi (Siz)	Kendi-leriniz	II şəxsin cəmi	Öz-ünüz
3.Çoğul Kişi (Onlar)	Kendi-leri	III şəxsin cəmi	Öz-ləri

Türk dilindən Azərbaycan dilinə və Azərbaycan dilindən türk dilinə tərcümə zamanı qarşıya çıxan sintaktik problemlərdən biri də sual cümlələrinin tərcüməsi ilə bağlıdır. Əgər Azərbaycan dilində intonasıya sual cümləsinin əmələ gəlməsində iştirak edərsə, türk dilində belə bir hal mövcud deyil. Türk dilində sual cümlələrinin əmələ gəlməsi zamanı ya sual əvəzliyi və ya

sual ədatı iştirak edir. Azərbaycan dilində intonasiya ilə qurulan sual cümləsinin türk dilində qarşılığını vermək üçün sual ədatı olan *mi*⁴ dən istifadə edilir.¹⁵⁰ İndi isə bunun bir neçə nümunəsini göstərək. Məsələn:

Sən şagirdsən. -> *Sən şagirdsən?* .-> *Sen öğrenci misin?*

O sabah gələcək. .-> *O sabah gələcək?* .-> *O yarın mı gelecek?* .-> *O yarın gelecek mi?* -> *O mu yarın gelecek?*

Burada biz fikrimizi biri ismi, digəri feili olmaqla iki cümlə konstruksiyası üzərində izah etməyə çalışdıq. Belə ki, birinci ismi cümlə nümunəsində ilk əvvəl sadə təsdiqdə olan cümlə, ikinci də sual intonasiyası ilə sadə təsdiq cümləsinin sual konstruksiyalı sual cümləyə dönüşməsi, üçüncüdə isə türk dilində sual ədatı “*mi*” nin müvafiq şəxs sonluları qəbul edərək dəyişməsi ilə verilən sual cümləsi əks olunmuşdur.

Bənzər nümunələr türk və Azərbaycan dillərində çoxsaylıdır. Belə ki, istənilən Azərbaycan dilindəki təsdiq cümləsini sual intonasiyasının yardımı ilə sual cümləsinə verdiyiiz nümunədəki kimi dəyişmək olar, ancaq bənzər hal türk dilinin qrammatikası üçün xarakterik deyil.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz nümunədə feili cümlədə məntiqi vurğu problemi ilə rastlaşırıq. Belə ki, türk dilindən Azərbaycan dilinə və Azərbaycan dilindən türk dilinə tərcümə zamanı məntiqi vurğu da sintaktik aspektdən problem törədən məsələlərdən biridir. Bildiyimiz kimi, məntiqi vurğu cümlədə xəbərdən öncə gələrək, diqqəti cəlb edən, söz üzərində cümlə üzvü üzərində dayanır. Eyni zamanda, intonasiyanın köməyi ilə cümlədə məntiqi vurğunun yerini dəyişmək, beləliklə də hər hansı bir cümlə üzvünün aktuallığını önə çıxarmaq mümkündür.

¹⁵⁰ Əsgər Rəsulov. “Tərcümə nəzəriyyəsi və təcrübəsi”. Bakı. 2015. səh 102

Yuxarıdakı feili cümlədə əgər məntiqi vurğu O sözünün üzərindədirsə, məntiqi vurğu ondan sonra, sabah sözünün üzərindədirsə, məntiqi vurğu sabah sözündən sonra, məntiqi vurğu gələcək feilinin üzərindədirsə, məntiqi vurğu müvafiq olaraq cümlənin xəbəri qismində çıxış edən bu sözdən sonra gələcəkdir.

Məntiqi vurğunun cümlə içərisində yer dəyişməsi qarşı tərəfə əsas diqqətin hansı məsələ üzərində cəlb edilməsi baxımından əhəmiyyətlidir.

Bildiyimiz kimi, Türkiyə türkcəsi üçün uzun cümlələr xarakterikdir. Türk dilində cümlələr adətən bir neçə sətir davam edir. Cümlələrin bu qədər uzanması şifahi tərcümə ilə məşğul olan mütərcimin də diqqətinin dağılmasına səbəb ola bilər. Bu zaman şifahi tərcümə ilə məşğul olan şəxslərin cümlənin axıcılığını dayandırmadan, müsahibin danışdığındakı xəbərləri və mübtədaları seçməklə həmin fikiri sürətli şəkildə danışan şəxslə bərabər qarşı tərəfə ötürməyi məsləhət görürlər.

Bənzər metoddan eyni zamanda yazılı tərcümə ilə məşğul olan şəxslər də yararlanırlar. Əgər tərcümə ediləcək mətnin həcmi böyükdürsə, o zaman tərcüməçi məna təhrifindən yayınmaqla cümləni bir neçə hissələrə ayıraraq, ayrı-ayrı müstəqil cümlələr şəklində tərcümə edə bilər. Burada diqqət yetiriləsi məqam tərcümə prosesində qrammatik səhvlərə yol verməmək və məna təhrifi olmadan, mümkün əlavə və qısaltmalardan uzaqlaşmaqla fikri doğru şəkildə qarşı tərəfə bildircəkdir. Əlbəttə bütün bunlar tərcüməçidən geniş söz bazası, fikrini düzgün ifadə edə bilmək bacarığı, şifahi tərcümə ilə məşğul olan şəxslərdən isə sürətli düşünüb, cəld və səhsiz tərcümə edə bilmək qabiliyyəti tələb edir.

Türk dilindən Azərbaycan dilinə və Azərbaycan dilindən türk dilinə tərcümə prosesində qarşıya çıxan sintaktik problemlərdən biri də ixtisarlarla bağlıdır. Belə ki, bəzən mətnin bir hissəsi verilərkən mətndəki qısaltmaları anlamaq mümkün olmur. Bu zaman mənanın anlaşılması üçün mətnin tamamına ehtiyac

duyulur. Bu problem istər Azərbaycan dilindən türk dilinə, istər-sə də türk dilindən Azərbaycan dilinə tərcümə edilən əsərlərin küllüsü üçün eynidir. Bəzən tərcümə əsnasında qarşımıza çıxan qısaltmalar heç bir türk dilinə mənsub olan söz deyil.

Məsələn:

Şirkətin CEO'su bu yıl işçi maaşların azam yapacağını açıqladı.

Şirkətin rəhbəri bu il işçilərin əmək haqlarını artıracığını bəyan etdi.

Burada türk dilli nümunədə göstərilən CEO qısaltmasının Azərbaycan dilindəki qarşılığı şirkət müdiri söz birləşməsidir. Ancaq qəribə məqam ondan ibarətdir ki, bu qısaltma CEO heç türk dilinin sözlərindən ibarət deyil. CEO ifadəsi ingilis sözlərinin qısaltmasından əmələ gəlmiş və açıq forması Chief Executive Officerdir.

Bu ifadənin türk dilində açıq formada yazılışı isə İcra Kurulu Başkanı ifadəsidir. Göründüyü kimi, qısaltmalar heç də hər zaman dilin öz daxili imkanları hesabına əmələ gələn sözlərdən ibarət olmur. Bu zaman tərcüməçi ona qaranlıq qalan hər hansı bir qısaltma ilə üzləşdiyi zaman dərhal internet resurslardan istifadə etməli, özü üçün qısalmanın açıqlamasını əldə etməyə cəhd göstərməyə çalışmalıdır. Əslə ingiliscə olan ancaq qısaltma şəklində türk dilində işlədilən bu cür nümunələrin sayı çoxdur. Bunun yanında qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan dilində əcnəbi köklü sözlərin qısaltmaları əcnəbi dildə deyil, Azərbaycan dilindəki qısaltmalarına müvafiq sürətdə əmələ gələn qısaltma şəklində yazılır. Bu da Azərbaycan və türk dilləri arasında qısaltmaların da sintatik aspektdən problemlərindən biri kimi nəzərdən keçirilə bilər. İndi isə əcnəbi, ələlxüsus ingilis dilindən türk dilinə keçən qısaltmlarla və onların əcnəbi dildəki qarşılıqlarına nəzər salaq:

Müasir Türk dili: Tərcümənin linqvistik problemləri

AAFSE	bk. GAMHK (Allied Air Forces Southern Europe)
ABS	Motorlu taşıtlarda fren sistemi (Antilock Braking System)
ACU	bk. ATB (Asian Clearing Union)
ADFD	bk. ADKF (Abu Dhabi Fund For Development)
ADSL	Asimetrik sayısal abone hattı (Asymmetric Digital Subscriber Line)
AFP	bk. FBA (Agence France Press)
age.	Adı geçen eser
AI	bk. UAT (Amnesty International)
AID	bk. UKA (Agency for International Development)
AIDS	Edinilmiş bağışıklık yetersizliyi belirtisi (Acquired immune deficiency syndrome) bu termin AIDS şəklində bizim dildə işlənsə də QİÇS (Qazanılmış İmmun Çatışmamazlığı Sendromu) şəklində də tərcümə edilə bilər.
ant.	Antropoloji
AMEX	bk. AB (American Stock Exchange)
AP	ABD Haber Ajansı (Associated Press)
APEC	bk. APEİB (Asia Pacific Economic Cooperation)
ASEAN	bk. GAUT
BAT	bk. TBB (The Banks Association of Turkey)
BBC	İngiliz Radyo Televizyon Kurumu (British Broadcasting Corporation)
BCG	Verem aşısı (Bacillus Calmette Guèrin)
BERD	bk. AİKB (European Bank for Reconstruction and Development)
BIS	bk. UÖB (Bank for International Settlements)
BOAD	bk. BAKB
BSEC	bk. KEİ (Black Sea Economic Cooperation Pact)
BUE	bk. ABB (Bank of Union European)
CACM	bk. OAOP (Central American Common Market)

CDB	bk. KKB (Caribbean Development Bank)
CDH	bk. AİHAD (Cour Européenne des Droits de l'Homme)
CAO	bk. SHÖ (Civil Aviation Organization)
CARICOM	bk. KTOP
CC	Konsolosluk birimi (Corps Consulaire)
CE	bk. AK (Council of Europe)
CEAP	bk. APIİB (Asia Pacific Economic Cooperation)
CECA	bk. AKÇT (European Coal and Steel Community)
CEDH	bk. AİHM (European Court of Human Rights)
CEE	bk. AET (European Economic Community)
CEI	bk. BDT (Commonwealth of Independent States)
CENTO	bk. MAÖ (Central Treaty Organization)
CERN	bk. ANAM (Conseil européen pour la recherche nucléaire, European Organization for Nuclear Research)
CIA	bk. MHAT (Central Intelligence Agency)
CIF	Maliyet-sigorta-navlun (cost, insurance, freight)
CIJ	bk. UAD (International Court of Justice)
CIOS	bk. UBOK (Conseil International pour l'Organisation Scientifique)
CIS	bk. BDT (Commonwealth of Independent States)
CJCE	bk. ATAD (European Court of Justice)
CMEA	bk. KEYK (Council for Mutual Economic Aid)
CNRS	bk. UBAM (Centre National de la Recherche Scientifique)
COMCEC	bk. İSEDAK (Standing Committee for Economic and Commercial Cooperation of the Organization of the Islamic Conference)
COMECON	bk. KEYK (Council for Mutual Economic Aid)
COMESA	bk. GDAOP (Common Market For Eastern and Southern Africa)
CTC	bk. UŞM (Center on Transnational Corporations)
DDT	Böcek öldürücü (Dichloro-diphenol-trichloro-ethane)
DVD	bk. SYD (Digital Versatile Disc)
EADB	bk. DAKB (East African Development Bank)
EAEC	bk. AAET (European Atomic Energy Community)

Müasir Türk dili: Tərcümənin linqvistik problemləri

EAGGF	bk. ATYGF (European Agricultural Guidance and Guarantee Fund)
EBRD	bk. AİKB (European Bank for Reconstruction and Development)
EBU	bk. AYB (European Broadcasting Union)
EBWE	bk. AİKB (European Bank for Reconstruction and Development)
EC	bk. AT (European Community)
ECB	bk. AMB (European Central Bank)
ECE	bk. BMAEK (United Nations Economic Commission for Europe)
ECHR	bk. AİHM (European Court of Human Rights)
ECJ	bk. ATAD (European Court of Justice)
ECLA	bk. LAKEK (The Economic Commission for Latin America and Caribbean)
ECOWAS	bk. BADET (Economic Community of West African States)
ECSC	bk. AKÇT (European Coal and Steel Community)
EEC	bk. AET (European Economic Community)
EEG	Beyin akım grafiği (Elektroensefalogram)
EFT	Bankalar arası para aktarımı (Electronic fond transfer)
EFTA	bk. ASTB (European Free Trade Area/Association)
EGMR	bk. AİHM (European Court of Human Rights)
EIB	bk. AYB (European Investment Bank)
EKG	Kalp akım grafiği (Elektrokardiyogram)
EMG	Kas akım grafiği (Electromyographie)
EMI	bk. APE (European Monetary Institute)
EMU	bk. AİPB (European Monetary Union)
EPA	bk. APÖ (European Parliamentary Association)
EPU	bk. AÖB (European Payments Union)
ERDF	bk. ABKF (European Regional Development Fund)
ESA	bk. AUA (European Space Agency)
ESF	bk. ASF (European Social Fund)
EU	bk. AB (European Union)
EuGH	bk. ATAD (European Court of Justice)

EURATOM	bk. AAET (European Atomic Energy Community)
EWG	bk. AET (European Economic Community)
FAO	bk. GTÖ (United Nations Food and Agricultural Organization)
FBI	bk. FAB (Federal Bureau of Investigation)
FIBA	bk. UBF (Fédération Internationale de Basketball Association)
FIDE	bk.USF (Fédération Internationale des Échecs)
FIFA	bk. UFF (Fédération Internationale de Football Association)
FILA	bk. UAGF (Fédération Internationale des Luttes Associées)
FIR	Uçuş hattı düzenlemesi (Flight Information Region)
FILA	bk. UAGF (Fédération Internationale des Luttes Associées)
FM	Frekans modülasyonu (Frequency Modulation)
Fob	Malın belirlenen limanda gemi üzerindeki teslim fiyatı (free on board)
FRB	bk. AMB (Federal Reserve Bank)
FTAA	bk. ASTB (Free Trade Area of the Americas)
GUS	bk. BDT (Commonwealth of Independent States)
HABITAT	Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Konferansı (Centre for Human Settlements)
HDD	Ana bellek sürücüsü (Hard Disk Drive)
HIV	AIDS hastalığına neden olan virüs (Human Immunodeficiency Virus)
IAAF	bk. UAAF (International Amateur Athletic Federation)
IAEA	bk. UAEA (International Atomic Energy Agency)
IATA	bk. UHTB (International Air Transport Association)
IBEC	bk. UEİBB (International Bank for Economic Corporation)
IBRD	bk. UİKB (International Bank for Reconstruction and Development)
ICAO	bk. USHÖ (International Civil Aviation Organization)

Müasir Türk dili: Tərcümənin linqvistik problemləri

ICC	bk. UTO (International Chambers of Commerce)
ICIC	bk. UHİK (Islamic Committee of the International Crescent)
ICJ	bk. UAD (International Court of Justice)
ICRC	bk. UKK (International Committee of the Red Cross)
ICSID	bk. UYAÇM (International Center of the Settlement of Investment Disputes)
IDA	bk. UKA (International Development Agency)
IDB	bk. İKB (Islamic Development Bank)
IEA	bk. UEA (International Energy Agency)
IFAD	bk. UTKF (International Fund for Agricultural Development)
IFC	bk. UFK (International Finance Corporation)
IFOAM	bk. UETHF (International Federation of Organic Agriculture Movements)
IGH	bk. UAD (International Court of Justice)
IMF	bk. UPF (International Monetary Fund)
IMO	bk. UDÖ (International Maritime Organization)
ILO	bk. UÇÖ (International Labor Organization)
IOC	bk. UOK (International Olympic Committee)
IPI	bk. UBE (International Press Institute)
IRO	bk. UMT (International Refugee Organization)
ISBN	Uluslararası standart kitab numarası (International Standard Book Number)
ISMN	Uluslararası standart müzik numarası (International Standard Music Number)
ISO	bk. USÖ (International Organization for Standardization)
ISSN	Uluslararası standart dizi numarası (International Standard Serial Number)
ITO	Birleşmiş Milletler Uluslararası Ticaret Birliği (International Trade Organization)
ITC	bk. UTM (International Trade Center)
IWF	bk. UPF (International Monetary Fund)
JAL	bk. JHY (Japan Airlines)

KGB	Sovyet Gizli Haber Alma Teşkilatı (Komitet Gossudarrstvennoi Bezopastnosti)
LAFTA	bk. LASTB (Latin America Free Trade Area)
LAIA	bk. LABB (Latin American Integration Association)
LPG	Sıvılaştırılmış Petrol Gazı (Liquified Petroleum Gas)
NAFTA	bk. KASTB (North American Free Trade Area)
NASA	Amerikan Ulusal Havacılık ve Uzay Araştırmaları Merkezi (National Aeronautics and Space Administration)
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı (North Atlantic Treaty Organization)
NOTAM	Havacılar ve denizciler için uyarı bildirimi (Notice to Airmen)
OACI	bk. USHÖ (International Civil Aviation Organization)
OAE	bk. ABÖ (Organization of African Unity)
OAPEC	bk. PİEAÜÖ (Organization of Arab Petroleum Exporting Countries)
OAU	bk. ABÖ (Organization of African Unity)
OCDE	bk. EİBKT (Organization for Economic Cooperation and Development)
OCI	bk. İKÖ (Organization of the Islamic Conference)
OECD	bk. EİBKT (Organization for Economic Cooperation and Development)
OEEC	bk. AEİBÖ (Organization for European Economic Cooperation)
OIC	bk. İKÖ (Organization of the Islamic Conference)
OIEC	bk. UİİBÖ (Organization for International Economic Cooperation)
OMC	bk. DTÖ (World Trade Organization)
OMI	bk. UDÖ (International Maritime Organization)
OPEC	bk. PİEÜT (Organization of Petroleum Exporting Countries)
OPEP	bk. PİEÜT (Organization of Petroleum Exporting Countries)

Müasir Türk dili: Tərcümənin linqvistik problemləri

OSZE	bk. AGİT (Organisation für Sicherheit und Zusammenarbeit in Europa)
OUA	bk. ABÖ (Organization of African Unity)
PEN	bk. UYB (International Association of Poets, Playwrights, Editors, Essayists and Novelists)
RAM	Bilgisayarda okunabilir ve yazılabilir bellek (Random Access Memory)
RC	Kızılhaç (Red Cross)
RCD	bk. KİBİB (Regional Cooperation for Development)
ROM	Bilgisayarda yalnızca okunabilir bellek (Read-Only Memory)
Ro-Ro	Gemiye taşıma indirme bindirme (Rolon-roloff)
SDIF	bk. TMSF (Savings Deposit Insurance Fund)
SMWK	bk. KEİ (Black Sea Economic Cooperation Pact)
SOS	Uluslararası yardım isteme uyarısı (Save Our Souls)
SPA	bk. SUGES (Salus per aquam)
SWIFT	bk. DBAFİT (Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunication)
TAI	bk. THS (Turkish Aerospace Industry)
TASS	Sovyetler Birliđi Telgraf Ajansı (Telegrafnoe Agentstvo Sovetskogo Soyuzu)
TEM	Avrupa Transit Kara Yolu (Trans European Motor Way)
TIR	Uluslararası Kara Yolu Taşımacılığı (Transport International Routier)
TOEFL	Yabancı dil olarak İngilizce testi (Test of English as a Foreign Language)
TURKSTAT	bk. TÜİK (Turkish Statistic Institution)
UE	bk. AB (European Union)
UEFA	bk. AFFB (Union of European Football Associations)
UFO	Tanımlanmamış Uçan Nesne (Unidentified Flying Object)
UHF	Ultra yüksek frekans (Ultra High Frequency)
UN	bk. BM (United Nations)
UNAC	bk. BMÇYT (United Nations Aid to Children)

UNCTAD	bk. BMTKK (United Nations Conference on Trade and Development)
UNCTC	bk. UŞM (United Nations Centre on Transnational Corporations)
UNESCO	bk. BMEBKT (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization)
UNICEF	Birleşmiş Milletler Uluslararası Çocuklara Yardım Fonu (United Nations International Children's Emergency Fund)
UNIDO	bk. BMSKÖ (United Nations Industrial Development Organisation)
UNO	bk. BMT (United Nations Organization)
UNRRA	bk. BMYRİ (United Nations Relief and Rehabilitation Administration)
UPI	bk. UBB (United Press International)
UPU	bk. UPB (Universal Postal Union)
VCD	bk. GYD (Video Compact Disc)
VHF	Çok yüksek frekans (Very High Frequency)
VIP	Çok önemli kişi (Very Important Person)
W	Elektrik güç birimi (Watt)
WACH	bk. BATO (West African Clearing House)
WADB	bk. BAKB (West African Development Bank)
WAP	bk. KED (Wireless Application Protocol)
WCO	bk. DGÖ (World Customs Organization)
WFC	bk. DGK (World Food Council)
WHO	bk. DSÖ (World Health Organization)
WIPO	bk. DFMHÖ (World Intellectual Property Organisation)
WTO	bk. DTÖ (World Trade Organization)

Ancaq bununla yanaşı, türk dilində olan qısaltmaların böyük əksəriyyəti elə türk dilindəki sözlərlə bağlı olur. Məsələn:¹⁵¹

¹⁵¹ www.tdk.gov.tr

Müasir Türk dili: Tərcümənin linqvistik problemləri

AA	Anadolu Ajansı
AAET	Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu
ABB	Avrupa Birliğı Bankası
ABD	Ana bilim dalı
ABGS	Avrupa Birliğı Genel Sekreterliğı
ABKF	Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu
ABÖ	Afrika Birliğı Örgütü
ACÜ	Acıbadem Üniversitesi
AÇSAP	Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Genel Müdürlüğü
ADÜ	Adnan Menderes Üniversitesi
ADYÜ	Adıyaman Üniversitesi
ADKF	Abu Dabi Kalkınma Fonu
AEİBÖ	Avrupa Ekonomik İş Birliğı Örgütü
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AEÜ	Ahi Evran Üniversitesi
AEGM	Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü
AEGM	Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü
AFAD	Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı
AFFB	Avrupa Futbol Federasyonları Birliğı
AFİF	Akaryakıt Fiyat İstikrar Fonu
AGİK	Avrupa Güvenlik ve İş Birliğı Konferansı
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İş Birliğı Teşkilatı
AGM	Ağaçlandırma ve Erozyon Kontrolü Genel Müdürlüğü
AİBÖ	Avrupa İş Birliğı Örgütü
AİBÜ	Abant İzzet Baysal Üniversitesi
AİÇÜ	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
AİHAD	Avrupa İnsan Hakları Adalet Divanı
AİHM	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AKDITYK	Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
AKM	Atatürk Kültür Merkezi

AKPM	Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi
AKUT	Arama Kurtarma Teşkilatı
AK	Avrupa Konseyi
AKB	Afrika Kalkınma Bankası
AKBB	Afrika Kalkınma Bankaları Birliği
AKBİL	Akıllı bilet
AKÇT	Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
AKD	Akdeniz Üniversitesi
ALES	Akademik Personel ve Lisansüstü Eğitimi Giriş Sınavı
AMK	Amerikan Merkez Komutanlığı
ANAM	Avrupa Nükleer Araştırma Merkezi
ANT	Akaryakıt İkmal ve Nato Pol Tesisleri İşletme Başkanlığı
AO	Anonim ortaklık
AOÇ	Atatürk Orman Çiftliği
AÖB	Avrupa Ödemeler Birliği
AÖF	Açıköğretim Fakültesi
APA	Avrupa Para Anlaşması
APB	Avrupa Para Birliği
APE	Avrupa Para Enstitüsü
APF	Arap Para Fonu
APIİB	Asya Pasifik İktisadi İş Birliği
APÖ	Avrupa Parlamenterler Örgütü
APS	Acele Posta Servisi
AREL	İstanbul Arel Üniversitesi
AR-GE	Araştırma geliştirme
ANAÜ	Anadolu Üniversitesi
ASELSAN	Askerî Elektronik Sanayii
ASF	Avrupa Sosyal Fonu
ASİGM	Adli Sicil ve İstatistik Genel Müdürlüğü
ASK	Avrupa Standartlar Komitesi
ASKİ	Ankara Su ve Kanalizasyon İdaresi
ASO	Ankara Sanayi Odası

Müasir Türk dili: Tərcümənin linqvistik problemləri

ASÜ	Aksaray Üniversitesi
AST	Ankara Sanat Tiyatrosu
AŞTİ	Ankara Şehirler Arası Terminal İşletmesi
AT	Avrupa Topluluğu
ATAD	Avrupa Toplulukları Adalet Divanı
ATAM	Atatürk Araştırma Merkezi
ATATÜRK ÜNİ	Atatürk Üniversitesi
ATB	Asya Takas Birliği
ATK	Adli Tıp Kurumu
ATO	Ankara Ticaret Odası
ATÜ	Atılım Üniversitesi
ATYGF	Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu
AUA	Avrupa Uzay Ajansı
AVM	Alışveriş merkezi
AYİM	Askerî Yüksek İdare Mahkemesi
AYM	Anayasa Mahkemesi
BADET	Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu
BAE	Birleşik Arap Emirlikleri
BDDK	Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
BEÜ	Bitlis Eren Üniversitesi
BİB	Bayındırlık ve İskân Bakanlığı
BİK	Basın İlan Kurumu
BM	Birleşmiş Milletler
BMAEK	Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu
BMÇYT	Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Teşkilatı
BMEBKT	Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilatı
BMSKÖ	Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Örgütü
BMT	Birleşmiş Milletler Teşkilatı
BMTKK	Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı
BMYRİ	Birleşmiş Milletler Yardım ve Rehabilitasyon İdaresi

BOREN	Ulusal Bor Araştırma Enstitüsü
BOTAŞ	Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi
BRT	Bartın Üniversitesi
BTF	Başbakanlık Tanıtma Fonu Kurulu
BTK	Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu
BTÜ	Batman Üniversitesi
BÜMKO	Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü
BVÜ	Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi
BYEGM	Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü
CBÜ	Celâl Bayar Üniversitesi
CGS	Uluslararası fizik birimleri sistemi
CİGM	Ceza İşleri Genel Müdürlüğü
CMK	Ceza Muhakemesi Kanunu
CMUK	Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu
CSO	Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası
CTE	Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü
CÜ	Cumhuriyet Üniversitesi
ÇAĞ ÜNİ	Çağ Üniversitesi
ÇAKÜ	Çankırı Karatekin Üniversitesi
ÇASGEM	Çalışma ve Sosyal Güvenlik Eğitim ve Araştırma Merkezi
ÇAYKUR	Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü
ÇED	Çevresel Etki Değerlendirmesi ve Planlama Genel Müdürlüğü
ÇGM	Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışma Genel Müdürlüğü
ÇOMÜ	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
ÇSGB	Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı
ÇUKOBİRLİK	Çukurova Pamuk Tarım Satış Kooperatifleri Birliği
DAGM	Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü
DAKB	Doğu Afrika Kalkınma Bankası
DAP	Doğu Anadolu Projesi
DAT	Doğu Afrika Topluluğu

Müasir Türk dili: Tərcümənin linqvistik problemləri

DB	Dünya Bankası
DBAFİT	Dünya Bankalar Arası Finansal İletişim Topluluğu
DDB	Dernekler Dairesi Başkanlığı
DDY	Devlet Deniz Yolları
DESİYAB	Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası
DEÜ	Dokuz Eylül Üniversitesi
DFİF	Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu
DFMHÖ	Dünya Fikrî Mülkiyet Hakları Örgütü
DGK	Dünya Gıda Konseyi
DGM	Devlet Güvenlik Mahkemesi
DGÖ	Dünya Gümrük Örgütü
DGS	Dikey Geçiş Sınavı
DHMİ	Devlet Hava Meydanları İşletmesi
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
DİE	Devlet İstatistik Enstitüsü
DİYİH	Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Dış İlişkiler ve Yurt Dışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü
DKK	Deniz Kuvvetleri Komutanlığı
DKMP	Doğa Koruma ve Millî Parklar Genel Müdürlüğü
DLH	Demiryollar Limanlar ve Hava Meydanları İnşaatı Genel Müdürlüğü
DMİ	Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü
DMO	Devlet Malzeme Ofisi
DNA	Deoksirübo nükleik asit
DOBGM	Devlet Opera ve Balesi Genel Müdürlüğü
DOÜ	Doğuş Üniversitesi
DÖGM	Din Öğretimi Genel Müdürlüğü
DÖSİM	Kültür ve Turizm Bakanlığı Döner Sermaye İşletmesi Merkez Müdürlüğü
DPB	Devlet Personel Başkanlığı
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı
DPÜ	Dumlupınar Üniversitesi
DSİ	Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü

DSO	Devlet Sanayi Ofisi
DSÖ	Dünya Sağlık Örgütü
DT	Devlet Tiyatroları Genel Müdürlüğü
DTCF	Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
DTM	Dış Ticaret Müsteşarlığı
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
DÜ	Dicle Üniversitesi
Dz. Kuv.	Deniz Kuvvetleri
Dz. Kuv. K.	Deniz Kuvvetleri Komutanı, Komutanlığı
EAT	Eski Anadolu Türkçesi
EBK	Et ve Balık Kurumu Genel Müdürlüğü
EGM	Emniyet Genel Müdürlüğü
EGO	Ankara Belediyesi Elektrik, Gaz, Otobüs İşletmeleri
EĞİTEK	Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü
EİBKT	Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Teşkilatı
EİBÖ	Ekonomik İş Birliği Örgütü
EİEİ	Elektrik İşleri Etüt İdaresi Genel Müdürlüğü
EPDK	Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu
ERDEMİR	Ereğli Demir Çelik Fabrikaları
ERÜ	Erciyes Üniversitesi
ESGM	Esnaf ve Sanatkârlar Genel Müdürlüğü
ESHOT	İzmir Belediyesi Elektrik, Su, Hava Gazı, Otobüs, Tramvay İşletmeleri
ESOGÜ	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
ETKB	Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı
ETOGM	Erkek Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü
EÜAŞ	Elektrik Üretim Anonim Şirketi
FAB	Federal Araştırma Bürosu
FBA	Fransız Basın Ajansı
FİSKOBİRLİK	Fındık Tarım Satış Kooperatifleri Birliği
FSMVÜ	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
GAMHK	Güney Avrupa Müttefik Hava Kuvvetleri
GAP	Güneydoğu Anadolu Projesi

Müasir Türk dili: Tərcümənin linqvistik problemləri

GAPBKİ	GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı
GATA	Gülhane Askerî Tıp Akademisi
GAUT	Güneydoğu Asya Uluslar Topluluğu
GAZÜ	Gaziantep Üniversitesi
GBT	Genel Bilgi Taraması
GDAOP	Güney ve Doğu Afrika Ortak Pazarı
GİB	Gelir İdaresi Başkanlığı
GİGM	Başbakanlık Güvenlik İşleri Genel Müdürlüğü
GOÜ	Gaziosmanpaşa Üniversitesi
GSMH	Gayrisafi millî hasıla
GSÜ	Galatasaray Üniversitesi
GSYH	Gayrisafi yurt içi hasıla
GTÖ	Gıda ve Tarım Örgütü
GYD	Görüntülü yoğun disk
GYTE	Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü
GZK	Gazikent Üniversitesi
HA	Harp Akademisi
HGK	Harita Genel Komutanlığı
HGM	Haberleşme Genel Müdürlüğü
HİTÜ	Hitit Üniversitesi
HKK	Hava Kuvvetleri Komutanlığı
HM	Hazine Müsteşarlığı
HMUK	Hukuk Muhakemeleri Usulü Kanunu
HO	Harp Okulu
HRÜ	Harran Üniversitesi
HSSGM	Sağlık Bakanlığı Hudut ve Sahiller Sağlık Genel Müdürlüğü
HUK	Maliye Bakanlığı Hesap Uzmanları Kurulu Başkanlığı
HÜ	Hacettepe Üniversitesi
Hv. Kuv.	Hava Kuvvetleri
Hv. Kuv. K.	Hava Kuvvetleri Komutanı, Komutanlığı
İGDÜ	İğdır Üniversitesi
İAÜ	İstanbul Aydın Üniversitesi

İBÜ	İstanbul Bilim Üniversitesi
İBÜN	İstanbul Bilgi Üniversitesi
İDBÜ	İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi
İDT	İktisadi Devlet Teşekkülleri
İEGM	İlaç ve Eczacılık Genel Müdürlüğü
İETT	İstanbul Elektrik, Tünel, Tramvay İşletmesi
İEÜ	İzmir Ekonomi Üniversitesi
İGB	Başbakanlık İdareyi Geliştirme Başkanlığı
İGEME	İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi
İGM	İlköğretim Genel Müdürlüğü
İHB	İnsan Hakları Başkanlığı
İKB	İslam Kalkınma Bankası
İKBÜ	İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi
İKÖ	İslam Konferansı Örgütü
İKÜ	İstanbul Kültür Üniversitesi
İKV	İktisadi Kalkınma Vakfı
İLBANK	İller Bankası Genel Müdürlüğü
İMKB	İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
INTERPOL	Uluslararası Cinayet Polisi Komisyonu (International Criminal Police Commission)
İSDEMİR	İskenderun Demir Çelik Fabrikaları
İSEDAK	İslam Konferansı Örgütü Ekonomik ve Ticari İş Birliği Daimî Komitesi
İSG	İş Sağlığı ve Güvenliği Genel Müdürlüğü
İSKİ	İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi
İSKYF	İktisadi ve Sosyal Kalkınma Yatırım Fonları
İSO	İstanbul Sanayi Odası
İŞKUR	Türkiye İş Kurumu
İŞOT	İstanbul Şehirler Arası Otobüs Terminali
İTB	İstanbul Ticaret Borsası
İTG	İç Ticaret Genel Müdürlüğü
İTİCÜ	İstanbul Ticaret Üniversitesi
İTO	İstanbul Ticaret Odası
İTÜ	İstanbul Teknik Üniversitesi

Müasir Türk dili: Tərcümənin linqvistik problemləri

İYTE	İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü
İZTB	İzmir Ticaret Borsası
İZTO	İzmir Ticaret Odası
JGK	Jandarma Genel Komutanlığı
JHY	Japon Hava Yolları (Japan Airlines)
KARDEMİR	Karabük Demir Çelik Fabrikaları
KASTB	Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi
KAÜ	Kafkas Üniversitesi
KBÜ	Karabük Üniversitesi
KED	Kablosuz Erişim Düzenəği
KEGM	Kıyı Emniyeti Genel Müdürlüğü
KEİ	Karadeniz Ekonomik İş Birliğı
KEYK	Karşılıklı Ekonomik Yardım Konseyi
KGM	Adalet Bakanlığı Kanunlar Genel Müdürlüğü
KHK	Kanun hükmünde kararname
KHÜ	Kadir Has Üniversitesi
KİBİB	Kalkınma İçin Bölgesel İş Birliğı
KİT	Kamu İktisadi Teşekkülü
KİYÜ	Kilis 7 Aralık Üniversitesi
KKB	Karayip Kalkınma Bankası
KKGM	Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Koruma ve Kontrol Genel Müdürlüğü
KKK	Kara Kuvvetleri Komutanlığı
KKTC	Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
KLÜ	Kırklareli Üniversitesi
KMS	Kurumlar İçi Merkezi Eleme Sınavı
KMÜ	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
KOBİ	Küçük ve Orta Boy (Ölçekli) İşletme
KOİ	Kamu Ortaklığı İdaresi
KOSGEB	Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı
KOÜ	Kocaeli Üniversitesi
KPDS	Kamu Personeli Yabancı Dil Bilgisi Seviye Tespit Sınavı

KPSS	Kamu Personel Seçme Sınavı
KSDB	Kanserle Savaş Dairesi Başkanlığı
KSGM	Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü
KSÜ	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
KTKB	Karadeniz Ticaret ve Kalkınma Bankası
KTO-KÜ	KTO Karatay Üniversitesi
KTOP	Karayip Topluluğu ve Ortak Pazarı
KTÖGM	Kız Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü
KTÜ	Karadeniz Teknik Üniversitesi
KUGM	Kara Ulaştırma Genel Müdürlüğü
KVMGM	Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü
KYGM	Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü
LABB	Latin Amerika Bütünleşme Birliği
LAKEK	Latin Amerika ve Karayipler Ekonomik Komisyonu
LASTB	Latin Amerika Serbest Ticaret Bölgesi
Kur. Bşk.	Kurmay Başkanı, Başkanlığı
LES	Lisansüstü Eğitim Giriş Sınavı
LYS	Lisans Yerleştirme Sınavı
MAKÜ	Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
MEB	Millî Eğitim Bakanlığı
MEÜ	Mersin Üniversitesi
MGK	Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği
MĞÜ	Muğla Üniversitesi
MİGEM	Maden İşleri Genel Müdürlüğü
MİLE	Millî Emlak Genel Müdürlüğü
MİT	Millî İstihbarat Teşkilatı Müsteşarlığı
MK	Medeni Kanun
MKB	Millî Kütüphane Başkanlığı
MKE	Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu
MKS	Metre-Kilogram-Saat
MKÜ	Mustafa Kemal Üniversitesi
MKYK	Merkez Karar Yönetim Kurulu
MPI	Millî Piyango İdaresi Genel Müdürlüğü

Müasir Türk dili: Tərcümənin linqvistik problemləri

MPM	Millî Produktivite Merkezi
MSB	Millî Savunma Bakanlığı
MSGSÜ	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
MTA	Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü
NEÜ	Nevşehir Üniversitesi
NGÜ	Niğde Üniversitesi
NKÜ	Namık Kemal Üniversitesi
NVİGM	Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü
OAİB	Orta Anadolu İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği
OAOP	Orta Amerika Ortak Pazarı
OBESİD	Okul İçi Beden Eğitimi Spor ve İzicilik Dairesi Başkanlığı
ODTÜ	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
ODÜ	Ordu Üniversitesi
OKAN	Okan Üniversitesi
OKÖNEGM	Okul Öncesi Eğitimi Genel Müdürlüğü
OKÜ	Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
OMÜ	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
ORKÖY	Orman-Köy İlişkileri Genel Müdürlüğü
OSB	Organize Sanayi Bölgesi
Osm. T.	Osmanlı Türkçesi
OYAK	Ordu Yardımlaşma Kurumu
OYEGM	Öğretmen Yetiştirme ve Eğitimi Genel Müdürlüğü
ÖÇKKB	Özel Çevre Koruma Kurumu Başkanlığı
ÖİB	Özelleştirme İdaresi Başkanlığı
ÖÖKGM	Özel Öğretim Kurumları Genel Müdürlüğü
ÖRGM	Özel Eğitim Rehberlik ve Danışma Hizmetleri Genel Müdürlüğü
ÖSGM	Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Ölçüler ve Standartlar Genel Müdürlüğü
ÖSS	Öğrenci Seçme Sınavı
ÖSYM	Ölçme, Seçme ve Yerleştirme Merkezi
ÖTV	Özel tüketim vergisi

ÖYK	Özelleştirme Yüksek Kurulu
ÖYS	Öğrenci Yerleştirme Sınavı
ÖZİ	Özürülüler İdaresi Başkanlığı
ÖZÜ	Özyeğin Üniversitesi
PAÜ	Pamukkale Üniversitesi
PETKİM	Petrokimya Endüstrisi Genel Müdürlüğü
PİEAÜÖ	Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Örgütü
PİEÜT	Petrol İhraç Eden Ülkeler Teşkilatı
PİGM	Petrol İşleri Genel Müdürlüğü
PK	Posta kutusu
PO	Petrol Ofisi
POAŞ	Petrol Ofisi Anonim Şirketi
PTT	Posta ve Telgraf Teşkilatı Genel Müdürlüğü
RK	Rekabet Kurumu
RNA	Ribo nükleik asit
RSHM	Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı
RTÜK	Radyo ve Televizyon Üst Kurulu
SAS	Su Altı Savunma (Komandoları)
SAT	Su Altı Taarruz (Komandoları)
SATEM	Savunma Sanayii ve Teknoloji Eğitim Merkezi
SAÜ	Sakarya Üniversitesi
SB	Sağlık Bakanlığı
SBF	Siyasal Bilgiler Fakültesi
SBS	Seviye Belirleme Sınavı
SDÜ	Süleyman Demirel Üniversitesi
SEFD Bşk.	Millî Savunma Bakanlığı Seferberlik Dairesi Başkanlığı
SEK	Süt Endüstrisi Kurumu Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi
SEKA	Selüloz ve Kâğıt Sanayii Kurumu
SG	Sahil Güvenlik
SGM	Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Sanayi Genel Müdürlüğü
SHÇEK	Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu

Müasir Türk dili: Tərcümənin linqvistik problemləri

SHGM	Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü
SIÜ	Siirt Üniversitesi
SNÜ	Sinop Üniversitesi
SPK	Sermaye Piyasası Kurulu
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği
SSDB	Sağlık Bakanlığı Sıtma Savaş Dairesi Başkanlığı
SSK	Sosyal Sigortalar Kurumu
SSM	Savunma Sanayi Müsteşarlığı
STB	Sanayi ve Ticaret Bakanlığı
STK	Sivil Toplum Kuruluşu
STÖ	Sivil Toplum Örgütü
SUGES	Sudan gelen sağlık
SYD	Sayısal yoğun disk
SYDGM	Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü
ŞEHİR	İstanbul Şehir Üniversitesi
ŞÜ	Şırnak Üniversitesi
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
TAA	Türkiye Adalet Akademisi
TAEK	Türkiye Atom Enerjisi Kurumu
TAGEM	Tarımsal Araştırmalar Genel Müdürlüğü
TAPDK	Tütün ve Alkol Piyasası Düzenleme Kurulu
TARİŞ	Tarım Satış Kooperatifleri Birliği
TAŞ	Türk Anonim Şirketi
TAU	Teknik Araştırma ve Uygulama Genel Müdürlüğü
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCDD	Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları
TCK	Türkiye Cumhuriyeti Karayolları
TCMB	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TCZB	Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası
TDCİ	Türkiye Demir Çelik İşletmeleri
TDİ	Türkiye Denizcilik İşletmeleri
TDK	Türk Dil Kurumu
TEAE	Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü

TEAŞ	Türkiye Elektrik Üretim Anonim Şirketi
TEDAŞ	Türkiye Elektrik Dağıtım Anonim Şirketi
TEDGEM	Teşkilatlanma ve Destekleme Genel Müdürlüğü
TEFE	Toptan eşya fiyatları endeksi
TEİAŞ	Türkiye Elektrik İletim Anonim Şirketi
TEK	Türkiye Elektrik Kurumu
TEMSAN	Türkiye Elektromekanik Sanayii
TETAŞ	Türkiye Elektrik, Ticaret ve Taahhüt Anonim Şirketi
TFF	Türkiye Futbol Federasyonu Başkanlığı
TGC	Türkiye Gazeteciler Cemiyeti
TGM	Kültür ve Turizm Bakanlığı Tanıtma Genel Müdürlüğü
TGS	Türkiye Gazeteciler Sendikası
THA	Türk Haberler Ajansı
THS	Türk Havacılık Sanayii
THSGM	Telif Hakları ve Sinema Genel Müdürlüğü
THY	Türk Hava Yolları
TİGEM	Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü
TİKA	Türk İş Birliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı
TİM	Türkiye İhracatçılar Merkezi
TİSK	Türkiye İşverenler Sendikası Konfederasyonu
TK	bk. BTK (Telekomünikasyon Kurumu)
TKAE	Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
TKF	Toplu Konut Fonu
TKGM	Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü
TKİ	Türkiye Kömür İşletmeleri
TL	Türk lirası
TMMOB	Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği
TMO	Toprak Mahsulleri Ofisi
TMSF	Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu
TMSK	Türkiye Muhasebe Standartları Kurulu
TNCÜ	Tunceli Üniversitesi
TOBB	Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği

Müasir Türk dili: Tercümanın linqvistik problemleri

TOBB ETÜ	TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi
TODAİE	Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü
TOKİ	Toplu Konut İdaresi Başkanlığı
TÖMER	Türkçe Öğretim Merkezi
TP	Türk Petrolleri
TPAO	Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TPE	Türk Patent Enstitüsü
TR	Türkiye
TRGM	Tarım Reformu Genel Müdürlüğü
TRKGM	Tüketicinin ve Rekabetin Korunması Genel Müdürlüğü
TRS	Toros Üniversitesi
TRT	Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu
TSE	Türk Standartları Enstitüsü
TSİ	Türkiye saati ile
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
TSKB	Türkiye Sınai Kalkınma Bankası
TT	Türkiye Türkçesi
TTB	Türk Tabipleri Birliği
TTKB	Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı
T TOK	Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu
TUBİM	Türkiye Uyuşturucu ve Uyuşturucu Bağımlılığını İzleme Merkezi
TUS	Tıpta Uzmanlık Eğitimi Giriş Sınavı
TÜ	Trakya Üniversitesi
TÜBA	Türkiye Bilimler Akademisi
TÜBİTAK	Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu
TÜDEMSAŞ	Türkiye Demiryolu Makineleri Sanayii Anonim Şirketi
TÜFE	Tüketici fiyatları endeksi
TÜGEM	Tarımsal Üretim ve Geliştirme Genel Müdürlüğü
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
TÜLOMSAŞ	Türkiye Lokomotif ve Motor Sanayii Anonim Şirketi

TÜPRAŞ	Türkiye Petrol Rafinerileri Anonim Şirketi
TÜRDOK	Türkiye Dokümantasyon Merkezi
TÜRKAK	Türk Akreditasyon Kurumu
TÜRKİYE KOOP	Türkiye Millî Kooperatifler Birliği
TÜRKKOOP	Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliği
TÜRSAT	Türksat Uydu Haberleşme Kablo TV ve İşletme Anonim Şirketi
TÜRKŞEKER	Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi
TÜRSAB	Türkiye Seyahat Acenteleri Birliği
TÜTAV	Türk Tanıtma Vakfı
TÜVASAŞ	Türkiye Vagon Sanayii Anonim Şirketi
TYDTA	Türkiye Yatırım Destek ve Tanıtım Ajansı Başkanlığı
TZDK	Türkiye Zırai Donatım Kurumu
TZOB	Türkiye Ziraat Odaları Birliği
UA	Avrupa Birliği Eğitim ve Gençlik Programları Merkezi Başkanlığı
UAAF	Uluslararası Amatör Atletizm Federasyonu
UAD	Uluslararası Adalet Divanı
UAEA	Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı
UAGF	Uluslararası Amatör Güreş Federasyonu
UAT	Uluslararası Af Teşkilatı
UBAK	Ulaştırma Bakanlığı
UBAM	Ulusal Bilimsel Araştırma Merkezi
UBB	Uluslararası Basın Birliği
UBE	Uluslararası Basın Enstitüsü
UBF	Uluslararası Basketbol Federasyonu
UBOK	Uluslararası Bilimsel Organizasyon Konseyi
UÇÖ	Uluslararası Çalışma Örgütü
UDÖ	Uluslararası Denizcilik Örgütü
UEA	Uluslararası Enerji Ajansı
UEİBB	Uluslararası Ekonomik İş Birliği Bankası

Müasir Türk dili: Tərcümənin linqvistik problemləri

UETHF	Uluslararası Ekolojik Tarım Hareketleri Federasyonu
UFF	Uluslararası Futbol Federasyonu
UFK	Uluslararası Finansman Kurumu
UHİK	Uluslararası Hilal İslam Komitesi
UHTB	Uluslararası Hava Taşımacılığı Birliği
UİİBÖ	Uluslararası İktisadi İş Birliği Örgütü
UİKB	Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası
UKA	Uluslararası Kalkınma Ajansı
UKK	Uluslararası Kızılhaç Komitesi
UMT	Uluslararası Mülteci Teşkilatı
UOK	Uluslararası Olimpiyat Komitesi
UÖB	Uluslararası Ödemeler Bankası
UPB	Uluslararası Posta Birliği
UPF	Uluslararası Para Fonu
USAŞ	Uçak Sanayi Anonim Şirketi
USF	Uluslararası Satranç Federasyonu
USHÖ	Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü
USÖ	Uluslararası Standartlar Örgütü
UŞM	Ulusötesi Şirketler Merkezi
UTKF	Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu
UTM	Uluslararası Ticaret Merkezi
UTO	Uluslararası Ticaret Odası
UYAÇM	Uluslararası Yatırım Anlaşmazlıkları Çözüm Merkezi
UYB	Uluslararası Yazarlar Birliği
ÜAK	Üniversitelerarası Kurul Başkanlığı
ÜDS	Üniversitelerarası Kurul Yabancı Dil Sınavı
ÜFE	Üretici fiyatları endeksi
VDMK	Varlığa Dayalı Menkul Kıymetler
YDK	Yüksek Denetleme Kurulu
YDS	Yabancı Dil Sınavı
YEÖGM	Yurt Dışı Eğitim Öğretim Genel Müdürlüğü
YİBF	Yardım ve İş Birliği Fonu

YÖGM	Milli Eğitim Bakanlığı Yükseköğretim Genel Müdürlüğü
YÖK	Yükseköğretim Kurulu
YÖS	Yabancı Uyruklu Öğrenci Sınavı
YSE	Yol, Su, Elektrik Genel Müdürlüğü
YSK	Yüksek Seçim Kurulu
YTL	Yeni Türk lirası
YURTKUR	Yükseköğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu
YYÜ	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
ZKÜ	Zonguldak Karaelmas Üniversitesi
ZMO	Ziraat Mühendisleri Odası

Bununla yanaşı, bir neçə türk dilində qısaltmalar vardır ki, bunlardan ilk öncə birini daha sonra buna bənzər bir neçə digər nümunəni də nəzərdən keçirək. Məsələn:

AB->Adalet Bakanlığı->Ədliyə Nazirliyi

AB->Amerika Borsası->Amerikan birjası

AB->Avrupa Birliğı->Avropa İttifaqı

Göründüyü kimi, türk dilində verilən AB qısaltması əgər əvvəl hər hansı açıqlayıcı məlumat verilməmişdirsə o zaman tərcüməçinin doğru variant tapması bir qədər çətindir. Bu zaman əgər qısaltmanın mənası müəyyənləşdirilməzsə, o zaman tərcümə prosesində sintaktik aspektdən problem olar.

Digər tərəfdən əgər tərcüməçi türk dilində verilən qısaltmanın mənasını açmadan olduğu kimi kalka üsulu ilə “tərcümə” edərsə, o zaman nöqsana yol vermiş olar. Çünki, məsələn yuxarıda göstərdiyimiz AB qısaltmasının əgər konteks daxilində mənası Avropa İttifaqıdırsa bu zaman Azərbaycan dilinə türk dilindəki AB qısaltmasının qarşılığı Aİ olmalıdır. Ancaq yenə də tərcüməçi qısaltmanın mənasını tərcümə prosesində göstərməlidir.

Yuxarıda göstərdiyimiz əsl əcnəbi olan sözlərdən düzəlmiş, türk dilinə əcnəbi dildəki qısaltmalarıyla keçmiş, variantları müxtəlif daha bir neçə nümunə göstərək:

Müasir Türk dili: Tərcümənin linqvistik problemləri

AMB	1. Amerika Merkez Bankası 2. Avrupa Merkez Bankası
ASTB	1. Amerika Serbest Ticaret Bölgesi 2. Avrupa Serbest Ticaret Birliđi
AÜ	1. Ankara Üniversitesi 2. Ardahan Üniversitesi
AYB	1. Avrupa Yayın Birliđi 2. Avrupa Yatırım Bankası
B	1. Batı 2. Bay
BÜ	1. Bahçeşehir Üniversitesi 2. Başkent Üniversitesi 3. Bilecik Üniversitesi 4. Bingöl Üniversitesi 5. Boğaziçi Üniversitesi 6. Bozok Üniversitesi
CD	1. Kordiplomatik (Corps Diplomatique) 2. bk. YD (Compact Disc)
CIP	1. Taşıma ve sigorta bedeli ödenmiş olarak teslim. 2. Ticaretle uğraşan önemli kişiler (Commercially Important Person)
ÇÜ	1. Çankaya Üniversitesi. 2. Çukurova Üniversitesi
ÇYGM	1. Çevre Yönetimi Genel Müdürlüğü 2. Çıracılık ve Yaygın Eğitim Genel Müdürlüğü
EAC	1. European Association for Cooperation 2. The East African Community
ed.	1. Edebiyat 2. Editör
EÜ	1. Ege Üniversitesi 2. Erzincan Üniversitesi
FÜ	1. Fatih Üniversitesi 2. Fırat Üniversitesi
GB	1. Bilgisayarda bellek birimi (Gigabyte) 2. Güneybatı 3. Gümrük Birliđi
GSGM	1. Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü 2. Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü
GÜ	1. Gazi Üniversitesi 2. Giresun Üniversitesi 3. Gümüşhane Üniversitesi
GSGM	1. Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü 2. Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü
H	1. Hicri 2. Hastane, hastanesi
Hız.	1. Hazret, Hazreti 2. Hizmet, hizmette
İÜ	1. İnönü Üniversitesi 2. İstanbul Üniversitesi
K	1. Kuzey 2. Komutan, komutanlığı

KİK	1. Kamu İhale Kurumu 2. Kamu İktisadi Kuruluşları
KÜ	1. Kastamonu Üniversitesi 2. Kırıkkale Üniversitesi 3. Koç Üniversitesi
Mah.	1. Mahalle, mahallesi 2. Mahkeme, mahkemesi
MAÜ	1. Mardin Artuklu Üniversitesi 2. Muş Alparslan Üniversitesi
MB	1. Maliye Bakanlığı 2. Bilgisayarda bellek birimi (megabyte)
MGM	1. İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü 2. Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü
MÜ	1. Maltepe Üniversitesi 2. Marmara Üniversitesi
MYK	1. Mesleki Yeterlilik Kurumu 2. Mülteciler Yüksek Komiserliği
OGM	1. Orman Genel Müdürlüğü 2. Ortaöğretim Genel Müdürlüğü
SGK	1. Sosyal Güvenlik Kurumu 2. Sahil Güvenlik Komutanlığı
Sn.	1. Sayın. 2. Saniye
SÜ	1. Sabancı Üniversitesi 2. Selçuk Üniversitesi
TBB	1. Türkiye Bankalar Birliği 2. Türkiye Barolar Birliği
THK	1. Türk Hava Kurumu 2. Türk Hukuk Kurumu
TKB	1. Türkiye Kalkınma Bankası 2. Türkiye Kalkınma Bankası Anonim Şirketi Genel Müdürlüğü 3. Türk Kadınlar Birliği
TTK	1. Türk Tarih Kurumu 2. Türkiye Taşkömürü Kurumu
UÜ	1. Ufuk Üniversitesi 2. Uludağ Üniversitesi
VGM	1. Vakıflar Genel Müdürlüğü 2. Verimlik Genel Müdürlüğü
YİGM	1. Bayındırlık ve İskân Bakanlığı Yapı İşleri Genel Müdürlüğü 2. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü
YTÜ	1. Yeditepe Üniversitesi 2. Yıldız Teknik Üniversitesi
YÜ	1. Yalova Üniversitesi 2. Yaşar Üniversitesi

Müasir Türk dili: Tərcümənin linqvistik problemləri

Bununla yanaşı Türk Dil Qurumunda verilmiş qısaltmaları tədqiq edərkən ixtisas, fənn və peşə adlarında da qısaltmaların müşaiyət olunduğunu görə bilərik. Belə ki, qısaltmaları tədqiq edərkən bu qısaltmaların açıqlamasını mütləq ixtisarlara bölümdən tapıb daha sonra tərcüməni həyata keçirmək lazımdır. Türk Dil Qurumunun rəsmi saytında təqdim edilmiş peşə, ixtisas, fənn, millət, hərbi rütbə, terminlər, cəhət, dil adları, beynəlxalq qəbul olunmuş vahidlər, nitq prosesində istifadə olunan bəzi qısaltmaların açıqlaması bu cədvəldə təqdim olunmuşdur.

agm.	Adı geçən makale
agy.	Adı geçən yayın
Alb.	Albay
Alm.	Almanca
anat.	Anatomi
Apt.	Apartman, apartmanı
Ar.	Arapça
ark.	Arkeoloji
Arş. Gör.	Araştırma Görevlisi
As.	Asker, askerî, askerlik
As. İz.	Askerî İnzibat
ASAL	Asker Alma
Asb.	Astsubay
astr.	Astronomi
astrol.	Astroloji
AŞ	Anonim şirket
Atğm.	Asteğmen
atm.	Atmosfer
Av.	Avukat
bağ.	Bağlaç
Bçvş.	Başçavuş
BD	Bilim dalı
BE	Büyükelçi
bit. b.	Bitki bilimi

biy.	Biyoloji
bk.	Bakınız
bl.	Bilişim
Bl.	Bölük
Bn.	Bayan
Bnb.	Binbaşı
bot.	bk. bit. b.
Böl.	Bölüm
bs.	Baskı, basım
Bşk.	Başkan, başkanlık, başkanı, başkanlığı
Bul.	Bulvar, bulvarı
Bulg.	Bulgarca
C	Cilt
Cad.	Cadde, caddesi
Cm	Santimetre
coğ.	Coğrafya
Cos	Kosinüs
Cum. Bşk.	Cumhurbaşkanı, Cumhurbaşkanlığı
çev.	Çeviren
ÇS	Çimento Sanayisi
Çvş.	Çavuş
D	Doğu
Dal	Dekalitre
Dam	Dekametre
db.	Dil bilgisi
Dg	Desigram
dil b.	Dil bilimi
dk.	Dakika
dl	Desilitre
dm	Desimetre
Doç.	Doçent
doğ.	Doğum tarihi
Dr.	Doktor
drl.	Derleyen

Müasir Türk dili: Tərcümənin linqvistik problemləri

dzl.	Düzenleyen
E	Eczane
Ecz.	Eczacı
e.	Edat
ekon.	Ekonomi
EMK	Elektromotor kuvvet
Ens.	Enstitü, enstitüsü
ET	Eski Türkçe
f.	Fiil
F	Fiyat, fiyatı
Fak.	Fakülte
Far.	Farsça
feil.	Feilsefe
fil.	Filoloji, filolojisi
fiz.	Fizik
fizy.	Fizyoloji
FKB	Fizik, kimya, biyoloji
Fr.	Fransızca
G	Gram
G	Güney
GD	Güneydoğu
Gen.	General
geom.	Geometri
gn.	Genel
Gnkur.	Genelkurmay
Gön.	Gönderen
gr.	Gramer
Grt	Groston
hay. b.	Hayvan bilimi
haz.	Hazırlayan
hek.	Hekimlik, hekim, hekimi
hl	Hektolit
hlk.	Halk ağzı
hm	Hektometre

Hs. Uzm.	Hesap Uzmanı
huk.	Hukuk
Hz. öz.	Hizmete özel
İbr.	İbranice
İng.	İngilizce
İÖ	İlköğretim okulu
is.	İsim
İsp.	İspanyolca
işl.	İşleyen
İt.	İtalyanca
J	Jandarma
Jap.	Japonca
jeol.	Jeoloji
Kal	Kalori
KB	Kuzeybatı
KBB	Kulak, Burun, Boğaz
KD	Kuzeydoğu
KDV	Katma değer vergisi
Kg	Kilogram
KHz	Kilohertz
kim.	Kimya
Km	Kilometre
koor.	Koordinasyon
Kor.	Kolordu
Kora.	Koramiral
Korg.	Korgeneral
kr.	Kuruş
krş.	Karşılaştırınız
Kur.	Kurmay
L	Litre
Lat.	Latince
LCV	Lütfen cevap veriniz
Ltd.	Limitet
M	Metre

Müasir Türk dili: Tərcümənin linqvistik problemləri

M	Miladi
Mac.	Macarca
man.	Mantık
mat.	Matematik
Md.	Müdür, müdürlük, müdürlüğü
mec.	Mecaz
MHz	Megahertz
mim.	Mimarlık
min.	Mineraloji
Mm	Milimetre
MÖ	Milattan önce
MR	Manyetik rezonans görüntüleme
MS	Milattan sonra
Müh.	Mühendis, mühendisi, mühendislik
Mür.	Müracaat
müz.	Müzik
No.	Numara
Nö.	Nöbetçi
Nö. Sb.	Nöbetçi subayı
Okt.	Okutman
Onb.	Onbaşı
Opr.	Operatör
Or.	Ordu
Ora.	Oramiral
Ord.	Ordinaryüs
Org.	Orgeneral
Ort.	Ortaklık, ortakları, ortaklığı
öl.	Ölüm tarihi
ör.	Örnek
öz.	Özel
ped.	Pedagoji
Port.	Portekizce
Prof.	Profesör
psikol.	Psikoloji

Rum.	Rumca
Rus.	Rusça
RÜ	Rize Üniversitesi
S	Sayı
s.	Sayfa
sa.	Saat
Sb.	Subay
sf.	Sıfat
SKT	Son kullanma tarihi
Sl.	Slavca
snt.	Santral
Sok.	Sokak
sos.	Sosyoloji
sp.	Spor
Srp.	Sırpça
Ş	Şirket
Şb.	Şube
T	Ton
T.	Türkçe
tar.	Tarih
Tb.	Tabur
tek.	Teknik, teknoloji
tel.	Telefon
telg.	Telgraf
Tğm.	Teğmen
tic.	Ticaret
tiy.	Tiyatro
tlks.	Teleks
tls.	Telsiz
TM	Türk malı
Top.	Topçu
Tug.	Tugay
Tuğa.	Tuğamiral
Tuğg.	Tuğgeneral

Müasir Türk dili: Tərcümənin linqvistik problemləri

Tüm.	Tümen
Tüma.	Tümamiral
Tümg.	Tümgeneral
TV	Televizyon
Uzm.	Uzman
Ü	Üniversite
Üçvş.	Üstçavuş
ünl.	Ünlem
ÜT	Üretim tarihi
Ütg̈m.	Üsteğmen
vb.	Ve başkası, ve başkaları, ve benzeri, ve benzerleri, ve bunun gibi
vd.	Ve devamı, ve digərleri
Vet.	Veteriner
vs.	Vesaire
Y. Mim.	Yüksek mimar
Y. Müh.	Yüksek mühendis
Yay.	Yayını, yayınları
Yb.	Yarbay
YD	Yoğun disk
Yd. Sb.	Yedek subay
YKr	Yeni kuruluş
Yrd. Doç.	Yardımcı Doçent
Yun.	Yunanca
yy.	Yüzyıl
Yzb.	Yüzbaşı
zf.	Zarf
zm.	Zamir
zool.	Zooloji

Bundan başqa heç bir dilin leksik tərkibindəki sözün qısalmasına daxil olmayan, yalnız sözlərin müəyyən hissəsinin qısaltması ilə formalaşan qısaltmalar da mövcuddur. Bu kimi qısaltmalarla aşağıdakı cədvəldə tanış ola bilərik.

EXIMBANK	Türkiye İhracat ve Kredi Bankası
Fak- FukFon	Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fondu
FMVIÜ	Işık Üniversitesi
HACCP	Kritik Kontrol Noktalarında Tehlike Analizi
HAVAŞ	Hava Alanları ve Yer Hizmetleri Genel Müdürlüğü
MASAK	Mali Suçları Araştırma Kurulu Başkanlığı
MOBESE	Bölgesel Güvenlik Sistemi (Mobil Elektronik Sistem Entegrasyonu)
MOSSAD	İsrail Gizli Haber Alma Örgütü

Yuxarıda göstərdiyimiz misallar Azərbaycan dilindən türk dilinə və türk dilindən Azərbaycan dilinə tərcümə prosesində qarşıya çıxan problemlər idi. Öz növbəsində tərcüməçinin qarşısında duran vəzifə problemləri aşkara çıxarmaq və onların həlli yolunu həyata keçirməkdir.

Son olaraq Muharrem Erginin Türkiyə türkcəsi ilə Azərbaycan türkcəsi arasındakı fərqlərin əmələ gəlməsi ilə bağlı görüşlərini nəzərdən keçirək.¹⁵²

1) Azərbaycan türkcəsi ilə Türkiyə türkcəsi, Əski Anadolu Türkcəsinə daxildir. Belə ki, tarixi inkişaf nəticəsində Türkiyə türkcəsi Osmanlı türkcəsi ilə əvəz olunduğu halda, Azərbaycan türkcəsinə ərəb və fars söz tərkiblərinin daxil olması baş vermişdir. Nəticədə əvvəllər ortaq Əski Türkcəsinin qolları olan bu dillər tarixi inkişaf mərhələsində bir-birindən ayrılmış, ancaq buna baxmayaraq ortaq bəzi xüsusiyyətlərini qoruyub saxlamağı bacarmışlar.

2) Azərbaycan türkcəsi ilə Türkiyə türkcəsi arasında ikinci fərq qəbilədən qaynaqlanan fərqlərdir. Bu Azərilər ilə Osmanlı boylar arasındakı fərqliliklərdir. Hər iki türk boyu Oğuz boyuna

¹⁵² Muharrem Ergin. "Azeri Türkçesi". İstanbul, 1971. səh 10

daxil qəbilələr olsa da, Azərbaycan boyları Qərbə doğru meyl etmişlər. Dilin başqa bir tərəfə meyl etməsi dildə şivələrin əmələ gəlməsinə səbəb olur. Öz növbəsində, Azərbaycan dili ilə türk dili arasında da fərqliliklərin meydana gəlməsi də kiçik fərqliliklərin ortaya çıxması ilə başlamışdır. Bu fərqliliklər özünü şəxs sonluqlarında, sözlərin hallanmasında, indiki zaman şəkilçisində və s. yerlərdə göstərir.

3) Azərbaycan və türk dilləri arasında fərqliliklərin səbəblərindən biri də Qərb türk şivəsini çıxarmaqla yerdə qalan dialektlərin təsiridir. Bu təsir ən çox Azərbaycan dilində özünü göstərir. Azərbaycan dilinə həm şimal, türk dillərindən həm də cənub türk dillərindən sızmalar, daxil olan sözlər olmuşdur. Bu təsir özünü iki şəkildə göstərmişdir. Bunlardan ilki Azərbaycan ərazisinə şimaldan gələn türk axınları ilə bu dilin dialektlərinin gəlməsi, ikinci olaraq isə Azərbaycan türklərinin cənub və qərb türk qonşuları ilə əlaqələri nəticəsində yazı və dilin lüğət tərkibinin zənginləşməsi olmuşdur. Xüsusilə bu təsir özbək dilinin Azərbaycan ədəbiyyatına XV əsrdə sirayət etməsi ilə bağlıdır. Düzdür, Çağatayca ünsürləri Osmanlı ədəbiyyatında da özünü göstərmişdir. Ancaq bu təsir, Azərbaycan ədəbiyyatındakı qədər olmamışdır. Çağatayca ünsürlərini XV-XVI əsrlər Azərbaycan ədiblərinin, xüsusilə, Nəsimi və Füzulinin əsərlərinin dilində müşahidə etmək mümkündür.

4) Azərbaycan dilində türk dilindən fərqli olaraq İlhanlı izlərinə rast gəlinir. Bu isə öz növbəsində Azərbaycanın qısa bir sürə Moğol işğalı altında olması ilə bağlıdır. Ancaq xalq dilinin tərkibində bu sözlərin sayı o qədər də çox deyil, *lap*, *nökər* bu sözlərə misal ola bilər.

5) Azərbaycan dili ilə türk dilini fərqləndirən xüsusiyyətlər arasında ətraf mühitin də rolu vardır. İstər Azərbaycan türk dili, istərsə Osmanlı dili əhatəsində olduğu xalqlardan müəyyən sözlər almışdır. Osmanlı türkcəsinə Tənzimatdan öncə yunan və italyan dillərindən, Tənzimatdan sonra isə ələlxüsus Qərb dillərindən çoxlu sayda sözlər keçmişdir. Azərbaycan türk dilinə isə

ən çox fars, ərəb və rus dilindən sözlər keçmişdir. Azərbaycan dilində rus soyadlarını əmələ gətirən şəkilçilər hal-hazırda da istifadə olunur. Fars dilindən isə bəzi məhəlli adlar və ki şəkilçisinin işləndiyi məqamları misal göstərmək olar.

Sadalanan bu xüsusiyyətlər müəllifin fikrincə, Azərbaycan türkcəsi ilə Türkiyə türkcəsi arasında sözlərdə fərqliliklərin meydana gəlməsinin başlıca səbəbləridir.

NƏTİCƏ

Müasir türk ədəbi dilindən tərcümə prosesində Azərbaycan, rus və ingilis dillərində qarşıya çıxan problemlər müxtəlifdir. Bu problemlər dillərin fərqli leksik-semantik qruplara daxil olması, müxtəlif dil ailələrinə mənsub olması, qrammatik quruluşda olan diferinsiasiya ilə bağlıdır.

Bəllidir ki, rus və ingilis dilləri eyni flektiv dil qrupuna daxildir. Flektiv dil qrupu isə öz növbəsində, şəkilçilərin sözlün istənilən hissəsinə əlavə olunmaları ilə seçilən dil qrupudur. Belə ki, istər rus, istərsə də ingilis dilində şəkilçilər sözlün həm önünə (prefiks), həm ortasına (infiks), həm də sonuna (suffiks) əlavə oluna bilərlər. Eyni zamanda, flektiv dillərdə vurğusu zəif və güclü olmaqla iki növdür. Əgər aqqlütinativ (iltisəqi) dillərdə vurğu yalnız ola bilərsə, flektiv dillərdə sözdə eyni zamanda zəif və güclü olan iki vurğu da iştirak edir.

Ancaq türk dilləri rus və ingilis dilinin əksinə olaraq aqqlütinativ (iltisəqi) dil qrupuna daxildir. İltisəqi dil qrupun ümumi xarakterik cəhətləri, sözdə vurğunun sonda gəlməsi, sözdə saitlərin ahəng qanuna tabe olması və s.dir. Göründüyü kimi, dilin qrammatik quruluşunda bu kimi köklü fərqlərin olması əlbəttə ki, bu dillər arasındakı tərcümələrdə fərqliliklərin meydana gəlməsinə səbəb olacaqdır.

Bununla yanaşı, əgər rus və ingilis dilləri türk dilinə qarşı yad dil qrupundadırlarsa, Azərbaycan dili türk dili eyni dil qrupunun üzvləridir. Ancaq bu o demək deyil ki, Azərbaycan dilindən türk dilinə və əksinə tərcümə prosesində heç bir problem mövcud deyil. Bu sözlər nə qədər də eyni dil qrupuna daxil olsalar da onların leksik fondu eyni olmadığından, müəyyən sözlərin tərcüməsində fərqliliklər meydana çıxacaqdır. Bununla yanaşı,

eyni zamanda, qrammatik aspektdən də müxtəlif fərqliliklər bu dillər arasında mövcuddur.

Türk dilindən rus və ingilis dillərinə tərcümədə əks istiqamətdə rus, ingilis dillərindən türk dilinə tərcümə zamanı bu dillərin müxtəlif dil ailələrinə mənsubluğu da fərqliliklərin meydana gəlməsinə səbəb olur. Belə ki, rus dili şərq slavyan dillərinə daxildir. Öz növbəsində ingilis dili Hind Avropa dilləri ailəsinin german dil qrupuna daxildir. Ancaq Azərbaycan və türk dilləri eyni dil ailəsinin oğuz qrupu üzvləridir. Azərbaycan və türk dillərinin eyni dil ailəsinə mənsub olması onların lüğət fondundakı sözlərin əksəriyyətinin hər iki dildə mövcudluğuudur. Əlbəttə ki, öz dil qrupuna daxil olan Azərbaycan dili türk dili üçün başqa dil qruplarına daxil olan rus və ingilis dilinə nisbətən daha anlaşılın və dərk ediləndir. Məhz bu səbəbdən Azərbaycan və Türkiyə türklərinin əksəriyyəti gündəlik məişət terminlərini müəyyən səviyyədə qarşılıqlı anlaya bilir.

Bu dillərdən Azərbaycan və türk dillərinin eyni dil ailəsinə mənsub olması, yəni onların qohum dillər olması onlar arasında tərcümədə heç bir problemin meydana gəlməyəcəyi demək deyil. Azərbaycan və türk dilləri, eyni ilə oğuz qrupuna daxil olan özbək, qazax, qırğız dilləri kimi qohum dillər olsa da nəzərə almaq lazımdır ki, hər dil daşıyıcısı öz xalqının xüsusiyyətlərini daşıyır ki, bu xüsusiyyətlər digər etnosda olmaya bilər. Dolayısıyla, qohum dillərdən tərcümə zamanı bəzən fərqli sözlərə və anlaşılması çətin ifadələrdə rast gəlmək mümkündür. Bu isə öz tarixi inkişaf prosesi nəticəsində qohum dillərdən bəzilərinde sözlərin mənası təhrifə uğraması nəticəsində, ilkin məna ilə bağlılığını qismən və ya tam itirilməsi və ya hər hansı bir etnosda mövcud olan söz, ifadə və ya deyim digər etnosda müvafiq qarşılığının olmaması ilə sözün mənasının açılması və müvafiq sözün kalka üsulu ilə dilə köçürülməsi baş verir.

Ümumilikdə götürdükdə Azərbaycan, rus, ingilis dillərindən türk dilində və türk dilindən Azərbaycan, rus, türk və rus dillərinə tərcümə zamanı qarşıya çıxan problemlər, fonetik, lek-

sik-semantik və sintaktik xüsusiyyətlərinə görə bir-birindən fərqlənir. Bu problemlərin meydana gəlməsinə səbəb isə dil daşıyıcılarının müxtəlif etnoslara mənsubluğu və dil quruluşundakı müxtəlif fərqlərlə bağlıdır.

Öz növbəsində, bəhs edilən fonetik, leksik-semantik, sintaktik tərcümə problemlərinin daxilində bəzi həll edilməsi lazım olan problemlər daxildir. Tərcümə zamanı fonetik aspektdə meydana gələn problemlər tərcümə ediləcək və tərcümə edilən dillər arasındakı vurğu, intonasiya, orfoqrafiya, orfoqrafiya, müxtəlif dil daşıyıcılarının dillərində mövcud olan hərf və səs-lərdəki fərqlilik ilə bağlıdır. Belə ki, poetik aspektdə meydana gələn problemlərə dırnaqarası baxmaq olmaz, çünki hərf və səslərin doğru qarşılıqları ilə əvəzlənməməsi cümlədə tərcümə zamanı məna təhrifinə yol verə bilər. Həmçinin vurğunun düzgün deyilməməsi, orfoepik qaydalara tərcümə zamanı əməledilməməsi də şifahi tərcümə zamanı tərcüməçi üçün problem ola bilər. Bütün bu sadalanan amillər tərcümə prosesində fonetik aspektdə cərəyan edən problemlərə qarşı diqqətli olmağımıza səbəbdir.

Eyni zamanda, ingilis, rus, Azərbaycan dillərindən türk dilinə və türk dilindən ingilis, rus və Azərbaycan dilinə tərcümə zamanı qarşıya çıxan leksik semantik problemlərə də diqqət yetirmək lazımdır. Belə ki, tərcümə prosesində qarşıya çıxan leksik-semantik problemləri dedikdə, burada yalançı ekvivalentlər, omonimlər, nisbi sinonimlər, frazeoloji birləşmələr, deyimlər, atalar sözləri sözlərin düzgün qarşılıqları tapılması və s. daxildir. Əgər bir sözün bir neçə lüğəvi mənası varsa, o zaman tərcüməçi ən doğru olanını seçib məna təhrifinə yol vermədən fikri qarşı tərəfə çatdırmalıdır. Tərcüməçinin yalançı dostları, yəni transomonimlər də tərcümə prosesində leksik-semantik baxımdan qarşıya çıxan problemlərdən biridir. Tərcümə prosesində tərcüməçi leksik-semantik problemlərdən qaçmaq üçün ilk növbədə, həm tərcümə etdiyi, həm də tərcümə edilən dillərə yaxından bələd olmalı, izahlı lüğətlə işləməyi bacarmalı, dilin lüğət fondun-

dakı sözlərin mənalrına yaxından bələd olmalı, öz söz bazasını hər gün artırmalıdır.

Bundan başqa, Azərbaycan, ingilis və rus dillərindən türk dilinə, həmçinin türk dilindən, Azərbaycan, ingilis və rus dillərinə tərcümədə qarşıya çıxan sintaktik problemlər də mövcuddur. Tərcümə prosesində qarşıya çıxan sintaktik problemlər kimi söz quruluşu və cümlələrin forması, cümlə daxilində investisiyalaşma prosesi, qısaltmalar və onların doğru tərcümə olunması və s. daxildir.

Son olaraq onu deyə bilərik ki, tərcüməçi qarşısına çıxdığı istənilən problemlə mübarizə aparmaq üçün daima öz üzərində işləməli, özünü təkmilləşdirməli və sözlərin doğru yerdə işlədilməsinə fikir verməlidir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1) Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əlirza oğlu Əliyevin həyat və fəaliyyətinin xronologiyası 1993-2003 (az). Prezident Kitabxanasının saytı. preslib.az. İstifadə tarixi: 2015-03-09. 242 s.

2) Azərbaycan Cumhuriyyəti. Azərbaycan Respublikası Elmlər Akademiyası Tarix İnstitutu. Bakı. 1998. 454 s.

3) Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti. AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu. Bakı. 2004. 728 s.

4) Arif Yunusov. Oğuz qrupu türk dillərində qohumluq terminləri. Bakı. 2010. 152 s.

5) Baba Məhərrəmli. Türk dillərində isim köklərində leksik-semantik inkişaf . Elm və təhsil nəşriyyatı, Bakı, 2012, 400 s.

6) Əhməd Cavad. Seçilmiş əsərləri. Bakı. 2005. 296 s.

7) Əliheydər Orucov . Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. III cild. 672 s.

8) Əsgər Rəsulov. İzahlı türkcə Azərbaycanca yalançı ekvivalentlər lüğəti. Bakı. 2015. 128 s.

9) Əsgər Rəsulov. Tərcümə nəzəriyyəsi və təcrübəsi. Bakı. 2015. 160 s.

10) Fialə Abdullayeva. Peşəkar tərcümənin əsasları. Bakı. 2010. 217 s.

11) Füzuli Əsgərli. Bədii tərcümə prinsipləri. Bakı. 2009. 221 s.

12) Gülsüm Hüseynova. Tat dili leksik fondunun genealoji təhlili. (Azərbaycan tatlarının dilinin materialları əsasında), Elm və təhsil nəşriyyatı, Bakı, 2013, 158 s.

13) Heydər babaya Salam (Tərtibçi: Pənah Xəlilov). Bakı. 1998. 80 s.

14) Xalqımızın deyimləri və duyumları. Bakı. 1986. 392 s.

15) İsmayıl Kazımov. Müasir Türk dillərinin müqayisəli leksikası. II cild. Bakı, 2010, 400 s.

16) İsmayıl Məmmədli, Ənvər Abbasov, Hüseyn Mirzəyev. Türkmənşəli sözlər lüğəti. Bakı. AFPoliqrAF nəşriyyatı, 2017, 360 s.

17) İsrail Abbaslı. Koroğlu (Paris nüsxəsi). Bakı. 2005. 224 s.

18) Qurban Bayramov. Tərcümə sənəti. Bakı. 2008. 251 s.

19) Lamiə Vaqifqızı. Türk və Azərbaycan dillərində sadələşmə. Bakı. 2006. 107 s.

20) Məmmədhüseyn Təhmasib. Aşıq Ələsgər-150. Seçilmiş əsərləri. 2 cildə. I cild. Bakı: Mütərcim, 2010. 488 s.

21) R.Manafoglu, N.Tağısoy, R.Kamal. İzahlı tərcüməşünaslıq terminləri lüğəti. Bakı. 2010. 164 s.

22) Roza Eyvazova. Əfqanıstanda türk mənşəli toponimlər. Bakı, 1995, 244 s.

23) Rüşət Rüstəmov, Əsgər Rəsulov, Cəmilə Rüstəмова. Türkcə-rusca-Azərbaycan dilçilik terminləri lüğəti. Elm və təhsil nəşriyyatı, Bakı, 2010, 162 s.

24) Rüşət Rüstəmov. H. Sadıqov. R. Ağayev. Türkcə Azərbaycanca Rusca sözlük. Bakı. 1994. 224 s.

25) Rüşət Rüstəmov. Türk dili. Bakı. 2007. 308 s.

26) Rüşət Rüstəmov. Türk dilinin sintaksisi. Bakı. 2012. 202 s.

27) Sabir Mustafa. Bədi tərcümədə poetik ekvivalentlər. Bakı. 2010. 287 s.

Türk dilində

28) Adil İzveren. The Reception of the Swiss Civil Code in Turkey, Annales de la Faculte de Droit D'Istanbul. İstanbul. 1956. 204 s.

29) Ahmet Ercilesun. Türk Dünyası Üzerine İncelemeler. Ankara. 1994. 158 s.

30) Ahmet Karadoğan. Türk Lehçeleri Arasında Yapı Eş Değerliği ve Yalancı Eş Değer Yapılar. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara. 2004. 1604 s.

31) Alper Yıldırım. Yeni Atasozleri ve Deyimler Sözlüğü. İstanbul. 2010. 558 s.

- 32) Aslınur Kara. Seçme hikayeler. İstanbul, 2010. 153 s.
- 33) Aymil Doğan. Sözlü Çeviri. Çalışmaları ve Uygulamaları. Ankara. 2003.120 s.
- 34) Bekir Direkçi. Güney Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Arasındaki Yalancı Eş Değerler Türkçesi Arasındaki Yalancı Eş Değerler. İstanbul. 2012. 154 s.
- 35) Berrin Aksoy. Siyaset Dili ve Çevirisi. Durak, Mustafa (Yay. Haz.), Kuramsal ve Uygulamalı Çeviri Sorunları. 3-4 Kasım 2000 Sempozyum Bildirileri. Ankara. 2001. 145 s.
- 36) Çeviri Tarihe Dersi(2000-2009). Yıldız Teknik Üniversitesi. 30.05.2008. 20 s.
- 37) Çikmaz, Selman. Türkçe Anatomi Terimlerinin Etimolojik ve Semantik Açından İncelenmesi. Edirne. 2006. 96 s.
- 38) Derya Oğuz. Tıp Metnler Çeviri Sorunları. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi. Issn: 1307-9581. Nevşehir. 2013. 134 s.
- 39) Doğan M. Büyük Türkçe Sözlük. Pınar Yayınları. İstanbul, 2005. 760 s.
- 40) Dr. Ayfer Altay. Problems and Difficulties Encountered in Translating Legal Texts Between English and Turkish. Illinois. 2002. 12 s.
- 41) Dündar Akünal. Çeviri ve Batılılaşma. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi. II cild. İstanbul. İletişim Yayınları. 1985. 454 s.
- 42) Emin Özdemir. Yasaların Dili (Language of Law), Journal of TDK Dergisi. Ankara. 1969
- 43) Erdem Konur. Azerbaycan turkcesi fonetik özellikler. Çukurova Üniversitesi Türkojoloji Merkezi. 2003. 15 s.
- 44) Ferhat Aslan. Sanal Kültür Ortamında Güncellenen Nasreddin Hoca fıkraları. İstanbul. 2011. 60 s.
- 45) Gözcü Gazetesi. 11 Haziran 2003
- 46) Gülşen Seyhan Alışık. Azerbaycan Türkçesi. Ankara. 2002. 385 s.
- 47) Güneş Acar. Yaban Balı Özgürlük Kokar. Can Sanat Yayınları.İstanbul. 2005. 96 s.
- 48) Haluk F.Gürsel, Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri, Ak Y., İstanbul 1968. 252 s.
- 49) Kenan Akyüz. Encümen-i Daniş. Ankara. 1995. 92 s.

- 50) Mehmet Cem Odacığlu. Tıp Metinlerinin Çevirisine Dikkat Edilmeli. 2005. 159 s.
- 51) Mehmet Fuad Köprülü. Azeri Edebiyatına ait Tetkikler. İstanbul. 1926. 221 s.
- 52) Milli Gazete. 17 Haziran 2010
- 53) Milli Gazete. Arkadaşına Gönder. 6 Mart 2009
- 54) Mine Yazıcı. Çeviribilimin Temel Kavram ve Kuramları. İstanbul. 2005. 215s.
- 55) Muharrem Ergin. Azeri Türkçesi. İstanbul. 1971. 256 s.
- 56) Muharrem Ergin. Dede Korkut Kitabı. I, II cild. TDK Yayınları. Ankara. 1963. 353 s.
- 57) Mustafa Uğurlu. Türk Lehçeleri Arasında Aktarma Meseleleri ve Abay Yolu Romanı. İstanbul. 2000. 80 s.
- 58) Nedim Gürsel. Uygarlık ve Çeviri. Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, II cild. İstanbul, İletişim Yayınları. 1983. 350 s.
- 59) Nuri Akbayer. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Çeviri. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi. II cild. İstanbul. İletişim Yayınları. 1985. 451 s.
- 60) Özkırmırlı dergisi. 1999.səh 218
- 61) Özlem Berk. Çeviribilim Terimcesi. İstanbul. 2005. 145 s.
- 62) Recep Albayrak Hacaloğlu. Azeri Türkçesi Dil Kılavuzu (Güney Azeri Sahası Derleme Deneme Sözlüğü). Ankara. 1992. 360 s.
- 63) Sakine Eruz. Çeviriden Çeviribilimine. İstanbul. Multilingual yayınları. 2003. 355 s.
- 64) Sedat Törel. Medikal ingilizce- Medikal Çeviri. Ankara. 1998. 150 s.
- 65) Selman Çıkmaz. Türkçe Anatomi Terimlerinin Etimolojik ve Semantik Açından İncelenmesi. Edirne. 2006. 121 s.
- 66) Sergül Vural Kaya. Tarihi Değerlendirmeler Işığında Türkiye'de Çeviri Etkinliği. Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi. Mersin. 1 Haziran 2010. səh 96
- 67) Suzan Tokatlı. Türkiye Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesindeki Eş Sesli Kelimeler Üzerine. Erciyes 2004. 126 s.
- 68) Şahin Hatice. Türkçede Ön Ek. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi . 2006. səh 65-77
- 69) Türkçe Sözlük I, Türk Dil Kurumu Yayınları, 9. Baskı, Ankara 1998.2244 s.

70) Yılmaz S., Ziyala M. Anna Ahmatov Ardından. Varlık Yayınları. İstanbul. 2002. 120 s.

71) Zeynep Korkmaz. Kaşkarlı Mahmut ve Oğuz Türkçesi. TDK Yayınları. Ankara. 244 s.

İngilis dilində

72) Bassnett S., Lefevere A. Constructing cultures: essays on literary translation. Clevedon. 1998. 120 s.

73) Bertrand Arthur William Russell. The problems of philosophy. New York .1911. 45 s.

74) Cambridge University Press. Cambridge Advanced Learner's Dictionary. Edinburgh. 2007. 1796 s.

75) Christopher Kasparek. Prus' Pharaoh and Curtin's Translation. The Polish Review, XXXI cild. 1986. 852 s.

76) Cohen, J.M., Translation. Encyclopedia Americana. 1986. vol. 27. 450s.

77) Czeslaw Milosz. The History of Polish Literature. Berkeley University of California Press. 1983. ISBN 0-520-04477-0

78) Frederic Bowers. Linguistic Aspects of Legislative Expressions. Contract between The Public Airport Administration of the Republic of Turkey and Company X. Convention For the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. University of Columbia Press. Vancouver. 1989. 196 s.

79) Gouadec, Daniel, Translation as a Profession, Amsterdam, John Benjamins, 2007, ISBN 978-90-272-1681-6.

80) Greg Wilesmith. Oxford University tabloid newspaper. 11 June 2011

81) Jörn Albrecht: Linguistik und Übersetzung. Tübingen 1973. ISBN 3-484-50063-8.

82) Kelly, L.G. The True Interpreter: a History of Translation Theory and Practice in the West. New York, St. Martin's Press. 1979. ISBN 0-312-82057-7.

83) Marilyn Gaddis Rose. Translation: Agent of Communication (a special issue of Pacific Moana Quarterly, 5:1) Guest Editor. 1980. 81 s.

- 84) Marshall Morris. Translation and the Law. Amsterdam. 1995. 452 s.
- 85) Mattew Dunn. Daily Express. 10 January 2015
- 86) Nihal Yetkin. Partial False Friends in English-Turkish Translations: Diplomatic Texts. 2011. 211 s.
- 87) Oxford University Press. Idioms and Phrasal Verbs. Oxford. 2012
- 88) Oxford University Press. Oxford Wordpower Dictionary English-English-Turkish. Oxford. 2012. ISBN-10: 0194323404
- 89) Oxford University Press. "Oxford Advanced Learner's Dictionary". Oxford. 2010. 2425 s.
- 90) Peter Newman. A Textbook of Translation. London. 1988. 142 s.
- 91) Uwe Muegge. Translation Contract: A Standards-Based Model Solution. Author House publishing. 2005. ISBN 1-4184-1636-3. 420 s.
- 92) Venuti, Lawrence. The Translator's Invisibility. Routledge. 1994. ISBN 0-415-11538-8.

Rus dilində

- 93) Айнель Мешадиева. Грамматический статус и семантика причастий в тюркских языках. Издательство Шуша, Баку, 2017, 236 с.
- 94) Анна Ахматова. Requiem. Мюнхен. 1963. 120 s.
- 95) Анна Ахматова. Реквием. 1939. 112 s.
- 96) Антон Чехов. Дама с собачкой. Москва. 1899. 123 s.
- 97) Антон Чехов. Дама с собачкой. Москва. 1977. 125 s.
- 98) Богочанская Н.Н., Торгашова А.С. Большой русско-турецкий словарь. Москва. 2009. 608 s.
- 99) Болдырев Н. Н. Проблемы исследования языкового знания / Н. Н. Болдырев // Концептуальный анализ языка: современные направления исследования. Москва, 2007. 170 s.

100) Виноградов, В.С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы). Москва. Изд-во Института общего среднего образования РАО. 2001. 300 с.

101) Влахов С. И., Флорин С. П. Непереводимое в переводе. Москва. 2009. 62 с.

102) Гарбовский Н. К. Теория перевода. Москва. 2004. 250 с.

103) Гюльтекин Алиева. Типология глагольных словосочетаний. Издательство Элм и тахсил, Баку, 2015, 160 с.

104) Д.Н. Давлетбаева, Д.А. Хасибулина. Перевод окказиональных фразеологических единиц на примере русской, англоязычной и турецкой прессы. Вестник Казанского государственного университета культуры и искусств. Выпуск № 3 / 2015

105) Меметов И. А. Некоторые особенности перевода с турецкого языка. Филология. Социальные коммуникации. Том 23 (62). № 3. 2010. 230 с.

106) Немировская А.В. Метафора турецкого художественного текста как объект перевода. Вестник Иркутского государственного лингвистического университета. Выпуск № 4 (8) / 2009. 75 с.

107) Новая Газета. 18 Август 2014

108) О. С. Кулагина. О современном состоянии машинного перевода // Математические вопросы кибернетики, вып. 3, М.: Наука, 1991, стр. 5-50. Библиография из 140 названий. ISBN 5-02-014323-5.

109) Ольшанский Д.А. Интерпретация и перевод: задачи читателя. Moskva 2006. 152 с.

110) Райс К. Классификация текстов и методы перевода. Москва. 1978. 230 с.

111) Рецкер. Я. И. Теория перевода и переводческая практика. Москва. 1973. 295 с.

112) Рыбальченко Т.Е. Турецко-русский словарь. Москва. 2009. 693 с.

113) Сафина Г.М. Фразеологизмы с компонентами-космонимами в русском, татарском, английском и турецком языках. Казань. 1998. 310 с.

114) Слепович, В. С. Курс перевода. Минск. 2002. 401с.

115) Якобсон Р. О лингвистических аспектах перевода.
Москва. 1978. 165 с.

İnternet saytları

- 116) www.begin-english.ru/
- 117) www.ceatl.eu/
- 118) www.ceatl.org
- 119) www.cevbir.org.tr/
- 120) www.dersimizingilizce.com/
- 121) www.dic.academic.ru/
- 122) www.dildernegi.org.tr
- 123) www.dilforum.com
- 124) www.edition.cnn.com/
- 125) www.engblog.ru/sounds
- 126) www.englsecrets.ru/
- 127) www.envoc.ru/
- 128) www.esl.fis.edu/
- 129) www.gala-global.org
- 130) www.ingilizcebankasi.com
- 131) www.izhlib.ru
- 132) www.magistra-club.ru
- 133) www.matadornetwork.com
- 134) www.os-ar.com
- 135) www.po-anglijski.electrichelp.ru
- 136) www.primavista.ru/
- 137) www.tapemark.narod.ru
- 138) www.tcid.org.tr
- 139) www.tdk.gov.tr
- 140) www.translate.google.com/
- 141) www.wikipedia.org
- 142) www.wiktionary.org/
- 143) www.zargan.com/tr/

MÜNDƏRİCAT

Ön söz	3
GİRİŞ	6
I FƏSİL. ÜMUMİ MƏLUMAT	15
1.1. Qaynaq mətnlə bağlı meydana gələn problemlər	22
1.2. Məna və leksik baxımdan meydana gələn problemlər	23
1.3. Tərcümə zamanı rast gəlinən digər problemlər	23
II FƏSİL. RUS DİLİNDƏN TÜRK DİLİNƏ TƏRCÜMƏDƏ QARŞIYA ÇIXAN PROBLEMLƏR	25
2.1 Rus dilindən türk dilinə tərcümədə fonetik cəhətdən qarşıya çıxan problemlər	27
2.2 Rus dilindən türk dilinə tərcümədə leksik-semantik cəhətdən qarşıya çıxan problemlər	31
2.3 Rus dilindən türk dilinə tərcümədə sintaktik cəhətdən qarşıya çıxan problemlər	42
III FƏSİL. İNGİLİS DİLİNDƏN TÜRK DİLİNƏ TƏRCÜMƏDƏ QARŞIYA ÇIXAN PROBLEMLƏR	49
3.1 İngilis dilindən türk dilinə tərcümədə fonetik cəhətdən qarşıya çıxan problemlər	50
3.2 İngilis dilindən türk dilinə tərcümədə leksik-semantik cəhətdən qarşıya çıxan problemlər	54
3.3 İngilis dilindən türk dilinə tərcümədə sintaktik cəhətdən qarşıya çıxan problemlər	66
IV FƏSİL. AZƏRBAYCAN DİLİNDƏN TÜRK DİLİNƏ TƏRCÜMƏDƏ QARŞIYA ÇIXAN ÇƏTİNLİKLƏR	74
4.1 Azərbaycan dilindən türk dilinə tərcümədə fonetik cəhətdən qarşıya çıxan problemlər	78
4.2 Azərbaycan dilindən türk dilinə tərcümədə leksik-semantik cəhətdən qarşıya çıxan problemlər	93
4.3 Azərbaycan dilindən türk dilinə tərcümədə sintaktik cəhətdən qarşıya çıxan problemlər	102
NƏTİCƏ	147
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT	151

Nəşriyyat redaktoru:
Kompüter tərtibçisi:
Bədii tərtibat:

Səbuhi Adiloğlu
Rəvanə İlmanqızı
Şəlalə Məmməd

Formatı 60x84 ¹/₁₆.
Həcmi 10 ç.v. Tirajı 300
Müqavilə qiyməti ilə